

7212

Վ. ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ

ՍՅՈՒՄՆԻՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

329.14

Ա-84

Տ.
Լյուբիմ

1908

Վ. Ա. Ն. Ն. Վ.

329.14

Կ-ՅԿ

Վ. ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

2001

(Գրողակից՝ արտատպւած)

469

Հրատ.

Հ. Յ. Դաւանկուրեան

1908

ԺԸՆԵՎ

2010

Ներկայ նամակների նպատակն է՝ սալ համրամասշերի մեկնաբանություններ Դաճնակցության—իբրև յեղափոխական եւ սօցիալիստական կազմակերպության—ծրագրային պահանջներին, կանգ առնելով, հարկաւ. այդ ծրագրի ամենաեական կէտերի վրայ միայն:

83274-Ա.2.

1345-90

ԱՌԱՋԻՆ ՆԱՄԱԿ

Սկսենք այս հարցից՝

—Ինչո՞ւ համար այսօր աշխարհում այնքան քաղ-
ցած, ճնշւած, տառապող, իրաւազուրկ և ընդհանրա-
պէս այնքա՞ն դժբախտ մարդիկ կան: Ինչո՞ւ համար
միլիոնաւոր մարդիկ քաշ են տալիս իրենց կեանքը
թշւառութեան մէջ, կոշտացած սոցիալութեան ճանկե-
րում, կռացած աշխատանքի տակ, ենթակայ ամեն
տեսակ բռնութեան, զուրկ որևէ կամքից... այն ժամա-
նակ, երբ մարդկանց մի փոքրիկ խմբակ խեղդւում է
պերճանքների ու շքեղութեան մէջ, օգտւում լիառատ
կերպով գիտութեան և արւեստի բարիքներից, վարում
կիսադատարկ և շատ անգամ բոլորովին անգործ մի
կեանք, կրում իր ձեռքում իշխանութիւնը և վայե-
լում կամքի ազատութիւնը...

Ինչո՞ւ համար այս բոլորը...

Այս հարցերի պատասխանը պէտք է որոնել մեր
ամբողջ կեանքի կազմի մէջ: Չի կարելի ասել, որ մեր
երկիրը աղքատ լինէր հողով և բնութեան այլ բեր-
քերով,—բայց բոլոր այդ հարստութիւնները կենտրո-

նացած են սակաւաթիւ մարդկանց ձեռքում ու կազմում են—ինչպէս ընդունւած է ասել—նրանց մասնաւոր սեփականութիւնը:

Քիչ չեն նաև մեզ մօտ ամենտեսակ գործարաններ լցւած գործարանային և արդիւնաբերական աշխատանքի անհրաժեշտ գործիքներով: Եւ սակայն այդ հարստութիւններն էլ կազմում են մի բանի ընտրեալների մասնաւոր սեփականութիւնը:

Զենք կարող գանգատել վերջապէս, և դրամական հարստութեան սակաւութիւնից, ինչպէս և կապիտալի անբաւարարութիւնից, այս բառի առօրեայ իմաստով: Բայց... նրանք էլ, մեծ մասամբ, կազմում են առանձին անհատների ստացւածքը—նրանց մասնաւոր սեփականութիւնը:

Եւ այսպէս, հողն ու հողի միջուկը, գործարանները, արդիւնաբերութիւնները, մեքենաները և դրամային կապիտալը, — կամ ուրիշ խօսքով—ժողովրդի տնտեսական կեանքի միջոցներն ու գործիքները կենտրոնացած են մեծ կալւածատէրերի, արդիւնաբերողների, վաճառականների և բանկիրների ձեռքերում, կազմում են մի բանի բախտաւորներին — կապիտալիստներին մասնաւոր սեփականութիւնը: Ու այսպիսով ժամանակակից հասարակութեան գրեթէ մնացած ամբողջ մասը ծառայում է կապիտալիստին: Այս մասը կազմւած է չունեւորներից: Վարիքն ու քաղցը հարկադրում են նրանց ծախել իրենց միակ հարստութիւնը,—բան-

ւորական ոյժը: Այդպէս էլ նրանք անում են, այդպիսով էլ նրանք ապրում են:

Երենք գտանք պատճառներից մէկը այն անարդարութեան, որի վրայ հիմնւած է «լուսաւորեալ» ժողովուրդների կեանքը ընդհանրապէս, և Ռուսաստանը՝ մասնաւորապէս: Այդ պատճառը թագնւած է ժամանակակից տնտեսական կեանքի կազմի մէջ: Երբ տնտեսական կեանքը կառուցւած է մասնաւոր սեփական կանոններով և ուրիշի աշխատանքի շահագործման սկզբունքներին վրայ: Աշխատանքի մարդիկ կտրւած են արդիւնաբերութեան գործիքներից, այսինքն կապիտալից և այդ պատճառով նրանք հարկաւրբւած են աշխատել կապիտալիստների համար: Իսկ արդիւնաբերական գործիքների սեփականատէրերը—կապիտալիստները կարիք չունին աշխատելու և ապրում են ուրիշների աշխատանքով, կամ, ուրիշ խօսքով, շահագործում են աշխատաւոր թշուառ ժողովուրդը:

Այսպիսով, շնորհիւ ժամանակակից տնտեսական կեանքի կազմի, մեր հասարակութիւնը բաժանւում է երկու դասի—աղքատների ու հարուստների, վաստակաւորների ու ձրիակերների, պրօլէտարների ու կապիտալիստների:

* * *

Արդէն հնուց ասւած է. ուր հարստութիւն՝ այնտեղ և ուժ. և ուր ոյժ՝ այնտեղ և իրաւունք: Անարդար է

այդ, բայց այդպէս է: Նոյնը տեսնում ենք և այսօր:

Ժամանակակից կապիտալիստական դասակարգային պետութեան մեջ ո՞վ է կառավարում բոլոր գործերը, օրէնքներ դնում, դատաստան կտրում, հարկեր նշանակում, որոշում պետական ելքն ու մուտքը. ո՞վ է, մի խօսքով, իր ձեռքում պահում քաղաքական իշխանութիւնը—դարձեալ ու դարձեալ ընտրեալների փոքրամիւս խմբակը, կազմած հարուստ ու «ծագումով յայտնի» մարդկանցից: Իսկ աշխատաւոր մասսաները—նոյն այն միլիոնաւոր մարդիկ, որոնց աշխատանքով պահւում է պետութեան ամբողջ տնտեսական կեանքը—ապրում են իբրեւ ստրուկներ, որոնց քղում են ինչպէս հշու ուշխարահօտ, օգտելով սրանց աղքատութիւնից ու տգիտութիւնից: Դրա մէջն է երկրորդ կարեւոր պատճառը այն անարգարութեան, որ դրած է ժամանակակից կեանքի հիմքում:

Սակայն այստեղ կայ մի ուրիշ, ոչ նւազ կարեւոր պատճառ ևս: Ուր կայ իշխանութիւն և հարստութիւն, այնտեղ է և նրա անբաժան ընկերը—ազատ ժամանակը, իսկ որտեղ կայ ազատ ժամանակ, այնտեղ հնարաւորութիւն կայ տրւելու գիտութիւններին և արեւստներին, այսինքն զարգարել միտքը և ազնւացնել սիրտը: Աշխատաւոր դասակարգերը իրենց տրամադրութեան տակ այդպիսի ազատ ժամեր չունին: Նրանց ամբողջ կեանքը անցնում է մի կտոր հացի համար մղւած աշխատանքի շուրջը: Եւ ի՞նչպէս նրանք մտածեն մտքի զարգարանքի ու սրտի ազնւացման մասին, Դեռ լաւ է,

եթէ ստիպւած չը լինին մուրացիկի պարկը ձեռք առնել կամ չը մեռնին որեւէ անկիւնում, ցանկապատի տակ, քաղցից ու ցրտից... Իւ այսպէս ժամանակակից կեանքի ամբողջ կազմը հիմնւում է անհաւասարութեան վրայ: Անհաւասարութիւն տնտեսական, անհաւասարութիւն իրաւական և անհաւասարութիւն կուլտուրական, — ահայն «երեք կետը», որոնք պահպանում են ժամանակակից ժողովուրդների ամբողջ կեանքը շղթայով և մարդկութիւնը արատաւորող անարգարութիւնը: Իւ այս երեքակ անհաւասարութիւնից տառապում են նոյնիսկ այնպիսի լուսաւոր երկիրներ, ինչպէս Անգլիան և Ֆրանսիան: Իսկ Ռուսաստանի և Թիւրքիայի մասին խօսելն անգամ աւելորդ է: Այս երկրներում անարգարութիւնը արտայայտւում է շատ աւելի խիստ և շատ աւելի արատաւոր կերպարանքով...

Ի՞նչ պէտք է անել, որպէսզի վերջ գրւի այդ անհաւասարութեան: Դրա համար պէտք է միանգամայն նոր հիմունքների վրայ կառուցանել ժողովուրդների տնտեսական, աշխատաւորական ամբողջ կեանքը: Եւ ժողովուրդները հանդարտ բայց ապահով քայլերով գնում են դէպի մի այդպիսի վերաշինւածք, գնում են դէպի սօցիալիզմ, շահագործական ու կապիտալիստական պետութիւնից դէպի ազատ ու աշխատաւորական պետութիւնը:

Եւ հէնց ինքն այդ անունը—«աշխատաւորական պետութիւն», ցոյց է տալիս, որ ապագայ հասարակու-

Թեան մէջ ամենքն էլ պէտք է աշխատեն, ոչ ակամայ, այլ ազատ, ոչ հարկադրած, այլ գրաւիչ աշխատանքով: Եւ այն ժամանակ կեանքը կը լինի գեղեցիկ:—Եւ ինչո՞ւ պիտի վերանայ բռնի, ակամայ, մարդու մարմինը քայքայող ու հոգին մեղցնող աշխատանքը: Որովհետեւ այն ժամանակ չի լինի այլեւս գործիքների և արգիւնաբերական միջոցների մասնաւոր սեփականութիւն. որովհետեւ բնութեան բոլոր բարիքները և մարդկային ձեռքի բոլոր ստեղծագործութիւնները գործարաններ, հանքեր, մեքենաներ և այլն, մի խօսքով կապիտալի բոլոր ձեւերը կը դառնան ամբողջ աշխատաւոր ժողովրդի ու հասարակութեան ստացւածքը. որովհետեւ այն ժամանակ կը ջախջախի կապիտալիստական տնտեսութիւնը. կը ջախջախին նաեւ նրա հետ կապւած տնտեսական գերութեան բոլոր ձեւերը, աշխատաւոր մեծամասնութեան կախումը դատարկապորտ ու անգործ փոքրամասնութիւնից—հիմնական պատճառն ու աղբիւրը դառնազին ապրուստի և նրա հետ կապւած բռնի, ակամայ աշխատանքի.

Տնտեսական կեանքի կապիտալիստական կազմի հետ միասին կը չբանայ ընդ միշտ նաեւ հասարակութեան բաժանումը դասակարգերի.—զրկողների և զրկւածների, սեփականատէրերի և սեփակազուրկների, կապիտալիստների և պրօլետարների: Իսկ երբ կը վերանայ մարդկանց բաժանումը միմեանց թշնամի դասակարգերի, այն նոյն հանգամանքը ինքը վերջ կը դնի նաեւ հրամայողների ու ստորագրեալների հակամարտու-

թեան. հակամարտութիւն՝ որ տալիս է մի շարք մարդկանց ամեն ինչ, և միւսներին զրկում ամենատարրական մարդկային ու բաղաբացիական իրաւունքներից: Աշխատաւորական պետութեան մէջ ամենքն էլ կ'օգտին հաւասար իրաւունքներով, ամենքն էլ մասնակցութիւն կ'ունենան իրենց հայրենիքի պետական և հասարակական գործերում: Այն ժամանակ, այդ փառաւոր ու երջանիկ օրերում, աշխատաւոր մասնակցները այլեւս հարկադրւած չեն լինի ենթարկելու ինքնակոչ իշխանութիւններին, որոնք իրենց ձեռքն են առել կառավարութիւնը միայն այն պատճառով, որ իրենց ձեռքն է հարստութիւնը, ոյժն ու իրաւունքը: Այն ժամանակ կատարեալ ազատագրման հետ միասին՝ աշխատաւոր մասնակցները ձեռք բերած կը լինեն նաեւ կատարեալ քաղաքական ազատագրութիւն:

Սակայն ոյժը միմիայն հարստութեան մէջ չէ. նա գտնւում է նաեւ գիտութեան մէջ: Տգիտութիւն ու խաւար—ահաւասիկ ինչո՞ւմ է կայանում, աղքատութիւնից զատ, աշխատաւոր մասնակցների թուլութիւնը: Հասարակութեան հրամայող դասակարգերը իրենց բարեկեցութիւնը հիմնում են ոչ միայն ժողովրդի աղքատութեան, այլ և տգիտութեան վրայ: Աշխատաւորական պետութեան մէջ ինքնըստինքեան կը խորտակւի և՛ այդ աղաղակող անարգարութիւնը: Կապիտա-

լիստների և ինքնակոչ կառավարողների իշխանութիւնից ազատւած ժողովուրդը՝ հնարաւորութիւն կը ստանայ ազատօրէն մարզել ու զարգացնել իր հոգեկան կարողութիւնները: Նրա միտքը կամրանայ և լուսաւորւած հոգին կը հրաժարւէ հաւատ ընծայել այն բովանդակ անհեթեթութեանը, որ այժմ առաջարկուի են ժողովուրդներին՝ նրանց կեղծ, ազահ շահագործողները: Ճշմարտութեան տաճարի լայն ճանապարհը կը բացուի ամենքի համար և գիտութիւնը կը դադարի փոքրութիւ բախտաւոր ընտրեալների արտօնութիւնը համարել:

Երբ օրերի կապիտալիստական պետութեան մէջ մարդկանց ահագին մեծամասնութիւնը անց է կացնում իր կեանքը տաժանակիր աշխատանքներում՝ յօգուտ ծով ու պորտաբոյժ փոքրամասնութեան: Իսկ աշխատաւորական պատմութեան մէջ ամենքն էլ կ'աշխատեն ամենքի համար:

Այսօր թէ՛ հարստութիւնը, թէ՛ գիտութիւնը, թէ՛ ազատութիւնը հանգիստնում են փոքրութիւ շահագործողների ու բռնակալների սեփականութիւնը: Ապագայի պետութեան մէջ ամբողջ հասարակութիւնը լիակատար կերպով կ'ունենայ թէ՛ հարստութիւն, թէ՛ գիտութիւն և թէ՛ ազատութիւն, կարճ ասած՝ ժամանակակից պետութիւնը ձեռակերպւած է յօգուտ փոքրամասնութեան, վաղւան պետութիւնը կը ձեռակերպուի յօգուտ ընդհանրութեան:

»Աշխատաւորական պետութիւնը« այն »Լաւագոյն

ապագան է, որին ձգտում են բոլոր երկրների սօցիալիստական կուսակցութիւնները ընդհանրապէս և Հ. Յ. Գաշակցութիւնը մասնաւորապէս: Դա նրանց ծրագիրը — մաքսիմալն է:

Սակայն ճանապարհը դէպի »լաւագոյն ապագան« դիւրին չէ. նա խճճւած է հազարաւոր խոչընդոտներով, որոնք կազմւել են դարերի ընթացքում շնորհիւ ժամանակակից պետութեան տէրերի — կապիտալիստների ու իշխանաւորների: Աշխատաւոր մասսաները հարկադրւած պիտի լինին վարել նրանց հետ լուրջ, յամու, գուցէ և կատաղի կռիւ: Ժամանակակից կեանքի տէրերը իրենց նպաստաւոր դիրքերը շուտ և դիւրութեամբ չեն զիջի: Առւել յաջողութիւնն ու աշխատաւոր մասսաների յաղթանակի արագութիւնը կախւած է երկու կարեւոր պայմաններից, — անհրաժեշտ է մինչև վերջին, վճռական ճակատամարտը յանուն սօցիալիզմի՝ թուլացնել կապիտալիստների և նրանց պաշտպանների ոյժը, անհրաժեշտ է հիմնախախտ անել այն պատնէշները, որոնք գտնւում են սօցիալիզմի ճանապարհի վրայ. անհրաժեշտ է մաքրել և լայնացնել այդ ճանապարհը:

Բայց դա գործի մէկ կողմն է միայն. կայ նաև մի ուրիշը՝ նոյնչափ կարեւոր: Աշխատաւոր մասսաները կը յաղթեն միայն այն ժամանակ, երբ նրանք ուժեղ կը լինեն — ուժեղ գիտութեամբ, ուժեղ՝ թշնամու և բարեկամի ճշգրիտ գիտակցութեամբ, ուժեղ՝ միութեամբ: Հետևաբար՝ սօցիալիզմի իրականացումը մօտեցնելու

նպատակով, հարկաւոր է այժմ իսկ կեանքի կապիտալիստական կազմի մէջ անել ինչ հնարաւոր է, որպէսզի կարելի լինի նախ՝ կրճատել կապիտալիստ-շահագործողների իշխանութիւնը՝ և երկրորդ՝ բարելաւել աշխատաւոր մասսաների կեցութիւնը, դարձնել նրանց լիազօր և իրաւատէր քաղաքացիներ, լուսաւորել նրանց միտքը, ժողովել ընկերական ու ընդհանուր իղձերով տոգորւած մի բանակի մէջ: Ահա հէնց այդ ձգտումների համախմբումը կազմում է ընդհանրապէս սօցիալիստական կուսակցութիւնների և մասնաւորապէս Դաշնակցութեան ծրագիր-միջոցաւ:

Երբ բովանդակ աշխատաւոր ժողովուրդը—և՛ գեղացիները, և գործարանային բանւորները, և՛ մտաւոր աշխատանքի մարդիկ, և բոլոր միւս չունեւոր վաստակաւորները—կըմբռնեն իրենց թշուառ վիճակի իսկական պատճառը, երբ նրանք կը լցւին անհաշտ թշնամութեամբ դէպի ժամանակակից կեանքի հիմնական սկզբունքները և իրենց ամբողջ սրտով, միաձոյլ ոյժով, իբրև մէկ մարդ, կը ձգտեն դէպի նոր ու լաւագոյն շէնքը, այն ժամանակ կը զարկւի կապիտալիստական կազմի վերջին ժամը: Աշխատաւոր ժողովրդի վաղեմի թշնամիները չեն դիմանայ այդ հզօրագոյն հոսանքի ալիքներին և բաղմաշարժւոր մարդկութիւնը ամուր ու հաստատուն քայլերով մուտք կը գործէ արդարութեան և ազատութեան վաղուց երազած թագաւորութիւնը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՆԱՍԱԿ

Արդէն ասացինք, որ աշխատաւոր ժողովուրդը իր վրայ ծանրացած տնտեսական և քաղաքական ստրկութիւնից կատարելապէս կազատւի միայն այն կարգերի ժամանակ, որոնք կոչւում են սօցիալիստական կարգեր: Սակայն դէպի սօցիալիզմը տանող ճանապարհին, անհրաժեշտ է իրականացնել մեր հասարակութեան աշխատաւոր դասի կեանքը թեթեւացնող մի շարք բարեփոխութիւններ: Ահա հէնց այդ բարեփոխութիւնների մասին և կը լինի մեր խօսքը այժմ: Ներկայ նամակի մէջ մենք կը սահմանափակենք քննելով միայն այն ռեֆորմները, որոնք վերաբերում են քաղաքային պօլետարիատի վիճակին—այն է գործարանային և արդիւնահանող բանւորներին:

* * *

Նրանց բոլորի վզին կրկնակի լուծ կայ դրած: Նրանք բոլորն էլ տառապում են «տէրերի» իշխանութիւնից և կառավարութեան կամայականութիւնից: «Տէրերը»

անխնայ շահագործում են բանւորներին և կառավարութիւնն էլ ոչ միայն չի պաշտպանում նրանց, այլ ընդհակառակը՝ ամեն կերպ օգնում է «տէրերին»՝ կողոպտել և ճնշել բանւորներին: Օրէնքը պէտք է իր պաշտպանութեան տակ առնէ չունեւոր աշխատաւորներին և ահա թէ ի՞նչ եղանակով պիտի արտայայտւի այդ պաշտպանութիւնը:

Պրօլետարի աշխատանքը նրա ուժից վեր է: Այդ աշխատանքը վաղաժամ խորտակում է աշխատաւորի հոգին և առողջութիւնը: Բանւորը աշխատանքին տալիս է օրական 12—15, երբեմն նաև 20 ժամ: Զարմանալի չէ ուրեմն, որ շնորհիւ բանւորական այդքան մեծ աշխատանքի, պրօլետարի կեանքը մեծ մասամբ հասնում է ոչնչութեան, նա չունի ոչ ուրախութիւն և ոչ իմաստ—մարդը դառնում է աշխատող մեքենայ, նա ապրում է որպէսզի առանց մէջքը շտկելու աշխատէ, և աշխատում է կորացած մէջքով, որպէսզի ապրի: Ստացւում է այդպիսով մի անտանելի, բանական արարածի համար՝ վիրաւորական, անել վիճակ:

Այդպէս չը պիտի լինի: Ս ր ա կ ա ն ու թ ժ ա մ աշխատանք—ահա բանւորական օրի ամենամեծ ժամանակը: Եւ այդ իհարկէ միայն այնպիսի աշխատանքների համար, որոնք այնքան էլ չեն յոգնեցնում բանւորի առողջութիւնը: Բայց այնտեղ, ուր հասակաւոր բանւորները — սկսած տարեկան հասակից — կարող են՝ առանց իրենց առողջութեանը առանձնապէս վնասելու՝ աշխատել՝ օրէնքը ուժ ժամ — այնտեղ այդ

վեր է արդէն դեռահասների ուժից: Ահա թէ ինչու պէտք է հարկադրել, որ պատանի բանւորները, որ 16—18 տարեկան են, աշխատին օրէնք 6 ժամից ոչ աւելի: Իսկ ինչ վերաբերում է այնպիսիներին, որոնց 16 տարին էլ չի լրացել, ապա նրանց տեղը գործարանը չէ այլ՝ դպրոցը: Նրանց հարկաւոր է ամրապնդել իրենց առողջութիւնը և ձեռք բերել օգտակար գիտելիքներ և ոչ թէ մատաղ տարիներից սկսած իրենց յոգնեցնել ծանր աշխատանքով:

Օրական ուժ ժամեայ աշխատանքից դժգոհ տէր — կապիտալիստները կարող են խօսքը մէկ անել իրենց մէջ և համապատասխան կերպով պակասեցնել աշխատավարձը. «կուզէք, կասեն, աշխատեցէք քիչ վարձատրութեամբ, չէք ուզում» — բարի՛ եկաք, մենք փակում ենք գործարանները»:

Այո՛, կարող են.. Մի անգամ չէ, որ այդ պատահել է, և կը պատահի դարձեալ. յիշեցէք հէնց միայն վերջի ժամանակների «լօկաուսները», տէրերի այդ հռչակաւոր գաղտնի համաձայնութիւնները և գործադուլները..

Եւ ահա, տէրերի այդ տեսակ բռնադատութիւնից խուսափելու համար պէտք է, որ ուժ ժամ բանւորական օրւայ հետ միասին մտցնւի մի այլ օրէնք — մի օրէնք, որով ոչ մի տէր իրաւունք չունի բանւորին որոշեալ չափից պակաս վարձ նշանակելու: Դա հէնց աշխատավարձի մի մասն է, այն օրէնքն է,

որը իբրև պարտագիր և անյետաձգելի՝ շեշտած է Դաշնակցութեան միւնիմում—ծրագրի մէջ:

Աադուց արդէն զանազան երկրների բանւորները ուղում են ձեռք բերել այդ օրէնքը: Յաճախ նրանք արիւն են թափել դրա համար: Այսպէս, դեռ 75 տարի առաջ, Ֆրանսիական բանւորները տառապած, սովալլուկ, գէնքը ձեռին դուրս եկան փողոցները, որ կառավարութիւնը իրենց ապահովէ տէրերի կամայականութիւնից: Այն ժամանակ, այդ մռայլ, արիւնալի օրերին, Ֆրանսիական բանւորների ռազմական գրօշի վրայ գծւած էին այս խորիմաստ բառերը. «Ապրել աշխատանքի մէջ, կամ մեռնել կրուում»: Իսկ նրանք մեռան, ու այնպէս էլ ձեռք չը բերին աշխատավարձի միւնիմումի օրէնքը: Ժամ է սակայն վերջ դնելու տէրերի բացարձակ իշխանութեանը, որ գործ են դնում բանւորների գլխին: Ժամ է պարտաւորեցնել գործարանատէրերին՝ որ աշխատավարձը չիջեցնեն օրէնքով հաստատւած միւնիմումից: Դա իրագործելի է: Աւստրալիայի մի քանի տեղերում այդ օրէնքը արդէն գոյութիւն ունի: Դոյնը ձեռք են բերել նաև Շվեյցարիայում՝ Յիւրիխ կանտոնի բանւորները: Այդ միւնիմոյն իրաւունքը պէտք է ձեռք բերեն նաև բոլոր երկրների բանւորները:

Ըստ ինքեան հասկանալի է, որ տարբեր արդիւն ապօրոժութեան մէջ, տարբեր էլ պիտի լինի և աշխատավարձի միւնիմումը:

մը, համաձայն աշխատանքի բարդութեան և դժւարութեան: Սակայն դա դեռ բոլորը չէ:

Ի՞նչ է նշանակում «նւազագոյն աշխատավարձ»: Նւազագոյն ի՞նչ մտքով:

Նւազագոյն այն մտքով, որ այդ վարձով ամեն մի բանւոր կարող լինի տանելի կերպով ապրել, ունենալ կեանքի բոլոր անհրաժեշտ պիտոյքները—բնակարան, սնունդ, հագուստ և այլն: Սակայն յայտնի է, որ մարդուն անհրաժեշտ պիտոյքների գինը երբեմն բարձրանում է, երբեմն իջնում՝ կախած լինելով տնտեսական կեանքից ընդհանրապէս և շուկայի պայմաններից մասնաւորապէս: Դրա համաձայն, այսինքն, համաձայն անհրաժեշտ պիտոյքների գներին՝ պէտք է նաև բարձրանայ կամ իջնի՝ օրէնքով հաստատւած աշխատավարձի միւնիմումը...

* *

Արդիւնաբերութեան զարգացումը դուրս բերեց բանւորական շուկան կանանց մի ամբողջ բանակ—պրօլետար ընտանիքներից: Տէրերը ուրախացան աշխատող ձեռքերի այդ նոր հոսանքից: Նրանք սկսեցին կանանց աշխատանքը գնել աւելի էժան, քան առաջ գնում էին տղամարդկանց աշխատանքը: Իսկ այդ հանգամանքը իր հետ բերեց աշխատավարձի պակասացում նաև տղամարդկանց համար: Չէ որ բանւորական ուժը նոյն է ինչ որ շուկայի ապրանք.—ինչքան շատ լինի այդ ապ-

բանքը, այնքան էլ էժան կը լինի նրա գինը, որքան աւելի են աշխատանք որոնող „աղատ ձեռքերը“, այնքան էլ պակաս է նրանց վարձը: Զարմանալի չէ ուրեմն որ իրենց կաշւի վրայ փորձելով այդ կանոնի ճշգրութիւնը, բանւորները իսկոյն բողոքեցին՝ արհեստանոցներում կանանց ընդունելու դէմ: Բայց այդ բողոքից բան դուրս չեկաւ և չէր էլ կարող դուրս գալ: Անայր գալիս լցւում են գործարաններն ու արհեստանոցները և չես կարող նրանց այնտեղից հեռացնել: Ուրեմն այդ վտանգից պէտք է դուրս գալ մի ուրիշ կերպ:

Առաջին գործը պիտի լինի՝ իրականացնել ութ ժամ բանւորական օրւայ և աշխատավարձի մինիմումի օրէնքները, ի հարկէ տարածելով այդ օրէնքները նաև կանանց աշխատանքի վրայ: Բայց այդ դեռ քիչ է: Հարկաւոր է օրէնսդրական ճանապարհով սահմանել նաև մի շատ կարևոր կանոն, որի համաձայն տէրերը պարտաւոր լինեն կանանց էլ նոյնքան վճարել, որքան որ միեւնոյն գործի համար վճարում են տղամարդկանց: Միայն այդ պայմաններում՝ կնոջ աշխատանքը կը ծառայէ բանւոր ընտանիքի օգտին:

Օրէնքը պարտաւոր է դէպի աշխատաւորները հոգատարութիւն ցոյց տալ նաև մի ուրիշ կողմից: Քաջ յայտնի է, որ կինը տղամարդուց ընդհանրապէս թոյլ է: Գործարանական աշխատանքը արագ մաշում է կնոջ առողջութիւնը — աւելի ևս՝ երբ նա աշխատում է այն ժամանակ երբ բոլորովին չը պիտի աշխատի, օրինակ՝

յղութեան վերջին և ծննդաբերութեան առաջին շաբաթներում: Ահա թէ ինչու պէտք է կանանց յանձնել այնպիսի աշխատանք, որ համապատասխան լինի նրանց ֆիզիքական կազմածքին, և ահա թէ ինչու՝ դէտք է տէրերին պարտաւորեցնել, որ նրանք կանանց ազատեն աշխատելուց՝—ի հարկէ ոռձիկը պահպանելով՝—ծննդաբերութիւնից առաջ և յետոյ՝ մի քանի շաբաթ. .

Յաճախ գործարանի տէրերը իրենց ծախսերը կրճատելու նպատակով՝ օտար երկրներից են բանւորներ բերել տալիս: Վիժելով օտար երկրացի բանւորի օգնութեան՝ նրանք եռակի անարգարութիւն են գործում. —նախ, որ անգործ են թողնում իրենց երկրի բանւորների մի մասը, երկրորդ՝ պակասեցնում են այն բանւորների աշխատավարձը՝ որոնց ձեռքից գործը դեռ չեն խլել —պակասեցնում են, որովհետև տեղացի բանւորները բոլորովին անգործ մնալու ահից՝ կամայակամայ համաձայնում են պակաս վարձատրութեան. երրորդ՝ սոսկալի կերպով շահագործում են եկւոր բանւորներին՝ օգտւելով նրանից, որ վերջինները ինչպէս օտար երկրացի՝ ոչ տեղական լեզուն գիտեն և ոչ էլ աշխատանքի վարձագինը, ուստի և համաձայնում են աշխատել օրէնք այնքան ժամ, որքան պահանջում են տէրերը և ստանալ այն վարձը, որ նշանակում են դարձեալ տէրերը:

Այս բոլորն իմանալով՝ դժւար չէ եզրակացնել թէ ինչու այս կամ այն երկրի բանւորները անբարեցա-

կամ՝ և երբեմն էլ նոյնիսկ թշնամական վերաբեր-
մունք են ցոյց տալիս նորեկ ընկերներին, երբ նրանք
գալիս են գործ որոնելու: Այդ գփտութիւնը, և աւե-
լի՝ ևս թշնամութիւնը թէ՛ անարդար է և թէ՛ ըստ
էութեան անխեղացի Բոլոր երկրների բանւորները—
իրենց կարիքի և դժբախտութեան մէջ՝ ընկերներ են:
Նրանց բոլորի ընդհանուր թշնամին միևնոյն
է—դա կապիտալիստներն են և նրանց պաշտպանները:
Բոլոր բանւորների ընդհանուր վերջնական
նպատակը միևնոյն է—այն է, արմատից ոչնչացնել
այն հիմքերը, որոնց վրայ հաստատւած է ներկայ կա-
պիտալիստական պետութիւնը: Նրանք բոլորն էլ ունին
իրենց հերթական մի շարք ընդհանուր ամե-
նամերձաւոր խնդիրները: Այդ ամենամեր-
ձաւոր խնդիրների շարքում ի միջի այլոց, կայ նաև
այն պահանջը, որ օրէնքը տէրերին պար-
տաւորացնի օտարերկրացի բանւորներե-
րին վարձատրել այնքան, որքան ստա-
նում են տեղացի բանւորները: Օրէնքը
—արդար և խեղացի օրէնքը—պարտաւոր է պաշտ-
պանել նաև այն բանւորներին, որոնք կարիքից ստիպ-
ւած՝ ընկել են օտար երկիրներ: Այս կերպ միայն կա-
րելի է ապահովել տեղացի բանւորներին այն անար-
դարութիւններից, որ գործում են տէրերը՝ իրենց գոր-
ծարանն ընդունելով օտարերկրացիներին...

* * *

Հարստութիւն գիղելու ագահութիւն և դէպի բան-
ւորները ունեցած յանցաւոր անփութութիւն—ասա՛
որոնք են համարեա բոլոր տէրերի բնորոշ գծերը: Այդ
երեւում է ամեն մի քայլափոխում: Արդեօք շատ կը
գտնէք մեզանում այնպիսի գործարաններ, ուր աշխա-
տող մարդկանց համար բաւական օդ և լոյս լինէր
Միթէ շատ են մեր երկրում այն արդիւնահանքերը,
ուր բանւորների համար քիչ-շատ տանելի բնակարան-
ներ լինեն: Սովորաբար, գործարանների բանւորական
օթեաններն ու կացարանները կարծես դիտմամբ այն-
պէս են լինում շինած, որ մարդիկ նրանց մէջ խեղդ-
ւեն փողոց, գարշահոտութիւնից և ծանր օդից: Եւ
բանւորների բնակարանները—մենք տեսել ենք այդ-
պիսիները Բագուում—յաճախ յիշեցնում են խոնաւ
ուցեխոտ խողաբներ, ուր մարդիկ միմեանց վրայ
թափւած խեղդում են: Միթէ կարելի է այդ պայ-
մաններում առողջութիւն պահպանել: Եւ միթէ զար-
մանալի է, որ բանւորների շարքերը լի են նւազ ու
ժաւապառ, հիւծւած մարդկանցով—մարդիկ՝ հիւանդ
թոքերով, մարդիկ՝ որ տառապում են յօդացաւից, ծիւ-
րախտից, սրտի հիւանդութիւններից և այլն: Իսկ եթէ
դրան աւելացնենք և այն, որ շատ գործարաններում
ուր արհեստանոցներում կամ բոլորովին չը կայ ֆելդ-
շեր ու բժիշկ և կամ բժշկական օգնութիւնը լի-
նում է անկանոն կերպով՝ ապա մեր առաջ հանդէս
է գալիս դարձեալ մի այլ կարեւոր խնդիր, որի
վճիռը պատկանում է բանւորական նոր օրէնս-

դրութեան: Դա բանւորների առողջապահութեան հարցն է:

Սենք թւեցինք մի շարք օրէնսդրական միջոցներ, որ հասարակութիւնը պէտք է ձեռնարկէ բանւորների վիճակը բարելաւելու համար: Այդ միջոցները կարող են ձեւակերպւել հետեւեալ կերպով.

ա) Բանւորական օրը պիտի տւէ 8 ժամից ոչ աւելի:
բ) Գործողական հասակի դեռահասները (մինչև 16 տարեկան) չը պիտի ընդունեն գործարանների և արհեստանոցների մէջ՝ աշխատելու համար:

գ) Գեռահասների բանւորական օրը (16-ից 18 տարեկան) պիտի տւէ 6 ժամից ոչ աւելի:

դ) Տէրերը իրաւունք չը պիտի ունենան բանւորներին վճարել օրէնքով սահմանած գնից պակաս:

ե) Կանայք տղամարդկանց հաւասար պայմանների մէջ՝ պիտի ստանան միևնոյն վարձը, ինչ ստանում են տղամարդիկ:

զ) Կանայք պիտի ազատւին աշխատանքից մի բանի շաբաթ ծննդաբերութիւնից առաջ և յետոյ, չը փոխելով նրանց ռոճիկը:

է) Օտարերկրացի բանւորները պիտի վայելեն նոյն օրէնքների պաշտպանութիւնը, որոնք սահմանած են տեղացի բանւորների համար:

ը) Օրէնքով պիտի սահմանւի խիստ հսկողութիւն առողջապահութեան և սանիտարական պայմանների վրայ՝ գործարաններում և արհեստանոցներում:

ԵՐՐՈՐԴ ՆԱՍԱԿ

Հարունակենք մեր զրոյցը այն մասին, թէ ի՞նչպէս պաշտպանել գործարանական աշխատանքի ներկայացուցիչներին:

Օր չի անցնում, որ այս կամ այն գործարանում չառաջանայ մի յդժբախտ պատահար՝ մէկի ձեռքն է պոկւում, միւսի ոտն է ջարդւում, երրորդի ամբողջ մարմինն է տրորւում, չորրորդը իսպառ անդամայոյծ է դառնում ու մեռնում: Եւ այդ բոլոր յդժբախտ պատահարները՝ կատարւում են սովորաբար գործարանատէրերի անփութութեան շնորհիւ:

Գործարանատէրը մէկ հիմնական հոգս միայն ունի, — քիչ ծախսել և շատ վաստակել: Նրա սիրտը ամբողջապէս գնացել է իր քսակը: Որքան բսակը աւելի է լցւած, այնքան սիրտը ուրախ է զարկում: Ուստի առնւազը միամտութիւն է կարծել, թէ գործարանատէրերը իրենք ինքնաբերաբար կը հոգան բանւորների մասին, մարդասիրական զգացմունքից: Այն ժամանակ միայն կարելի է ստիպել այդ ոսկով լի սրտերը արձագանք տալ բանւորների պահանջներին,

երբ ցաւագին հարւածներ կը տաք գործարանատիրոջ քսակին: Դրանից և պէտք է օգտուել:

Երբ գործարանատէրը կիմանայ, որ բանւորների հետ պատահած ամեն մի դժբախտութեան դէպքում նա պէտք է զոհաբերի իր գրպանից, երբ օրէնքը կը պարտաւորեցնէ նրան վարձատրել այն բանւորներին, որոնք վնասուել են նրա գործարանում, երբ նոյն օրէնքը կը ստիպէ նրան ապահովել որբացած ընտանիքները այն բանւորների, որոնք սպանուել են կամ թէ կորցրել աշխատելու ընդունակութիւնը նրա արհեստանոցում, — այն ժամանակ պ. պ. գործարանատէրերը, հանքատէրերը և ուրիշ տեսակ կապիտալիստները ամեն ջանքի գործ կը դնեն, որպէսզի իրենց մօտ որքան կարելի է քիչ լինեն «դժբախտ պատահարներ»: Այն ժամանակ և՛ նրանց մեքենաները կը սկսեն լաւ աշխատել, և՛ աշխատաւորներ կը տրւեն նրանց մօտ այնքան, որքան հարկաւոր է, և՛ սանդուխները այլևս այնպէս յաճախ չեն խորտակուիլ ու թոկերը ամուր կը լինեն, յաճախ չեն կտրուիլ:

Այդ բոլորը ինկատի ունենալով, մեր ծրագիրը պահանջում է, որ բանւորները ապահովագրւին դժբախտ պատահարներից՝ կ'ապիտալիստների հաշուով: Կ'ա կարելի է իրագործել զանազան ձևով: Օրինակ այսպէս. թող օրէնքը պարտաւորեցնի գործարանատէրերին՝ մտցնել մի յայտնի գրաւական իւրաքանչիւր բանւորի համար, որ մտնում է նրա մօտ ծառայութեան: Այդ բոլոր մտցրած գումարները կերթան

բանւորական դրամարկղը: Այդ վերջինը կը գտնուի որոշ մարմնի տնօրինութեան տակ, մի մարմնի՝ որ կազմւած կը լինի ընտրւած անձերից: Եւ ահա ամեն մի դժբախտ պատահարի դէպքում այդ մարմինը կորոշէ, տա՞լ արդեօք վնասւած բանւորին վարձատրութիւն, թէ ոչ, և եթէ տալ, որքա՞ն:

Ով որ ապրում է բացառապէս իր ձեռքի աշխատանքով, ով որ միայն այն ժամանակ է կուշտ ուտում, երբ շղթայւած է աշխատանքի վրայ, — նրա համար չը կայ աւելի ծանր բան, քան հիւանդութիւնը և անաշխատութիւնը:

«Հիւանդութիւն», «անաշխատութիւն» — որքան դառն մտածմունքներ և վիրաւորական զգացումներ են ծնում նրանք աշխատաւոր մարդու հոգում:.. Այդ կարող է ըմբռնել և ամբողջ սրտով զգալ միայն նա, ով որ իր սեփական անձի վրայ է փորձել, թէ ինչ ասել է զրկուիլ աշխատանքից այն ժամանակ, երբ նրա մէջ է իր բոլոր յոյսը և փրկութիւնը, և թէ ինչ ասել է հիւանդանալ այն ժամանակ, երբ պէտք է աշխատել, որպէսզի չը մեռնել քաղցից և չը դիմել մուրացկանութեան:

Ապա կայ և ծերութիւնը, բոլոր «հիւանդութիւններից» ու «անաշխատութիւններից» ամենազարհուրելին, որ անողորմ ճակատագրի պէս հետամուտ է լինում աշխատանքի միլիոնաւոր բանակի ներկայացուցիչներին: Իրենց ամբողջ կեանքը նրանք աշխատում են հասարակութեան օգտին, իրենց ամօղջ կեանքը նրանք ար-

տադրում են շատ աւելի քան թէ ստանում են իւրենց աշխատանքի համար. իրենց ամբողջ կեանքի ընթացքում նրանք նպաստում են գործարանատէրերի հարստանալուն: Բայց ահա գալիս է ծերութիւնը—և նրանց քչում են փողոց՝ «պարեցէք, ինչպէս կուզէք»: Ահա թէ որտեղ է թագնւած ժամանակակից հասարակական կարգերի «արդարութիւնը»:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ իշխանութիւնը —նոր, ընտրովի իշխանութեան մասին է խօսքս և ոչ հնի—պէտք է առնէ իր հովանաւորութեան տակ և ապահովէ թէ հիւանդների ու աշխատազուրկների և թէ ծերացած աշխատաւորների գոյութիւնը: Այդտեղից է առաջանում մեր ծրագրի մի ուրիշ պահանջը — ապահովագրել աշխատաւորներին պետութեան հաշւով՝ հիւանդութեան, անաշխատութեան և ծերութեան պարագային:

Բայց ո՞րտեղից վերցնել այդ բոլորի համար փող, կը հարցնէք դուք: Որտեղից վերցնել անշուշտ նախ հէնց գործարանատէրերից, որոնք ապրում են ու հարստանում՝ բանւորների աշխատանքով: Իւրաքանչիւր գործարանատէր, համեմատ իր ձեռնարկի ծաւալին և իր ունեցած բանւորների թւին, պարտաւոր է մտցնել պետական գանձարանի մէջ որոշ տարեկան տուրք: Այդպիսի տուրքից գոյանում է առանձին գրամագլուխ որից պէտք է յատկացնեն վարձատրութիւններ՝ հիւանդ ու աշխատազուրկ բանւորներին:

Հիւանդներին ու աշխատազուրկներին ապահովելու միջոցները կը մտնեն գանձարան ոչ միայն գործարանատէրերից, այլ առհասարակ բոլոր նրանցից, որոնք պատկանում են հասարակութեան ունեւոր դասակարգերին: Այդ վերջինների ամբողջ բարեկեցութիւնը հիմնւած է բանւորների աշխատանքի վրայ: Դա չի կարելի մոռանալ. իսկ ով որ կը մոռանայ՝ օրէնքը պարտաւոր է յիշեցնել նրան գործով և ոչ խօսքով: Հարկ էր կայ ասելու, որ հիւանդների ու աշխատազուրկների համար մտցուած տուրքը հէնց ինքը գործով յիշեցնել է նշանակում այն անհատների համար, որոնք չափազանց վատ են յիշում:

Նոյնը ծերացած աշխատաւորների համար: «Նոր իշխանութիւնը» չի թողնի նրանց առանց գոյութեան միջոցների, այլ կը տայ նրանց կամ նրանց որբ ընտանիքներին ամսական թոշակ, որովհետեւ իւրաքանչիւրը այդ թշառ աշխատաւորներից գուցէ աւելի մեծ օգուտ է բերել իր հայրենիքին, քան մի 10 գեներալ մէկ տեղ առած, որոնք այսօր վայելում են «հին իշխանութեան» առատաձեռնութիւնը, և պաշտօնաթող եղած ժամանակ ոչ միայն ունի ինչ որ հարկաւոր է, այլ նոյնիսկ օգտւում են որոշ կոմֆօրտից: Հէնց միայն այն հանգամանքը, որ ամեն մի ծեր աշխատաւոր իր ամբողջ կեանքն անց է կացրել ազնիւ աշխատանքի մէջ՝ իրաւունք է տալիս նրան հասարակութեան կողմից խոր յարգանք վայելելու: Դուրսէնքի կամքով, կապիտալիստների քսակը պէտք է, վերջապէս,

բացւի յօգուտ նրանց, որոնք իրենց կոշտացած ձեռքերի աշխատանքով լցրել են այդ քսակը...

* *

„Գիտութիւնը ոյժ է“: Դա, ի հարկէ, ճշմարտութիւն է: Գիտութիւնը տալիս է ոյժ և որովհետեւ նա ոյժ է տալիս, գիտունները և հգործները վաղուց ի վեր ձգտել են իրենց ձեռքում պահել գիտութիւնը և միւս կողմից ձգտել են հեռացնել անգէտին ու անուժին—այսինքն ժողովրդական մասսաներին—այդ գիտութիւնից: Այդպէս է եղել բոլոր ժամանակներում. այդպէս է և ներկայումս: Այդ իրողութիւնը գտնոււմ է հէնց տիրապետութեան հիմքում: Ով որ իշխում, տիրապետում է, նա ուզում է ամրացնել իրեն և տկարացնել հպատակին, ճնշածին: Իսկ ով ձգտում է ընդհանուր կրթութեան, լուսաւորութեան՝ նա պէտք է կռիւ մղէ ամեն տեսակ տիրապետութեան դէմ... Ազատութեան միջոցով դէպի լուսաւորութիւն: Ազատ պետութեան մէջ միայն ժողովուրդը կարող է լոյս, կրթութիւն ստանալ: Միայն այն ժամանակ, երբ այդ ժողովուրդը կը նւաճէ քաղաքական իշխանութիւն, նրա համար կը բացւին գիտութեան դռները: Առանց ժողովրդի իշխանութեան չը կայ նրա համար լուսաւորութիւն: „Գիտութիւնը ոյժ է, ոյժը — գիտութիւն“:

Այդպէս էր յայտարարում Գերմանիայի բանտարանական կուսակցութեան պարագլուխներից մէկը, նշանաւոր Լիբկնեխտ: Այդ տողերի մէջ իւրաքանչիւր խօսք

ճշմարտութիւն է: Մի՞թէ ճշմարտ է, որ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը այն ժամանակ միայն լիօրէն կօգտւի գիտութիւնից, երբ նա ամբողջ ոյժը իր կողմը կունենայ, երբ այսօրւան կապիտալիստական պետութիւնը կը փոխարինւի ազատ աշխատանքի պետութեամբ: Բայց մենք ասել ենք արդէն և նորից ընդգծում ենք, որ դէպի ապագայ աշխատաւոր, սօցիալիստական պետութիւնը տանող ճանապարհի վրայ մեզ անհրաժեշտ է մտցնել կեանքում մի շարք խոշոր բարենորոգումներ, կամ ուրիշ խօսքով, անհրաժեշտ է իրագործել նւազագոյն ծրագիրը (մի նիմում-ծրագիր): Այդ բարենորոգումները պէտք է վերաբերին և ժողովրդական լուսաւորութեան: Այդտեղ առաջին կէտն է ընդհանուր ու ձրի կրթութեան հարցը, որ նոյնպէս մեր նւազագոյն ծրագրի պահանջներից միւնն է:

Նոր օրէնքը՝ ընդհանուր գրագիտութեան մասին՝ հնարաւորութիւն կը տայ աշխատաւորների զաւակներին մնալ դպրոցում օրինակ 8 տարեկանից մինչև 16 տարեկան: Այդտեղ կրթած ուսուցիչների ղեկավարութեամբ նրանք կը ծանօթանան զանազան գիտութիւնների ընդհանուր հիմունքների հետ: Նրանց հետաքրքրութիւնը գէթ մասամբ գոհացում կը ստանայ և բանականութիւնը՝ առողջ սնունդ: Երեխաները ձեռք կը բերեն ճիշտ հասկացողութիւն բնութեան մասին, այլևայլ երկրների պատմութեան ու ժողովուրդների կենցաղի մասին: Բացի դրանից նրանք կիւրացնեն և

այնպիսի գիտելիքներ, որոնք կօգնեն նրանց իրենց ապագայ աշխատանքի մէջ: Մի խօսքով, նրանք կենա՞նք կը մտնեն արդէն ոչ իբրեւ անճար տգէտներ, ինչպէս մտել են մեծ մասամբ նրանց հայրերը, և որ առանձնապէս կարեւոր է, նրանց գլուխը այլեւս լցւած չի լինի ամեն տեսակ յիմարութիւններով, որոնք այնպէս հեշտութեամբ իւրացնում են մութ ու սնահաւատ մարդկանց շրջանում ապրած երեխաները:

Ինչ վերաբերում է տարիքաւոր աշխատաւորներին, նրանք նոյնիսկ ութ ժամեայ աշխատանքի միջոցին՝ միմիայն երեկոները պիտի ունենան ժամանակ մտաւոր պարապմունքների համար: Ուստի նրանց համար պէտք է լինի հիմնել յատուկ երեկոյեան կուրսեր, կամ բանւորական համալսարաններ: Այդտեղ, անկասկած, աշխատաւորները կը համախմբւին, որպէս գիտութեան իսկական տաճարում, որը կարող է յագեցնել նրանց ուսման ծաւալը: Այդտեղ ուսումը կը լինի ձրի և, հասկանալի է, ոչ մի ճնշում չի կարող լինել պարապմունքների ընտրութեան մէջ:

Սակայն միմիայն բանւորական համալսարաններով բաւականանալ չի կարելի, թէեւ ճիշտ է, որ ուսուցչի կամ պրօֆէսորի կենդանի խօսքը կարող է շատ բան տալ սովորողներին: Որպէսզի նրանք կարողանան լրատու ընդունել իրենց գիտելիքները, որպէսզի ծանօթանան այն բոլորի հետ, որ կատարւում է և կատարւել է այս աշխարհում, հարկաւոր են գրքեր, հարկաւոր են լրագիրներ ու հանգէսներ: Այդ բոլորը ձեռք բերել սե-

փական հաշւով առհասարակ դժւար է, իսկ աշխատաւոր մարդու համար բոլորովին անհնար է: Աշխատաւորների այդ օրինաւոր կարիքը ևս գոհացնելու համար, հարկաւոր կը լինի հիմնել գործարաններում ընթերցարաններ ու գրադարաններ:

Սրանք բոլորը այնքան հասկանալի բաներ են, որ թւում է թէ խօսել իսկ չ'արժէ: Եւ այնուամենայնիւ հարկաւոր է լինում խօսել, որովհետեւ ամեն մի անսովոր նորմութուն ինչ կարող է տարօրինակ թւալ: Պէտք է ընդհանրացնել, ինչքան են հնարում, մինչև իսկ գրքեր, լրագիրներ, հանգէսներ բանւորների համար, գուցէ և օտար լեզուներով... Այս տեսակ ցինիկ հեգնական բացականչութիւններ յաճախ կը լսէք: Ժամանակակից կենքի տէրերը տարօրինակ են գտնում բոլոր վերոյիշեալ պահանջները: Եւ զարմանալի է: Զե՞ որ հարցը չի վերաբերում իրենց, տէրերի ցանկութիւններին ու բնահաճոյքներին, այլ ինչ որ «ամբօխի», ինչ որ «տրեխաւորների» առողջ ու նօրմալ պահանջներին, — մի «ամբօխի», որ, ո՞վ զարմանք, յաւակնում է իւրացնել «մեծերի», «աղաների» սովորութիւնները: Ահա այդ է օտարօտի թւում նրանց: Զարմանալի է — կրկնում ենք: Նրանց, ժամանակակից դրութեան այդ տէրերին, անհասկանալի է նոյն իսկ այնպիսի մի տարրական պահանջ, ինչպէս օրինակ, 8 ժամեայ աշխատանքի օրը: Բայց հօ չի կարելի հրաժարւել մարդկային օրինաւոր իրաւունքներից նրա համար միայն, որ կապիտալիստները անընդունակ են հասկանալ նրանց: Ոչ,

նրանք արդէն բաւական թագաւորեցին իրենց դարում,
 ժամանակ է, որ աշխատաւորը ևս զգայ, թէ ինքն էլ
 մարդ է...

* * *

Վաղուց արդէն ասւած է, որ մէկ ծիծեռնակը գա-
 րուն չի բերի, և մէկ հոգին կուող չէ ռազմի դաշ-
 տում... Նա մենակ անձար է և գատապարտւած է կոր-
 չելու... Աշխատաւորը մեն-մենակ անգոր է իր «աղայի»
 դիմաց: Աշխատաւորը, որ գործում է իր միջոցներով և
 իր սեփական ընկերակցի, որքան էլ հպարտ կանգնի պայ-
 քարի մէջ, վերջ ի վերջոյ, միւսին է, պիտի զիջէ իր
 գործարանատէրին, եթէ ընկերները չ'օգնեն նրան: Ա-
 մեն անգամ, երբ աշխատաւորը պահանջում է աւելա-
 ցնել օրավարձը կամ կրճատել աշխատանքի օրը, երբ
 նա պահանջում է վարել իր հետ քաղաքավարու-
 թեամբ, երբ նա բողոքում է գործարանական նեղիչ
 կարգերի դէմ—այդ բոլոր դէպքերում նա անհրա-
 ժեշտաբար պարտութիւն կը կրէ, եթէ նրա ընկերա-
 կիցները չը յայտարարեն աղային նոյն պահանջները:
 Աղան կարող է ուզած վայրկեանին դռները ցոյց տալ
 «ըմբոստին» և կ'սսէ նրան. «Դուր չի գալիս, փնտրի՛ր
 աւելի լաւ աղա. քեզ պէսները հարկաւոր չեն ինձ.
 Գործը կերթայ և առանց քեզ. միանգամ միայն ձայն
 կը տամ—և ինձ մօտ կը վազեն աշխատանքից զուրկ
 հարիւրաւոր անվարտիկներ. ո՞րքա ըլէք, բարի ճանա-
 պարհ»...

Բոլորովին այլ խօսակցութիւն կունենար աղան, եթէ

նա գործ ունենար ոչ թէ մեկուսացած աշխատաւոր-
 ների, այլ նրանց կազմակերպւած, ամուր
 դաշնակցած խմբերի հետ: Այդտեղ նա
 խկոյն կը զգար, որ իր առջև կանգնած է մի ոյժ,
 որ պէտք է հաշւի առնել և որի հետ աւելի քաղա-
 քավարի զրոյց պէտք է ունենալ, ապա թէ ոչ կարող
 է յանկարծ մնալ առանց աշխատաւոր ձեռքերի և
 գործը կը տուժէ...

Ուրիշ քաղաքակիրթ երկրներէ բանւորները վաղուց
 ըմբռնել են այդ միահամուռ ընկերակցական կու-
 օգուտը, ուստի և ամեն տեղ ձգտում են կազմակերպ-
 ւել մեծ միութիւնների մէջ: Մի քանի թւեր բերենք՝
 այդ ցոյց տալու համար:

1904 թիւն Անգլիայում զանազան միութիւնների
 մէջ կազմակերպւած բանւորների թիւն էր 1,867,000:
 Նոյն 1904-ին այդպիսի դաշնակից բանւորներ գերմա-
 նիայում հաշւում էին 1,600,000. Ֆրանսիայում
 1902-ին նրանց թիւը հասնում էր՝ 720,000-ի, Իտա-
 լիայում—480,000-ի, Դանիայում—համարեա 87,000-ի:
 Այդ փոքրիկ երկրում, ուր ազգաբնակչութիւնը ընդա-
 մենը երկու ու կէս միլիօն է, վարձու աշխատաւոր-
 ների երեք քառորդը մտնում է զանազան միութիւն-
 ների մէջ:

Վերը յիշած երկրներում աշխատաւորները կազմում
 են ընկերութիւններ իրենց արհեստի կամ պրօֆես-
 սիայի տեսակի համեմատ, այսինքն ջուլհակները
 միանում են ջուլհակների հետ, քարտաշները քար-

տաշների հետ, հիւսները հիւսներ լայն: Ահա թէ
ինչու այդ միութիւնները կոչուում են պրօֆէսիօ-
նալ (արհեստակցական):

Պրօֆէսիօնալ միութեան իւրաքանչիւր անդամ պար-
տաւորուում է շաբաթական կամ ամսական մի որոշ,
փոքրիկ գումար մտցնել ընդհանուր դրամարկղը: Ապա—
որ աւելի կարևոր է—իւրաքանչիւրը, որ մտնում է
միութեան մէջ, պարտաւորուում է իր պատւոյ խօսքով
կատարել միութեան բոլոր որոշումները, կարգադրու-
թիւնները: Եթէ չը պէտք է գործես ընկերների հա-
մաձայնութեամբ, նրանց հետ ներդաշնակ՝ միտք էլ
չունի մտնել նրանց միութեան մէջ:

Ինչով են զբաղուում այդ միութիւնները:

Բազմաթիւ են նրանց պարապմունքները: Պէտք է,
օրինակ, աշխատանք փնտրել մի անգործ միացած ըն-
կերոջ համար, ժամանակաւոր նպաստ տալ նրան ան-
աշխատութեան միջոցին, պէտք է գտնել առժամանա-
կեայ բնակարան միութեան որեւէ անդամի համար,
հոգալ մէկի որբացած ընտանիքի մասին, կամ թէ հար-
կաւոր է ձեռնհաս խորհուրդներ տալ մի ուրիշ ան-
դամի (իրաւաբանական օգնութիւն) այն դէպքում, երբ
վերջինը որեւէ դատ է ունենում իր գործարանատիրոջ
հետ. հարկաւոր է, վերջապէս, հիմնել գրադարան, ըն-
թերցարան, ձրի կուրսեր, —այդ բոլորը օգտակար ձևով
կարող է անել աշխատաւորների համար պրօֆէսիօնալ
միութիւնը, այն միջոցներով, որ նա ունի իր հաւաքա-
կան դրամարկղի մէջ:

Սակայն, այդ չէ պրօֆէսիօնալ միութիւնների կարևո-
րագոյն գործը: Նրանց գլխաւոր նպատակն
է՝ կռիւ, մասսային նպատակաւոր ու
սիստեմատիկ կռիւ գործարանատէ-
րերի դէմ: Եւ այդ կռիւ համար է,
որ ամենից առաջ և ամենից աւելի՝
պէտք է գործադուլին միութիւններ
նիւթական միջոցները:

„Պրօֆէսիօնալ (արհեստակցական) միութիւնը —
ասում է Գերմանիայի բանւոր կուսակցութեան նշա-
նաւոր առաջնորդ Ալգուստ Բէքէլ—ձգտում է աւել-
լացնել օրավարձը, կրճատել աշխատանքի ժամանակա-
միջոցը, ոչնչացնել պայմանից դուրս կատարող աշխա-
տանքները. նա աշխատում է մտցնել արդիւնաբերա-
կան հիմնարկութիւնների մէջ մարդկային արժանապատ-
ւութեանը վայել պայմաններ, նա պահպանում, հովա-
նաւորում է իր աշխատողների անդամներին, ապա նա
կուում է, որպէսզի թոյլ չը տայ իջեցնել վարձագինը
և երկարացնել աշխատանքի օրը. նա կուում է մի
խօսքով այն բոլոր չարիքների դէմ, որոնք վատթարա-
ցնում են աշխատանքը: Նա, վերջապէս, ամրացնում է
աշխատաւորների մէջ համերաշխութեան ըզ-
գացումը, առանց որի չի կարող իրականանալ ոչ
մի մեծ նպատակ“:

Հարց. ի՞նչ միջոցներ են ի գործ դնում միութիւն-
ները իրենց այդ մեծ պայքարի մէջ: Ի հարկէ, նախ և
առաջ նրանք բանակցութիւններ են սարքում մի կող-

մից կապիտալի ներկայացուցիչների, միւս կողմից միութեան ընտրեալների միջև: Իսկ երբ բանակցութիւնները ոչ մի արդիւնք չեն տալիս, նրանք դիմում են այնպիսի խոշոր միջոցների, որպիսիք են գործադուլները: Այդպէս է, որ պրոֆէսիօնալ միութիւններին հարկաւոր է լինում ծաւալել իրենց բովանդակ ոյժն ու գործունէութիւնը: «Արհեստակցական միութիւնների նպատակները — ասում է Բէքէլ — այնքան աւելի դիւրութեամբ են իրագործուում, որքան ուժեղ են լինում իրենք միութիւնները, այսինքն՝ որքան աւելի մեծ թւով անդամներ ունին նրանք, որքան աւելի կարող ու ձեռնհաս են նրանց ղեկավարները և որքան աւելի հարուստ են նրանց դրամարկղները»: Այդ մէկը երբեք չը պիտի մոռանալ: Ուստի անհրաժեշտ է ամեն ճիգի գործ դնել՝ որպէսզի այս կամ այն պրոֆէսիօնալ ընկերութիւնը տարածէ իր ճիւղաւորումները ամբողջ երկրի, դիցուք, ամբողջ Կովկասի վրայ, որպէսզի միւս ընկերային պրոֆէսիայի, արհեստի աշխատաւորները, որոնք ապրում են Կովկասի այլեւայլ բաղադրներում՝ դաշնակցին, ձուլելին մէկ միութեան մէջ: Այն ժամանակ մեծ կը լինի նրանց ոյժը և արդիւնաւէտ՝ նրանց կռիւը գործատերերի դէմ:

Ես տրակտատ չեմ գրում պրոֆէսիօնալ միութիւնների մասին, այլ միայն ներկայացնում եմ նրանց, իբրև մէկը դասակարգային կռիւի միջոցներից: Ցանկալի է, որ այդ միջոցը շահագործւի աշխատաւորների կողմից ըստ

կարելի լինի նպատակայարմար ձևով: Իսկ նպատակայարմարութիւնը նախ և առաջ միաբանութեան մէջ է: Այս կամ այն պրոֆէսիօնալ միութիւնը կարող է ինքն իրեն ուժեղ լինել, հարուստ՝ իր անդամներով և դրամական միջոցներով: Բայց նրա ոյժը կարող է հեշտութեամբ փշրւիլ մի աւելի հզօր ուժից — միացած կապիտալիստներին գրոհից: Այդ ահագին ու կոպիտ ոյժի դէմ առանձին առանձին պրոֆէսիօնալ միութեան ուժերը միւսնոյն է թէ՛ «նետերը զրահանաւորի դէմ»: Ուստի արհեստակցական շարժման մի այլ կարևոր նպատակն է՝ ի մի ձուլել արհեստակցական բաժան-բաժան միութիւնները մէկ հզօր ու բազմաճիւղ միութեան մէջ:

Իւ դա միանգամայն բնական է: Չէ՞ որ ջուլհակը, փականագործը, հիւսնը, գրաշարը և այլն նախ և առաջ աշխատաւոր են, այսինքն մարդիկ, որոնք ծախում են իրենց աշխատելու կարողութիւնը և ապա միայն նրանք ջուլհակ են, փականագործ, հիւսն ու գրաշար: Բոլոր աշխատաւորները, իբրև վարձու աշխատանքի մարդիկ, ինչ արհեստի էլ նրանք պատկանեն՝ ունեն շատ ընդհանուր կարիքներ, քանի որ բոլորն էլ տառապում են միւսնոյն պատճառից, — գործատերերի իշխանութիւնից: Այդպէս է բոլորում է անհրաժեշտութիւնը՝ ձուլել բոլոր պրոֆէսիօնալ, արհեստակցական միութիւնները մէկ համատարած ընկերակցութեան

մէջ, որ կը լինի մի տեսակ «միութիւն միութեանց»։ Այդտեղից բխում է և անհրաժեշտութիւնը՝ մտնել կեանքի մէջ միահամուռ ուժերով մէկ ընդհանուր աշխատաւորական քաղաքականութիւն։

Աշխատանքի այն մեծ բանակի առջև, որ համերաշխ կը լինի իր ծրագրով և տակտիքայով և որ կազմաւած կը լինի ամենաբազմատեսակ արհեստներից—մի այդպիսի բանակի առջև յետ կը նահանջեն և կառավարութիւնը և կապիտալիստները, որովհետեւ նա, այդ բանակը, կունենայ իր ձեռքում մի այնպիսի հզօր զէնք, որպիսին է՝ ընդհանուր գործադուլը...

Այժմ, յուսամ, դիւրին է հասկանալ, թէ ինչու մեր կուսակցութեան պահանջների շարքում կան և այնպիսի պահանջներ, ինչպիսիք են՝ պրօֆէսիօնալ միութիւններ ի անարգել կազմակերպումն և գործադուլներ ի ազատութիւն։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՆԱՍԱԿ

Նախորդ երկու նամակներով ես, որքան կարող էի, պարզեցի ու հիմնաւորեցի ընթերցողի առաջ այն պահանջները, որ առաջագրել է մեր կուսակցութիւնը իր նւազագոյն ծրագրի մէջ բանւորական խնդրի առթիւ։ Յետագայ նամակներով ես կը շօշափեմ այն պահանջները, որոնք ամբողջովին վերաբերում են աշխատաւոր գիւղացիութեան դրութեան։

Դուք յիշում էք, ի հարկէ, որ հողային հարցում դաշնակցութիւնը պաշտպանում է հողի համայնացնացման սկզբունքը։ Այա ուրեմն մեզ մնում է այստեղ, ի հարկէ ընդհանուր գծերով, վճռել երկու հարց. առաջին՝ ինչով է պայմանաւորւում հողի համայնացման անհրաժեշտութիւնը և երկրորդ՝ ինչպիսի՞ կօնկրէտ ձևեր պիտի ընդունի նա։ Տեսնե՛նք։

Մեզնից մի ամբողջ մէկ ու կէս դար առաջ ամենամեծ ու ազնիւ մտածողներից մէկը, Ժան-Ժակ Բուսսօն, գրում էր.

«Նա, ով առաջին անգամ ցանկապատելով հողի մի կտոր՝ ասել է. «Այս հողն իմն է», և

գտել է իրեն հաւատացող բաւականաչափ յիմար մարդիկ, նա՛ է իսկական հիմնադիրը եղել ժամանակակից հասարակութեան: Որքա՞ն ոճրագործութիւններից, պատերազմներից ու սպանութիւններից, քանի՛-քանի՛ աղէտներից ու սարսափներից կազատէր մարդկութիւնը նա՛, ով ցանկապատերից դուրս բաշելով ցիցերը և ոչնչացնելով հողամիջի սահմանները կը գոռար մարդկանց ու կասէր,— մի՛ լսէք այդ խաբեբային, դուք կը կորչէք եթէ մոռանաք, որ հողից ստացւած բերքերը պատկանում են բոլորին, իսկ հողը՝ ոչ ոքի՛...

Այո՛, այդ ճշմարիտ խօսքերը ասելուց յետոյ շա՛տ ջուր է հոսել, շա՛տ բան է փոխել, և այնուամենայնիւ ոճրագործութիւնները, սպանութիւններն ու պատերազմները, սարսափներն ու աղէտները էլի շարունակւում են, և կարծես անտեսանելի է նրանց վախճանը. ցանկապատերի ցիցերը դեռ կանգուն են, սահմանները չեն ոչնչացրած, հողի բերքերը պատկանում են միայն բռնորին, իսկ ինքը հողը պատառ-պատառ արւած առաջան պէս գտնւում է «խաբեբաների» ձեռքում, որոնք ահեղաբար յայտարարում են. «այս մասը իմն է»: Ուրեմն այս ամենից ի՞նչ է դուրս գալիս. այն, որ ճշմարտութիւնը մնում է ճշմարտութիւն նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ ոմանք նրան չեն հասկանում, իսկ ուրիշները ոյժ չունեն նրան մօցնելու կեանքի մէջ: Հարկաւոր է, որ այդ ճշմարտութիւնը ըմբռնէին բոլոր աշխատա-

ւորները, բոլոր նրանք, որոնք ուռգում են հողը իրենց արցունքներով, ապա և իրենց արիւնով:

Ուրեմն փորձենք պարզաբանել հողի մասին եղած հարցերը. տեսնենք որտեղից և ինչո՞ւ է առաջանում գիւղացի ժողովրդի կարիքը, և ինչ է անհրաժեշտ անել, որպէսզի նրան, եթէ հնարաւոր չէ վերջ տալ, գոնէ սահմաններ դնել:

Վաղուց ի վեր ասում են, թէ գիւղը ուժասպառւում է, գիւղացիութիւնը աղքատանում է: Այդ խօսքերի մէջ չը կայ չափազանցութիւն: Գիւղացիական հողը ուժից ընկել է. հունձքը տեղ-տեղ անչափ պակաս է, գիւղացիները՝ մի տեղ կիսաքաղց, մի այլ տեղ փրթւում են սովից. անդադար մեծանում են հարկերն ու ապառիկները, կալւածատէրերի, կեղեքիչների ու չինովնիկների կողմից հողագործի վիզը գցած պարանը շարունակ նեղանում, խեղդում է նրան. «աշխատաւոր գիւղացիութիւնը» յաճախ փախչում է իր հայրենակտն տնից-տնից, նա վազում է կամ դէպի նոր վայրեր մի կտոր հող ձարելու համար, կամ դէպի հանքատեղերը, կամ դէպի քաղաք, դէպի գործարաններն ու զաւօդները. իսկ ով մնում է հայրենի խրճիթում, նա էլ կալւածատէրի կամ վաշխառուի լծի տակ ընկած, յուսահատութեան ընկնելի շտապում է ինքն իր ձեռքով անել իր սեփական դատաստանը՝ յաճախ գազանաբար վարւելով իր կեղեքիչների և «տէրերի» կայքերի հետ: Եւ ահա բոլոր այս աղէտների դիմաց բարձրանում է մի խռովայօղ հարց. ինչո՞ւ է գիւղը ուժասպառւում,

ի՞նչն է, որ առաջացնում է գիւղացիական այդպիսի սուր թշուառութիւն: Այս հարցին զանազան պատասխաններ են տալիս:

Վան պարզամիտներ, որոնք կարծում են, թէ գլխաւոր ցաւը գիւղացիութեան տգիտութեան մէջն է—գէ՛, չը գիտեն էլի, թէ ինչպէս պէտք է խելացի կերպով մշակել հողը, դրանից էլ առաջանում է հացի պակասութիւն ու սաստիկ աղքատութիւն.—այդ տեսակ պատասխանը կիսատ-պռատ մտածելու արդիւնք է: Ի՞նչ օգնութիւն կարող է անել տգիտութիւնը, երբ նրան անկարելի է գործադրել որ և է բանի վրայ, բացի այդ, ով չը գիտէ, որ բաղցած փորով անկարելի է գիտութեան մասին մտածել: Վան մարդիկ էլ, որոնք մօտեցել են ճշմարտութեան, բայց լրիւ նրան չեն հասկացել: Նրանք ամբողջ մեղքը գտնում են այն բանի մէջ, որ գիւղացիութիւնը տուրքերով ու հարկերով ծանրաբեռնւած է: Նրանց խօսքերում կայ ճշմարտութեան մեծ բաժին, բայց ոչ ամբողջ ճշմարտութիւնը.—հարկերը, ինքն ըստ ինքեան որքան էլ ճնշող լինէին, չէին կարող գիւղը կատարելաբար աշխարհի հասցնել, եթէ գիւղացին ապրուստի աղբիւր ունենար:

Ապա ուրեմն ո՞ւր պիտի փնտռել գիւղացիութեան քայքայման իսկական պատճառը:

Պատճառներ շատ կան: Նրանց թւում, ի հարկէ, գտնւում են և՛ ուժից վեր հարկերը, և՛ տգիտութիւնը և շատ ուրիշները. բայց գլխաւոր հիմնական պատճառները երկուսն են. առաջինը՝ սակաւահողութիւնը

թիւն, երկրորդը՝ հողերի անհաւասար բաժանումը:

Վերջինս բնականաբար աչք է ծակում այն ժամանակ, երբ համեմատում ես որեւէ կալածատէրի կամ վաշխառուի հողային հարստութիւնը աշխատաւոր գիւղացիների ողորմելի հողակտորների հետ: Բայց կայ այլ ձևի անհաւասարութիւն ևս—ճիշտ է ոչ այնպէս խիստ արտայայտւած—դա իրենց գիւղացիների միջև եղած անհաւասարութիւնն է: Մինչդեռ մէկի հողը այնքան բիչ է, որ խեղճը չը գիտէ թէ ինչի վրայ գործադրի իր աշխատանքը, միւսը, ընդհակառակը, մենակ անկարող լինելով կառավարել հողերը՝ վարձում է անհող աշխատաւորներ: Այդպիսի «մեծահող» գիւղացիներ բախտաւոր ընտրեալներ են:

Սակաւահող գիւղացու հողը շատ աւելի պակաս է այն քանակութիւնից, որը անհրաժեշտ է նրան իր աղքատ գոյութիւնը պահպանելու համար. դրա մէջ է նրա գժբախտութիւնը, դրա մէջ է բոլոր չարիքների ամենամեծ պատճառը:

Սակայն սակաւահողութիւնն ու անհաւասար հողաբաժանումը ևս կապւած են ժողովրդի տնտեսական կեանքի ժամանակակից կազմի մէջ եղած մի շատ կարեւոր հանգամանքի հետ: Այդ հանգամանքն է գիւղիական կարիքի, այսպէս ասած, նախապատճառը, նրա մէջ է այն չարիքի արմատը, որը իր ցանցերի մէջ է առել ամբողջ գիւղը տակից մինչև գլուխ: Այդ չա-

րիքն է — հողի մասնաւոր սեփականութիւնը:

* * *

Սակաւահողութիւնից դրդած՝ գիւղացին կապալով հող է վերցնում կալածատէրից: Այդտեղից առաջ է գալիս կապալագիրը, որը, շնորհիւ աւատական-ճորտատիրական մնացորդների գոյութեան, առանձնապէս ծանր է դառնում: Ուզում ես կապալով հող վերցնել—վճարի՛ր դրա համար կալածատէրի վրայ նստած ծախսերի եռապատիկը, ուզում ես մի փոքր կտոր հող առնել—գնի՛ր ինչ որ կառաջարկեն «բարերար-տէրերը» և վճարի՛ր որքան կը պահանջեն: Իսկ եթէ փող չունիս մի կտոր հող ձեռք բերելու, կամ կապալով վերցնելու—գնա՛, դարձի՛ր գրոշանոց վարձատրութեամբ օրավարձով աշխատող էլի նոյն կալածատէրի մօտ. գնա՛ տաժանակիր, աշխատանքի և ապրի՛ր կիսաքաղց:

Ճիշտ է, կայ և մի ուրիշ ելք սակաւահողութեան չարիքից ազատելու համար. բայց ե՞լք է դա արդեօք, թէ՞ մի նոր և աւելի վատթար կապալագիր, — դրա պատասխանը կարող է տալ միայն նա, ով իր սեփական կաշւի վրայ է կրել գիւղական վաշխառուին պարտապան լինելու հաճոյքը. եթէ ուզում է գիւղացին հող գնել, եթէ հարկաւոր է նրան շտապել վճարելու ապուրկները, կամ ցորենի պաշար ունենալու, կամ եթէ նա մտածում է ձեռք բերել մի ձի — ամեն դէպքում վաշխառուն է նրա երեսն ի վեր կանգնում իր «բարի խորհրդով» մէկ էլ «եղբայրական» օգնութեամբ», և

ամեն անգամ նա ճգնում, կեղեքում, խեղդում է գիւղացուն:

Սակաւահողութեան ժամանակ գիւղացին, իր ցաւը դարմանելու համար, ունի վերջապէս էլի մի միջոց — ձգել բոլորովին գիւղը և փախչել քաղաք ճորտանալու գործարանատիրոջ կամ հանքագործին: Գիւղացին այդ էլ է անում: Գնում է քաղաք, իրենով մեծացնում է գործաւորների և անգործների բանակը, իջեցնում է քաղաքային բանւորների վարձագինը, համաձայնում է ամենաողորմելի վարձատրութեան, միայն թէ սովից չը մեռնի:

Այդպէս ուրեմն, անհաւասար հողաբաժանումը և սակաւահողութիւնը ստեղծել են գիւղացիների համար ճորտատիրութիւնից ոչ աւելի լաւ մի դրութիւն. — ճորտ՝ կալածատիրոջ, ճորտ՝ վաշխառուին և ճորտ՝ հանքագործարանային — ահա երեք փշոտ ճանապարհներ, որով աշխատաւոր գիւղացիութիւնը ուզի-չուզի ստիպւած է գնալ: Շղթայակապւած կալածատէրի հողին ու վաշխառուի քսակին, ստրուկ՝ «աղային» և ստրուկ՝ վաշխառուին, միաժամանակ աշխատաւոր գիւղացին ստրուկ է և կառավարութեան: Նա չունի ոչ մարդկային և ոչ քաղաքացիական իրաւունքներ: Ահա թէ ինչու նրան պէտք են միաժամանակ և՛ հող, և ազատութիւն: Առանց հողի ազատութիւնը հաս՛տատ չէ, բայց հողն էլ մեծ արժէք չունի առանց ազատութեան — միեւնոյն է, նա երկար չի մնայ գիւղացու ձեռքում, կը փախչի...

Ուրեմն, աշխատաւոր գիւղացին, որ մի տխուր թիւ-
րիմացութեամբ կոչուում է «ինքնուրոյն», «սեփականա-
տէր», իսկապէս գտնուում է անասնի նման չլանակապ-
ւած ազնականների և կուլակների (վաշխառու) հողին.
նա—կամ հարկադրւած կապալառու է, կամ
հարկադրւած վարձու (գիւղական պրոլետար):
Տաժանակիր աշխատանքով վաստակած բոլոր աւելացուկ-
ները և հողից եկած ամբողջ եկամուտը անցնում են
նրանից կալածատերի, վաշխառուի, գիւղացուց հաց
գնող չարչու, գանձարանի և այլոց գրպանները. իսկ
իրա, գեղջուկի ձեռքին լաւագոյն դէպքում մնում է
ողորմելի փշրանքներ իր գոյութիւնը պահպանելու, և
այդ էլ նրա համար, որ հնար լինի էլի շարունակելու
աշխատելը. բանից դուրս է գալիս, որ իբր թէ նա աշ-
խատում է ոչ թէ ինքն իրեն համար, այլ մի ուրիշ
տիրոջ համար, որից, և ինչպէս ամեն մի ճորտ, ստա-
նում է հազիւ միայն աշխատավարձ: Սակայն աշխա-
տաւոր գիւղացին յաճախ այդ էլ չի ստանում, յա-
ճախ նա տալիս է կալւածատէրին ու
վաշխառուին ոչ միայն հողից ուտըն-
տեւ ու թիւնից եկած ամբողջ շահը՝ ալ
և իր աշխատավարձի մի մասը, այսինքն
այն ողորմելի միջոցների մի մասը, որով պահպանուում
է նրա հոգին իր մարմնի մէջ:

Աշխատաւոր գիւղացու այդպիսի խորապէս անարդար
դրութիւնը, որի մէջ գիւղացին ո'չ ինքնուրոյն արդիւ-
նաբերող է ո'չ էլ կարծես հարկադրւած վարձուոր—

պիտի շարունակւի, քանի նա, գիւղացին, ստիպւած կը
լինի կալւածատէրից հող գնել. հող կապալով վերցնել
կամ նրա մօտ վարձկան դառնալ: Հող առնելը և կա-
պալով վերցնելը նա կը դադարեցնի միայն այն ժա-
մանակ, երբ միւսները—լինին կալւածատէր,
գիւղական վաշխառու, թէ հէնց գիւղացի—կը դադար-
եցնեն հողը ծախելու հողը կապալով
տալ: Իսկ հող ծախելը կամ կապալով տալը մարդիկ
կը դադարեցնեն միայն մի պայմանով՝ որ հողը,
ուրմն էլ պատկանելիս լինի նա, դադար է
մասնաւոր սեփականութիւն լինելուց:

Եւ երբ այդպէս կը լինի, այն ժամանակ աշխատա-
ւոր գիւղացիութիւնը միանգամ ընդմիշտ կազատւի
կալւածատիրական ու վաշխառուական ճորտութիւնից.
այն ժամանակ նա վարձկան ծառայութիւն էլ չի անի,
որովհետեւ իւրաքանչիւրն ինքն իր համար կաշխատէ և
վարձու աշխատանքի համար մարդ չի ճարել. այն ժա-
մանակ կը գայ վախճանը այն անհեթեթ ու երկդիմի
դրութեան, որի մէջ այժմ տառապում է աշխատաւոր գիւ-
ղացին, այդ ոչ էն է սեփականատէրը և ոչ էն պրոլետարը:

Այս դրութիւնից դուրս գալու համար, կրկնում եմ,
միայն մի ելք կայ—ամենուրեք պէտք է գործադրել
Փրանսիական մեծ մտածողի խօսքերը՝ «դէն շարտել ցան-
կապատների ցիցերը և ոչնչացնել հողամիջի սահմանները»,
հարկաւոր է, ինչպէս տնտեսագետներն են ասում, «վերցնել
հողը ապրանքային շրջանառութիւնից», ոչնչացնել հողի
վրայ եղած մասնաւոր սեփականութեան իրաւունքը:

* *

Աշխատաւոր գիւղացին յաճախ ասում է. հողը Աստծունն է, հողը ոչ ոքի է: Դա նշանակում է, որ հողի սեփականատէր ոչ ոք չի կարող լինել, ինչպէս որ ոչ ոք չի կարող ասել, թէ «արեգակն ի՞մն է». կամ «օդն ի՞մն է»:

«Հողը Աստծունն է»: Դա նշանակում է, որ ո՛չ պետութիւնը, ո՛չ համայնքը, ո՛չ ազնւականը, ո՛չ քաղաքացին և ո՛չ էլ գիւղացին իրաւունք չունեն նրան, հողին, ամբողջովին տիրել, ինչպէս տիրում են մի ապրանքի, որովհետեւ ամեն մի «Աստուծոյ պարգեւ» բոլոր մարդկանց սեփականութիւնն է:

«Հողը ոչ ոքի է»: Այդ նշանակում է, որ նա ո՛չ Պետրոսինն է, ո՛չ Կիրակոսին և ո՛չ Մարտիրոսին, այլ նա և՛ Պետրոսինն է, և՛ Կիրակոսին, և՛ Մարտիրոսին, որ նրանք բոլորը իրաւունք ունին աշխատելու հողի վրայ, որ բոլորը կարող են օգտուել հողից իրենց բարեկեցութեան համար:

Նոյնը հաստատում ենք և մենք, դաշնակցականներս, հետեւեալ մեր խօսքերով. «հողը ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւնն է». կամ թէ՛ «իւրաքանչիւր աշխատաւոր իրաւունք ունի հող մշակելու այն չափով, որ կարողանայ առանց ուրիշի աշխատանքը շահագործելու բաւարարութիւն տալ իր և իր ընտանիքի սպառողական պահանջներին»:

Ո՛վ դուրս կը գայ ապացուցանելու, որ մարդիկ չեն ունեցել այդպիսի «իրաւունք», «հող մշակելու իրաւունք», — որ երբէք դա չի եղել և հազիւ թէ լինի էլ:

2ի՛ եղել, բայց պէ՛տք է լինի:

Կար ժամանակ, որ Անգլիացիք էլ իրաւունք չունէին ազատօրէն դաւանելու այս կամ այն կրօնը, բայց բռնութեան դէմ մղած կռոււմ նրանք ձեռք բերին այդ իրաւունքը: Մի ժամանակ Փրանսիացիք էլ չէին համարձակուում ազատօրէն արտայայտել ու տպագրել այն, ինչ մտածում էին, բայց վերջ ի վերջոյ, նրանք նւաճեցին խօսքի ու մամուլի ազատութիւն:

Իրաւունքները խօմ աստուածային օրհնութիւն չեն, որ պատրաստի թափւին երկնքից. նրանք կուով են ձեռք բերուում:

Նոյնը պէտք է ասել և հող մշակելու իրաւունքի մասին. պէտք է կուել նրա համար, պէտք է նրան նւաճել, իսկ իրաւունք ձեռք բերելուց յետոյ, նա ժամանակի ընթացքում կը մտնի մարդու հոգու ու աւրան մէջ, այնպէս որ յետոյ դժար է լինելու հասկանալ թէ այդ ինչպէս է եղել, որ մարդիկ ապրել են առանց այդ իրաւունքի, որ նրանք համաձայնել են որեւէ Խելիք-Աղամալովին, կամ վաճառական Մանթաշեւին, կամ հէնց նոյնիսկ Էջմիածնի վանքին հող տալ ու այդ հողը հաշել իբր նրանց մասնաւոր սեփականութիւն:

Շատ չի անցել այն ժամանակից, երբ կալւածատէրը նայում էր գիւղացու վրայ, ինչպէս իր սեփական ապրանքի վրայ և նրա հետ վարւում էր իր քէֆն ուղածին պէս: Բայց ժամանակները փոխւեցան — կալւածատէրը կորցրեց գիւղացու վրայ ունեցած իրաւունքը,

իսկ գիւղացիին ձեռք բերեց իրաւունք մարդ կոչւելու և ոչ ապրանք: Չանազան տեսակ իրաւունքներ կան աշխարհումս, ոմանք անարգար, ոմանք արգարացի: Անարգար իրաւունքները պիտի կեանքից արմատախիլ անել, իսկ արգարները — ամրապնդել մարդկանց մտքերի ու բարքերի մէջ: Նոյնը պէտք է ասել հողի իրաւունքի մասին. այդ իրաւունքը արգար է, — թէ գիտնական մարդկանց խելքով և թէ «խաւար գիւղացու» հասկացողութեամբ: Պէտք է այդ իրաւունքը միացնել «մարդու սրբազան անկապտելի իրաւունքների» թւին ու դնել այնպիսի իրաւունքների շարքում, որպիսիք են խղճի ազատութեան, խօսքի ազատութեան, ժողովների ազատութեան և այլ իրաւունքները:

Գիւղացիները յայտարարում են. «Առաջ մենք, գեղջուկներս, ստրուկներ էինք. կարող էին մեզ առևտուրի առարկայ դարձնել, կարող էին մեզ իրար ընծայել կամ մէկը միւսով փոխանակել: Մենք ուրիշների սեփականութիւնն էինք: Այժմ մեզ ազատել են, իսկ հողը մնացել է էլի նոյն անազատ վիճակում: Այժմ հարկաւոր է հողն էլ ազատել սեփականութեան լծից — որպէսզի նա դառնայ մեր ընդհանուր սնուցանող մայրը և որպէսզի նրան, մեր մօրը, ոչ որ չը կարողանայ ծախել կամ հարստանալու աղբիւր դարձնել»:

Ահա հէնց այդ է «հողի ազատումը սեփականութեան լծից» — այդ է որ մենք անւանում ենք հողերի համայնացումն...

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՆԱՍԱԿ

Վերագառնում եմ հողային ընթերցմի հարցին: Նախորդ նամակում մենք եկանք այն եզրակացութեան, որ հողային հարցը կարող է լուծւել բանաւոր և արգար ձևով միայն մէկ ուղղութեամբ, այն է՝ հողերի համայնացումով:

Հասկանալի է, որ խնդրի այդպիսի զուտ թէօրեական լուծումը անբաւարար է: Անհրաժեշտ է ցոյց տալ, թէ ինչ կօնկրեաւ, շօշափելի ձևեր պիտի առնէ «հողերի համայնացումը»: Ահա հէնց այդ է ներկայ նամակի նիւթը:

Ընթերցողը երևի գիտէ, որ երկրորդ Պետական Դումայի մէջ մտցւած է «նոր հողային օրէնքի նախագիծը», 104 պատգամաւորների ստորագրութեամբ: Այս 104 պատգամաւորների թւումն էին և Դումայի «Դաշնակցական» անդամները: Ուրեմն հողային այն օրինագիծը, որ մտցւած է երկրորդ Պետական Դուման՝ հանդիսանում է, այսպէս ասած, իբրև ագրարային credo (հաւատամք) նաև մեր կուսակցութեան: Ուստի տեսնենք թէ ինչ է ասում այդ օրինագիծը:

Ահա թէ ինչ են յայտարարում նրա առաջին, հիմնական յօդաձևերը.

1) Հողային ամեն սեփականութիւն ռուս կայսրութեան սահմաններում այժմից վերացում է:

2) Հողը ամբողջապէս իր ջրերով ու ցամաքներով յայտարարում է իբրեւ պատկանելութիւն ռուս կայսրութեան բովանդակ ազգաբնակչութեան:

3) Բոլոր քաղաքացիներն ու քաղաքացուհիները հաւասար իրաւունք ունին՝ վաճառելու այդ ընդհանուր գանձը:

4) Բոլոր հողերի, նրանց ջրերի ու ներքին հարստութիւնների բարձրագոյն տնօրինողն է ժողովրդագրական ներկայացուցիչներ խորհուրդը: Տեղական տնօրինողներն են՝ տեղական ինքնավարութեան օրգանները...

Առաջին երեք յօդաձևերը կարիք չունին մեկնութիւնների: Քննենք միայն վերջինը:

Տեղական ինքնավարութեան այդ ի՞նչ օրգանների մասին է խօսքը: Գործը, անտարակոյս, պիտի դրւած լինի հետեւեալ կերպով:

Ամբողջ երկիրը բաժանւում է բազմաթիւ համայնքների *), որոնցից իւրաքանչիւրի մէջ մտնում են մէկ կամ մի քանի գիւղեր, նայած տեղին ու բնակիչների թիւին: Համայնքի ամբողջ չափահաս ազգաբնակչութիւնը

*) Այդ համայնքների մէջ մտնում են ոչ միայն գիւղացիներ, այլ և բաղաձայններ, ազնականներ, — մի խօսքով բոլոր նրանք, որոնք ուզում են «սնունդ առնել հողից»:

ընտրում է իր միջից մի առանձին վարչութիւն, որին և իրաւունք է տրւում տնօրինել համայնքի գործերը, ապա ուրեմն և հողային գործերը: Ուրիշ խօսքով՝ որ և է համայնքի տրւած հողերը պէտք է կառավարեն այդ համայնքի ազգաբնակչութիւնից ընտրւած անձեր:

Յետոյ՝ մի քանի համայնքներ միանալով կը կազմեն մի աւելի մեծ շրջան, դիցուք՝ «համայնքների գաւառական մի միութիւն»: Այդպիսի մի միութեան բնակիչները կունենան իրենց «գաւառական ինքնավարութիւնը», դարձեալ, ի հարկէ, ընտրւած գաւառի ամբողջ ազգաբնակչութիւնից: Այդ ընտրովի վարչութիւնը պիտի հսկէ, որպէս զի բոլոր բնակիչները գաւառական միութեան մէջ օգտւեն հողից արդար ու նպատակաշարժար ձևով:

Նոյնպիսի կարգեր կը սահմանւին և աւելի խոշոր, դիցուք «նահանգական» միութիւնների համար:

Վերջապէս իբրեւ ընդհանուր վերահսկիչ տեղական ինքնավարութեան այդ բոլոր օրգանների վրայ՝ կանգնած կը լինի «ժողովրդական ներկայացուցիչների խորհուրդը» (կամ ժողովը), որ և կը հանդիսանայ «Գերագոյն տնօրինողը բովանդակ հողի»: Այդ ժողովը պիտի հետեւէ, որ համայնքները և նրանց զանազան միութիւնները չը խախտեն այն կանոնները, որոնց համաձայն ժողովուրդը պիտի օգտւի հողից:

Հարկ չը կայ անգամ յիշեցնելու, որ համայնական, գաւառական, զեմստային կամ նահանգական ինքնա-

վարութեան անդամները, ինչպէս նաև «ժողովրդական ներկայացուցիչների Խորհրդի» անդամները պիտի ընտրուին միշտ ընդհանուր, հաւասար, գաղտնի և ուղղակի ձայնատուութեամբ, առանց խտրութեան սեռի, ազգութեան և կրօնի. միմիայն այդ պայմաններում՝ թէ տեղական և թէ բարձրագոյն ինքնավարութեան անդամներ կը լինեն մարդիկ, որոնք ցանկալի կը լինեն ազգաբնակչութեանը:

Այդպէս, բարձրանալով աստիճան առ աստիճան, ցածից դէպի վեր, մենք կունենանք ինքնավարութիւնների մի ամբողջ շարք, որոնց ամբողջ հոգսը հողային խնդրի մէջ պիտի կայանայ նրանում՝ որ ընդհանուր, միաբան համաձայնութեամբ՝ տնօրինեն լաւագոյն ձևով աշխատաւոր ժողովրդի վիճակը, որ ապրում է «Մայր-հողի» բերքերով: Մնալով շատ թէ քիչ աւտոնոմ (ինքնօրէն) իրենց սահմաններում՝ այդ բոլոր հողային համայնքներն ու «համայնքների միութիւնները» պարտաւորւած կը լինեն միևնոյն ժամանակ համաձայնեցնել իրենց գործողութիւնները՝ նոր հողային կազմակերպութեան ընդհանուր դիրեկտիւաների (ղեկավարող կանոնների) հետ:

* *

Այդպէս ուրեմն «նոր հողային օրինագծի» համաձայն՝ հողը յայտարարուում է իբրև սեփականութիւն բոլոր ժողովրդի, կամ աւելի ճիշտ՝

տրւում է մշակել ցանկացողներին ոչ իբրև սեփականութիւն (մասնաւոր), այլ «ի վայելումն» նա գրւում է կենտրոնական կամ տեղական ինքնավարութեան օրգանների տրամադրութեան տակ: Այստեղ բնականաբար մի շարք հարցեր են ծագում, որոնք ահագին կարևորութիւն ունին հասկանալու համար այն կօնկրետ միջոցները, որոնցով ուղում են իրականացնել «նոր հողային օրէնքը»: Դրանք են՝

1) Ինչո՞ւմ է կայանում ինքնավարութեան օրգանների «տնօրինութիւնը» հողային գործում:

2) Հողից օգտւելու ի՞նչ ձևեր և ի՞նչ չափեր ի նկատի ունի հողային համայնացման նախագիծը:

3) Ի՞նչպիսի պայմաններով ժողովուրդը կըսկսի օգտւել հողից:

Շահագործել յօգուտ ամբողջ ազգաբնակչութեան՝ հողերը իրենց հանքերով, ջրերով ու անտառներով, բարձրացնել գիւղատնտեսութեան արդիւնաւորութիւնը, և վերջապէս հաւասարեցնել, որքան հնարաւոր է, աշխատաւոր ժողովրդի հողային վիճակը—ահայտ է ինքնավարութեան օրգանների հիմնական գործը. դրանում է կայանում նրանց տնօրինութիւնը:

Իսկ այդ տեսակ մի նպատակի հետ կապւած են և հողից օգտւելու այն ձևերն ու չափերը, որ թելադրում է «նոր հողային օրէնքը»: Սկսենք ձևերից:

Հողերը համայնաւուց յետոյ մարդիկ պիտի օգտւեն

հողից երկու եղանակով, — հասարակական և մասնական:

Ինչպէս հասկանալ այդ Հասարակական եղանակը կարելի է պարզել հետեւեալ օրինակով: Ամեն մի երկրում կան վայրեր՝ հարուստ ընդարձակ անտառներով, կան ծովեր ու գետեր՝ առատ ձկներով, կան հողեր՝ լի թանկագին գանձերով, ինչպէս նաև թաքառած, աղ, երկաթի կամ պղնձի հանքեր, արծաթ, ոսկի և այլն: Բնութեան այդ բոլոր շնորհները ունին, այսպէս ասած, հանուր-ժողովրդային նշանակութիւն: Նրանցից պիտի օգտուեն ոչ թէ այս կամ այն նահանգի, ուր այդ գանձերը գտնուում են, այլ ամբողջ երկրի բնակիչները: Ուստի ամենից աւելի արդար կը լինի, եթէ բոլոր այդ տեսակ հողերը, անտառներն ու ջրերը անցնեն նահանգական ինքնավարութիւնների և «պետութեան» տնօրինութեան տակ. — պետութիւն ասելով հասկանում ենք «ներկայացուցչական ժողով», ընտրւած ամբողջ երկրից: Նահանգական ինքնավարութիւնները և այդ բարձրագոյն «ներկայացուցչական ժողովը» կը ձեռնարկեն, ուր որ պէտք լինի, ընդարձակ տնտեսութիւններ, յօգուտ ամբողջ բնակչութեան: Այդ է հողից օգտուելու հասարակական ձևը: Այժմ անցնենք միւս ձևին, որ կոչւում է մասնաւոր-աշխատաւորական:

Համաձայն այն հողային օրինագծին, որի մասին խօսում եմ այստեղ, «ի մասնաւոր վայելում» կարող է հող ձեռք բերել մի առանձին անհատ, ընտանիք կամ մի քանի մարդիկ, որոնք ուզում են մշակել հողը միա-

սին, ընկերակցական հիմունքներով: Կարող է հող ստանալ, վերջապէս, երկրագործներ ի մի ամբողջ համալսարան, որոնք առաջ են տանում իրենց տնտեսութիւնը նոյնպէս ընկերակցական հիմունքներով:

Ինչ տեսակ նկատումներով պիտի հող տրւի այդ բոլոր աշխատաւորական միութիւններին ու խմբերին:

Չի կարելի ի հարկէ մի ընդհանուր չափ գտնել ամբողջ ազգաբնակչութեան համար: Չի կարելի ասել — երկու սեռի ամեն մի հոգուն այսքան դեսնատին հող. դա կը լինի անմիտ ու անարդար մի հաշիւ: Մեր երկիրը մեծ է, հողը նրա մէջ ամեն տեղ նոյն տեսակի չէ, և ապա ինքը հողային տնտեսութիւնը զանազան տեղերում զանազան ձևի է: Իսկ տնտեսութեան զանազան ձևերի համար՝ հող ևս հարկաւոր է զանազան քանակով: Վերջապէս միևնոյն տեղում մէկը կուզի երկրագործութեամբ պարապել, միւսը պարտիզականութեամբ, երրորդը այգեգործութեամբ. իսկ դա դարձեալ կ'անդրադառնայ այն հողի քանակութեան վրայ, որ ստանում են շահագործելու համար: Մի խօսքով, միևնոյն չափի մասին բոլոր պայմանների համար՝ խօսել անգամ չի կարելի:

Դրանից հետևում է, որ հողաբաժինների չափի մասին լինելիք խնդիրը պէտք է վճռւի տեղն ու տեղը, պէտք է վճռեն համայնքների, գաւառականների և նահանգների ընտրեալները, ի նկատի ունենալով հող ցանկացողների թիւը, հողի շահաւէտութիւնը, տնտեսութեան ձևը և այլն:

Սակայն ահա թէ ինչն է կարևոր: Երբ համայնքի, գաւառի կամ նահանգի ընտրեալները կը սկսեն պարզել իրենց վայրերի ազգաբնակութեանը տրւելիք հողաբաժինների չափերը, — նրանք պարտաւոր են լաւ յիշել և անպատճառ կատարել հետեւեալ կանոնը. — Իւրաքանչիւր մի աշխատաւոր, եթէ նա դիցուք մէն-մենակ է, պէտք է ունենայ մի այնպիսի հողաբաժին՝ որ նրանից ստացւած եկամուտը ծածկէ աշխատաւորի բոլոր անյետաձգելի տարեկան ծախքերը — ծախք՝ առողջ սընունդի ու բնակարանի համար, ծախք՝ տնտեսութիւնը պահպանելու և ամրացնելու համար, ծախքեր, որ կապւած են այս կամ այն վճարելիք հասարակական տուրքերի հետ և այլն: Միւսին կանոնը պէտք է խստօրէն յարգուի և այն դէպքում, երբ հարկաւոր կը լինի որոշել հողաբաժինների մեծութիւնը մի ամբողջ աշխատաւորական ընտանիքի համար: Հողաբաժինից ստացւած եկամուտը երբէք չը պիտի լինի աւելի քիչ, քան գումարը այն տարեկան ծախքերի, որոնցով պիտի պահպանուի ընտանիքի առողջ ու անաղքատ կեանքը: (Հաշուելիս ի նկատի պէտք է առնել ուտողների թիւը):

Այդ է, որ ընդունւած է անւանել մատակարարողական կամ սպառողական չափ:

Ուրեմն, ինքնավարութեան տեղական օրգանները պէտք է սահմանեն իրենց վայրերում այնպիսի հողաբաժիններ, որոնք չը լինեն աւելի փոքր, քան սպառողական չափը: Հողաբաժինները — եթէ հնարաւոր

կը լինի — կարող են լինել այդ չափից և աւելի մեծ, բայց աւելի փոքր՝ երբէք:

Բայց ի՞նչ է նշանակում ունենալ հողաբաժին՝ սպառողական չափից աւելի մեծ: «Մեծ» մինչև ի՞նչ սահման: Այդ հարցին միայն մէկ պատասխան կարող է լինել. — մինչև աշխատաւորական (մշակողական) չափը:

Իսկ ի՞նչ է աշխատաւորական չափը: Դա հողի այնպիսի քանակութիւն է, որ մարդը կարող է մշակել միմիայն ինքը, իր ուժերով, առանց վարձու բանւորների օգնութեան:

Հետեւապէս, մեր երկրի իւրաքանչիւր քաղաքացի իրաւունք ունի ստանալ այնքան քանակութեամբ հող, որքան նա ընդունակ է մշակել անձամբ, սեփական ձեռքերով: Գրանից աւելի, աշխատաւորական չափից աւելի բարձր չափ՝ ոչ ոք թող յոյս չունենայ ստանալ. չեն տայ: Իսկ եթէ տան էլ, պիտի տան բոլորովին ջոկ պայմաններով, որոնց մասին յետոյ կը խօսենք: Այժմ մենք ունենք մի հերթական հարց, առանձին կարեւորութիւն ունեցող:

* *

Հողերի համայնացումը կը կատարուի բոլոր հողերի ստիպողական օտարացումով (այսինքն իրենց տէրերի ձեռքից առնւելով). նոյն վիճակին պէտք է ենթարկեն ուրեմն և բոլոր մասնաւոր հողային սեփականութիւնները: Այս հանգամանքից պահպանողական դեմագոգները

յետ ադիմական նպատակներով եզրակացնում են, թէ ուրեմն հողերը պէտք է խլւեն նաև գիւղացիներին ձեռքից:— Ըստ էութեան, այդ տեսակ եզրակացութիւնը, է հարկէ, կատարեալ անհեթեթութիւն է: Եւ ահա թէ ինչու:

Գիւղացիների ահագին մեծամասնութիւնը (ամբողջ աշխատաւոր գիւղացիութիւնը) տառապում է սակաւահողութիւնից: Նրանք հող չունեն ոչ թէ աշխատաւորական, այլ նոյնիսկ սպառողական չափով: Ինչ կարելի է ուրեմն խլել այդտեղ: Գիւղացիները միայն կը լրացնեն իրենց ունեցած խղճուկ գոյքը՝ գէթ մինչև սպառողական չափը, ոչ թէ դեռ ուրիշին կը տան: Ապա ուրեմն իւրաքանչիւր մի աշխատաւոր գիւղացու մնում է վճարել թէ ո՞րն է լաւագոյնը՝ հռչակել իբրև «սեփականատէր» և ապրել կարօտութեան ու պարտքերի մէջ— թէ օգտւել «հանուր ժողովրդի սեփականութեամբ» և ապրել առանց կարօտութեան ու առանց պարտքի: Հարցը այդպէս դրելով՝ պատասխանը ինքնին պարզ է: Ապահովութիւնը հողերի համայնացման մէջ անհամեմատ աւելի ամուր է, քան այժմեան «սեփականութիւնը»: Վերջինը յեղյեղուկ բան է. այսօր նա կայ, իսկ վաղը կը տեսնես, դուրս լողաց ու ընկաւ ուրիշի ձեռքը:

Մի բան էլ չը պէտք է մոռանալ: Երբ որեւէ մէկը գիւղացի անունն է կրում, դա դեռ չի նշանակում, թէ նա աշխատաւոր գիւղացի է: Կան գիւղա-

ցիներ—ճիշտ է այդպիսիների թիւը մեծ չէ—որոնք աւելի հող ունեն, քան թէ կարող են մշակել իրենք, առանց վարձւոր աշխատաւորների: Այդ տեսակ պարոնների հետ, ի հարկէ, երկար գլուխ ցաւեցնելու կարիք չը կայ, որովհետև դրանք արդէն աշխատաւոր գիւղացիներ չեն, այլ իսկական «կուլակներ» (գիւղական հարստահարիչներ, «բուլնցիներ»), կամ ձգտում են կուլակ դառնալու: Ինքը ժողովուրդը շատ լաւ է հասկանում այդ: Հարկաւոր կը լինի վերցնել հողերը այն բոլոր մարդկանց ձեռքից, որոնք աւելի ունեն, քան պէտք է ունենան՝ աշխատաւորական չափով: Որքան նրանց պէտք է՝ կը թողնեն իրենց, իսկ աւելին կը վերցնեն ու կը տան չունեցողներին:

Մենք դեռ պիտի պատասխանենք մի էական հարցի, որ կապած է հողերի համայնացման հետ: Հարց է ծագում՝ ինչ պայմաններով պէտք է մտցուի հողից հաւասար կերպով օգտւելու կանոնը: Պէտք է լինի՞ արդեօք որեւէ վճար տալ ստանալիք հողի համար: Կամ գուցէ՞ հարկաւոր կը լինի որեւէ տուրք վճարել:

Այդ հարցումների պատասխանը տալիս է դարձեալ նոյն «հողային նոր օրինագիծը», որի մասին յիշատակել եմ արդէն: Այստեղ ասւած է. «Հողից մասնաւոր կերպով օգտւելու համար ոչինչ չեն վճարում,— ոչ կապալի, ոչ էլ հողային հարկի ձևով»:

Սակայն նոյն օրինագիծը ասում է քիչ հեռու, որ «վճարման կարող են ենթարկւել միայն ընդունւած

բնութեան և շնորհիւ բազմաթիւ մարդկանց աշխատանքի: Կարծում եմ, ամեն մէկը ձեռնից կ'աւել. «ոչ, դա արդար չէ»: Արդ, քանի որ դա անարդար է, ուրեմն պէտք է այնպէս տնօրինել, որ այն եկամուտը, որի ստեղծմանը ինքը մշակողը բնաւ չի նպաստել—դրւի ինքնավարութեան տեղական օրգանների տրամադրութեան տակ, որոնք և կը գործադրեն նրան յօգուտ տեղական ազգաբնակչութեան:

Ահա թէ ինչ տեսակ «վճարման» մասին է խօսում նոր հողային օրէնքը: Ոչ մի թակարդ չը կայ այստեղ և լինել չի կարող, որովհետեւ նախ այդ «վճարումը» չը պիտի վերաբերի աշխատաւոր ժողովրդին—գուցէ միայն մի քանի անհատներին՝ յանուն հաւասարեցման—և երկրորդ՝ որովհետեւ այն բոլոր նիւթական միջոցները, որոնք կըստացւին այդպիսի յատուկ «հարկատուութեան» ճանապարհով՝ պիտի գնան լրացնելու աշխատաւոր ժողովրդի կարիքները, — գնելու գիւղատնտեսական գործիքներ ամենաչքաւոր բնակիչների համար, հիմնելու դպրոցներ, հիւանդանոցներ և այլն:

Ինչ մնում է ընդամենը մի քանի խօսք ևս ասել «նոր հողային օրէնքի մասին»: Այն է.

Մենակ հող ունենալով դեռ հեռու չես երթայ: Հողային տնտեսութիւն առաջ տանելու համար՝ հարկաւոր են և համապատասխան միջոցներ. բանող անասուններ, գութան, արօր, սայլ, ցանեւու սերմ և այլն և այլն: Շատերը, որոնք պիտի բնակութիւն հաստատեն հողի վրայ,—

գիւղացի թէ ոչ գիւղացի — պէտք է այդ բոլորը նորէն ձեռք բերեն: Եւ այդտեղ է, որ «պետութիւնը» պէտք է լայն աջակցութիւն ցոյց տայ նրանց—փոխատու դրամարկդներով, արտօնաւորող արժէքներով և չն: Ահա թէ ինչու հողի համայնացման պահանջի հետ միասին՝ մեր կուսակցութեան ծրագիրը պահանջում է նաեւ պետական ընդարձակ կրեդիտ աշխատաւոր ազգաբնակչութեան համար...

«Հողի համայնացումը» կազմում է մեր նւազագոյն ծրագրի կենտրոնական և միևնոյն ժամանակ բնորոշ կէտը: Ուստի ես անհրաժեշտ եմ համարում վերադառնալ այդ խնդրին իմ յաջորդ նամակում: Իսկ առ այժմ—վերջակէտ:

ՎԵՅՆԵՐՈՐԴ ՆԱՄԱԿ

Երկու տարի սրանից առաջ Մոսկւայում տեղի ունեցաւ գիւղացիական միութեան ներկայացուցիչների համաժողովը: Խօսեցին գիւղացու ցաւոտ կողմի՝ հողի մասին, վիճեցին թէ ինչպէս դարձնել ամբողջ հողը ամբողջ ժողովրդի վայելքի առարկայ: Կային համաժողովում և սօցիալ-դեմոկրատներ: Կրանից մէկը սկսեց ապացուցանել, որ «թէ Ռուսաստանի ամբողջ մշակելի հողը տանք գիւղացիներին, — ապա նրանցից իւրաքանչիւրին կը հասնի ոչ աւել, քան մէկ դեսեստին»:

Այդ արգումենտով — որի աղն ու թոյնը դուրս ի հարկէ, լաւ էք հասկանում — սօցիալ-դեմոկրատը ուզում էր մէկ հարաժող գետին տապալել և մահացնել «հողի համայնացման» կողմնակիցներին: Սակայն գնդակը, ինչպէս այդ յաճախ է պատահում մեր սօցիալ-դեմոկրատների հետ — ոչ միայն չը խփեց իր նպատակակէտին, այլ և նա դատարկ էր: Այդ սօցիալ-դեմոկրատից յետոյ, որ խօսում էր հողի սակաւութեան մասին, տեղից վերկացաւ մի գիւղացի և յայտարարեց.

— Ոչինչ, մեզ բաւական կը լինի: Կուրք, աւելի լաւ է, հաշւեցէք ուրիշ կերպ. օրինակ, գիւղացիք աշխա-

տում են մի մասը իրենց սեփական հողի վրայ, միւս մասը՝ կապալով առած հողերի վրայ, իսկ երրորդ մասը՝ կալւածատէրերի տնտեսութեան մէջ: Պէտք է այդ բոլոր երեք մասերն էլ գիւղացիներին տալ: Դրանից աւելի թէ որքան հող կայ, մենք չենք փնտռում»:

Պարզ չէ՞ արդեօք, որ այդ գիւղացին հարկւր անգամ աւելի լաւ է ըմբռնել հողի համայնացման էութիւնը, քան սօցիալ-դեմոկրատը, որ միայն մի երգ է յօրինել. «հողը, իբր թէ, բոլորին բաւականութիւն չի տայ»... Գիւղացու ըմբռնումով, հողի համայնացումը վերջ կը տայ «կուլաներից» կամ հողատէրերից կապալով հող վերցնելը. վերջ կը տայ նաև կալւածատէրերի, աղաների տնտեսութեան մէջ աշխատելը: Իսկ կարևորը հէնց այդ է: Ազատելով կապալավճարից ու աղայական բէգեառից *), գիւղացին կ'ունենայ իր ձեռքում ամբողջ ապէս իր սեփական աշխատանքի արդիւնքը, մինչդեռ այսօր այդ արդիւնքից առիւծի բաժինը մտնում է աղայի կամ կուլ-հող-հողատիրոջ գրպանը:

Այդպէս ուրեմն, ոչ մի տարակոյս չը կայ, որ հողերի համայնացումը կը բարձրացնէ գիւղացիների բարեկեցութիւնը և դուրս կը բերէ մեր գիւղական տնտեսու-

*) Խոռոք կալւածատէրերը յաճախ քաղաքէն և գիւղացիներէն փոխել հողաբաժիններ այն պայմանով, որ ցրանք մեակեն, ցանեն ու հնձեն դրա փոխարէն մի քանի դեսեստին աղայական հողից: Դա է որ կոչւում է աղայական բէգեառ:

Թիւնը այն սարսափելի անել վիճակից, ուր նա ընկել է, շնորհիւ այժմեան հողային կարգերի: Իսկ գիւղատնտեսական արգիւնաբերութեան աճումը և աշխատաւոր գիւղացիութեան կեանքի բարելաւումը իր կողմից բարերար անդրադարձումն կունենայ մեր հայրենիքի ամբողջ ազգաբնակչութեան ու նախ և առաջ, ի հարկէ, գործարանային ու հանքագործական բանւորների վրայ: Թէ ինչու այդպէս կը լինի, դժւար է հասկանալ:

Այսօր աղքատացած, աւերւած գիւղը նետում է տասնեակ հազարաւոր մարդիկ դէպի աշխատանքի շուկայ. մարդիկ, որոնք կարօտ են վաստակի: Անպատասխան, կիսաքաղց՝ նրանք փախչում են գիւղից քաղաք և առաջարկում են իրենց աշխատանքը արգիւնաբերողներին՝ չնչին, գրօշանոց վարձատրութեան համար: Աշխատազուրկների թիւն աճում է: Ստւարանում են գործարան մտնել ցանկացողների շարքերը: Եւ ահա այդ «տրեխաւորները» (այդպէս են անւանում նրանց քաղաքային բանւորները) — իջեցնում են գործարանների մէջ օրավարձը, վատթարացնում են իրենց քաղաքային վիճակակից եղբայրների դրութիւնը, որովհետեւ գործարանատէրերը, օգտւելով աշխատաւորների հեղեղումից, առանց այլեւայլութեան հուփ են տալիս իրենց սեփական բանւորներին:

Այդպիսի բան չի կարող տեղի ունենալ այն ժամանակ, երբ հողի համայնացման հետ կը չքանայ հողի կարօտութիւնը, կը վերանան կապալավճարն ու աղայական բէգեառը, կը վերանայ այն բոլորը, ինչ որ դուրս է չլարտում գիւղացուն գիւղից: Այն ժամանակ «տրեխա-

ւորների» ակամայ մղումը դէպի քաղաք ոչ միայն կը կրճատւի, այլ գուցէ և բոլորովին կը դադարի: Նրանք վերստին կը գան իրենց լքած գիւղը: Աշխատազուրկների թւի այդ կրճատումը, այդ յետադարձ մղումը քաղաքից դէպի գիւղ՝ կը ստիպէ խոնարհւել գործատէր աղաներին, հնարաւորութիւն կը տայ քաղաքային բանւորներին՝ պահանջկոտ լինելու «տէրերի» հետ, և աւելի համարձակ կուելու նրանց դէմ, յանուն լաւագոյն վիճակի:

Հողի համայնացումը ուրիշ ճանապարհներով և սպիտի անդրադառնայ քաղաքային բանւորների ճակատագրի վրայ: Գիւղացիների բարեկեցութեան բարձրանալու հետ միասին կը բարձրանայ, ի հարկէ, և նրանց գն ողական (գնելու) ոյժը, որ այժմ թոյլ է, շնորհիւ անծայր թշւառութեան: Իսկ երբ կը բարձրանայ գնողական կարողութիւնը բազմամիլիոն գիւղացիութեան մէջ, հէնց այդ հանգամանքը կը ստեղծէ մեզ մօտ ներքին ընդարձակ շուկայ ամեն տեսակ և առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցող ապրանքների համար, որոնք կը պատրաստւեն մեր գործարաններում: Կ'աճի այդ ապրանքների պահանջը — կ'աճի դրա հետ և նրանց արտադրութիւնը: Գործարանները, զաւօղներն ու հանքերը կը սկսեն աշխատել շատ աւելի եռանդով, քան աշխատում են մեր օրերում: Արգիւնաբերութիւնն ու առեւտուրը հսկայական չափեր կառնեն: Կը բարձրանայ բանւորների պահանջը — դրա հետ կը բարձրանայ և նրանց ոգին: Բանւորները կը զգան, որ գործատէրերը

կարիք ունին իրենց, իսկ դա, համաձայնեցէք, մեծ զէնք է արգիւնաբերական պրօլետարիատի ձեռքում՝ նրա կուրի մէջ:

Եւ այդպէս, դուք տեսնում էք, ընթերցող, որ հողի համայնացումը անհրաժեշտ է ոչ միայն գիւղացիութեանը, այլ և բաղաբային պրօլետարիատին, — անհրաժեշտ է՝ կուսելու համար աշխատաւոր ժողովրդի շահագործման դէմ: Անհրաժեշտ է նա, վերջապէս, կըուսելու իսկական, հաստատուն ազատութեան համար: Արդարեւ:

Ովքե՞ր են մեր խոշոր հողատէրերը՝ Վլխաւորապէս — ազնւական-կալաճատէրեր: Ապրում են նրանք այն եկամուտներնեղով, որ ստանում են իրենց հողից: Չեն ցանում, չեն հնձում և ապրում են ուրախ ու անհոգ: Կարգականց այդ ամբողջ դասակարգը, սակաւ բացառութեամբ, կապաճ է բոլոր սրտով «հին կարգերի» հետ և կատաղօրէն ատում է ամեն մի նորմութիւն, բարենորոգութիւն, որ նպատակ ունի բարւոքել աշխատաւոր ժողովրդի վիճակը: Նա չի ուզում ոչ նորմութիւն, ոչ էլ «ազատութիւնը բոլորի համար»: Եւ դժւար չէ հասկանալ, թէ ինչու նա չի ուզում: Խոշոր հողատէրերը շատ լաւ են զգում, որ նորմութիւններն ու ազատութիւնը — որոնց համար մեզ մօտ մղւում է կուրը — արմատից կը կտրեն իրենց այժմեան բարեկեցութիւնը, կը խլեն իրենցից և հարստութիւն, և իշխանութիւն, և փառք: Ուստի և այդ մարդիկ այնպէս եռանդով պատերազմում են յանուն հին կարգերի և

ընդդէմ նորերի: Ուստի և ինքը կառավարութիւնը, որ նպատակ է դրել՝ ըստ առաջնոյն պահել թշւառութեան, տգիտութեան ու ստրկութեան մէջ ամբողջ աշխատաւոր ժողովուրդը, մտերիմ բարեկամութիւն է պահպանում հողատէր ազնւականների հետ, յենում է նրանց անիրաւ ուժի վրայ: Այդ ուժը մութ է և չարագործ: Պէտք է խլել յենարանը նրա ոտի տակից: Իսկ յենում է նա իր խոշոր կալաճանների վրայ: Հողի համայնացումից յետոյ՝ այլևս չեն լինի այդ «խոշոր կալաճանները» — դրանով կը չքանայ, ուրեմն, և այն մութ ու չարագործ ոյժը, որ այսօր արգելք է լինում մեր հայրենիքի վերանորոգութեանը և որ միշտ պատրաստ է յետ տանել այդ հայրենիքը դէպի այն ժամանակները, երբ մեզ մօտ շատ քչերն էին համարձակում մտածել անգամ հողի ու ազատութեան մասին:

* *

Եւ ամենեւին չեմ ուզում ասել, որ հողի համայնացումը մի համադարման է բոլոր չարիքների դէմ, որոնք ծանրացած են աշխատաւոր գիւղացիութեան վրայ: Եւ ամենեւին չեմ պնդում, որ հողի համայնացումը կազատէ գիւղը ամեն տեսակ գիշատումներից և կը հիմնէ այնտեղ երկրաւոր դրախտը: Եւ ոչ ոք հողի համայնացման կողմնակիցներից, ոչ մէկը, որ տէր է իր մտաւոր կարողութիւններին՝ երբէք այդպիսի բան չի մտածել և չի պնդել:

Արձանագրելով այն բոլորը, ինչ որ հողի համայնա-

ցումը պիտի տայ աշխատաւոր դասակարգերին և ինչից որ նա պիտի ազատէ նրանց, ես պէտք եմ համարում այստեղ իսկ ցոյց տալ, թէ ինչ նա չի կարող տալ, ինչից նա չի ազատի և չի էլ կարող ազատել աշխատաւոր գիւղացիութիւնը:

Կախ: Համայնացման ժամանակ ևս գիւղացիութիւնը կարիք պիտի ունենայ դրամական փոխառութիւններին՝ իր տնտեսութիւնը պահպանելու և բարելաւելու համար: Քանի որ պետութիւնը և ինքնավարութեան տեղական օրգանները չեն կարողանալու լիովին գոհացում տալ գիւղացիութեան այդ կարիքին, վերջինը դարձեալ յայտնի չափով կախած է մնալու այլ և այլ վաշխառուներից, որոնք սիրալիր կերպով առաջարկելու են գիւղացուն իրենց «օգնութիւնը»: Հողի համայնացումը չի թող տայ, որ ծնունդ առնեն նոր աշխարհակերներ ի հաշիւ հողային սեփականութեան, բայց նա անզօր է վերացնելու վաշխառուների ագահ ցեղը:

Յետոյ: Հողի համայնացման ժամանակ ևս գիւղացին պիտի գործ ունենայ զանազան տեսակ միջնորդների ու առևտրականների հետ, պիտի գնէ նրանցից կամ նրանց միջոցով կեանքի ու տնտեսութեան համար անհրաժեշտ ապրանքներ և պիտի վաճառէ կամ ուղղակի այդ առևտրականներին կամ թէ միջնորդների միջոցով՝ երկրագործութեան բերքերը: Իսկ քանի որ ամեն մի առևտուր, ամեն միջնորդութիւն կապւած է խաբեբայութեան հետ, քանի որ նրանց ընթացքում

թալանում է անմիջական արդիւնաբերողների՝ գիւղացոց դասակարգը, ապա ուրեմն այդ խաբէութիւնն ու թալանը պիտի շարունակեն և հողի համայնացման ժամանակ:

Վերջապէս: Խաբեբայութեան ու թալանի գործում, միջնորդների ու վաճառականների օգնութեան պիտի գան և խոշոր արդիւնաբերողները, գլխաւորապէս նրանք, որոնք իրենց գործարաններով ցանց են կազմում սովորաբար գիւղի մերձակայքում, ուր նրանք գնում են իրենց համար անհրաժեշտ «հում նիւթ»: Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ այդ տեսակ գնումների ժամանակ անպակաս են լինում խաբէութիւններն ու թալանը այդ խոշոր գործարանատէրերի կողմից, — և հողի համայնացումը անկարող է վերացնել այդ չարիքն ևս:

Մի խօսքով, հողի համայնացումը չի ունենացնի բոլոր պատուհասները գիւղական աշխարհում, նա չի ազատի նրան վաշխառուներից ու միջնորդներից, վաճառականներից ու արդիւնաբերող գործարանատէրերից: Ազատելով գիւղը հողային կապիտալի կապանքներից՝ հողի համայնացումը անզօր է ազատելու նրան վաշխառուական, վաճառականական և մասամբ արդիւնաբերական կապիտալի շահագործումներից: Բոլոր պատուհասները կը վերանան գիւղից և քաղաքից, բոլոր շահագործումները, խաբէութիւնները, գիշատումներն ու թալանները կը չքանան այնտեղից՝ միայն սօցիալիզմի տիրապետութեամբ:

Սօցիալիզմը և հողերի համայնացում—
դեռ մի և նոյն բաները չեն:

Որո՞նք են իսկապէս ապագայ սոցիալիստական կազմակերպութեան բնորոշ առանձնայատկութիւնները:

Սոցիալիզմի մէջ՝ արդիւնագործութեան բոլոր միջոցները ^{*)}, որոնք ներկայումս առանձին առհասարակ մասնաւոր սեփականութիւն են կազմում—կը դառնան համայնական, այսինքն ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւն:

Ապա, սոցիալիզմի ժամանակ ժողովրդական ամբողջ տնտեսութիւնը — և՛ գործարանային և՛ երկրագործական — տարելու է լայն հաւաքական (կոլեկտիւ) հիմունքներով կատարելագործւած գործիքների ու մեքենաների օգնութեամբ: Այն ժամանակ ուրեմն պիտի համայնացւի նաև արդիւնագործութեան պրօցէսը (արդիւնաբերական և երկրագործական աշխատանքը)

Այստեղից հետևում է, որ սօցիալիզմը — դատելով տնտեսագետի, էկոնօմիստի տեսակէտից — համայնացումն է և՛ արդիւնագործութեան միջոցների, և՛ արդիւնագործութեան պրօցէսի, այսինքն համայնացումն և աշխատանքի և այդ աշխատանքի գործիքների: Կամ ուրիշ խօսքերով՝ բոլորն էլ աշխատում են համարաշխ ու համայնօրէն, աշխատում են այն գործիքներով

*) Այսինքն՝ հողերը, շինութիւնները, արհեստանոցները, մեքենաները, դրամական կապիսալները եւայլն: Տես իմ „Առաջին ցամաքը“:

կամ այն միջոցներով, որոնք պատկանում են ամբողջ ժողովրդին (հող, գործարաններ, մեքենաներ և այլն), և աշխատում են յօգուտ ընդհանրութեան, — այս է սոցիալիզմը:

Դուք տեսնում էք ուրեմն, որ հողի համայնացումից մինչև սոցիալիզմ՝ իրօք պատկանելի տարածութիւն կայ:

Սակայն հողի համայնացումը ուղղակի առնչութիւն ունի սոցիալիզմի հետ:

Եւ գործարանային բանւորները, և՛ աշխատաւոր գիւղացիք, և՛ „բաղաբը“, և՛ „գիւղը“ պիտի յանգին սոցիալիզմին միաժամանակ:

Բայց գործարանային բանւորները և աշխատաւոր գիւղացիք գնում են դէպի սոցիալիզմ տարբեր ճանապարհներով — այդ է գործի էութիւնը, այդ մէկը չը պէտք է վրիպի մեր ուշադրութիւնից:

Աշխատանքը գործարանային տնտեսութեան մէջ համայնանում է արդէն իրերի բնական ընթացքով. այնտեղ հարկւրաւոր ու հազարաւոր բանւորներ աշխատում են միասին, հաւաքական կերպով, մեքենաների օգնութեամբ: Ուրիշ խօսքով՝ աշխատանքն այդտեղ արդէն համայնացած է: Ուրեմն, երբ գործարաններն ու զաւօգները կը դրին բանւորների ազատ տնօրինութեան տակ, երբ կը համայնացին գործարանային տնտեսութեան բոլոր գործիքները, — այն ժամանակ „բաղաբի“ համար կը հասնի „սոցիալիզմի թագաւորութիւնը“:

Այդպէս չէ գիւղական տնտեսութեան մէջ: Այդտեղ դեռ ևս համայնացած չեն՝ ոչ աշխատանքը (կամ ար-

դիւնագործութեան պրօցէսը), ոչ էլ աշխատանքի միջոցները: Հողի համայնացումը, ինչպէս արդէն յայտնի է ձեզ, այն գործողութիւնն է, որով ամբողջ հողը տրուում է ամբողջ ժողովրդին:

Երբ հողը—գիւղատնտեսութեան այդ ամենակարեւոր միջոցը—կը համայնացւի, կը դառնայ ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւն, այն ժամանակ սօցիալիզմը գիւղական աշխարհում մտցնելու համար՝ հարկաւոր կը լինի համայնացնել գիւղատնտեսական աշխատանքը, այսինքն դնել երկրագործական տնտեսութիւնը լայն հաւաքական հիմքերի վրայ, կատարելագործած մեքենաների և գործիքների օգնութեամբ:

Այդպիսով՝

Գործարանային պրօլետարը աշխատանքի համայնացումից գնում է դէպի աշխատանքի գործիքներ (կամ միջոցների)՝ համայնացում, մինչդեռ գիւղացիութիւնը ընդհակառակը՝ աշխատանքի միջոցների համայնացումից գնում է դէպի աշխատանքի համայնացում:

Կամ ուրիշ խօսքով՝

«Քաղաքի» համար ճանապարհը դէպի սօցիալիզմ բացւում է աշխատանքի (կամ արդիւնագործութեան պրօցէսի) համայնացումով: Իսկ գիւղի համար՝ այդ նոյն ճանապարհը բացւում է արդիւնագործութեան ամենակարեւոր միջոցի, հողի համայնացումով:

Ահա թէ՛ ինչու մենք այնքան յամառութեամբ ծանրանում ենք «հողի համայնացման» անհրաժեշտութեան

վրայ. ահա թէ ինչու մեր նւազագոյն ծրագրի մէջ նա բռնում է կենտրոնական տեղ: Հողի համայնացումը — դա միակ բէալական միջոցն է բարձրացնելու աշխատաւոր գիւղացիութեան բարեկեցութիւնը: Հողի համայնացումը—դա անհրաժեշտ օղակն է, անխուսափելի հանգրւանը «գիւղի» էւօլիցիայի մէջ դէպի սօցիալիզմ:
Sapienti sat...

ԵՕԹԵՐՈՐԴ ՆԱՄԱԿ

Ամփոփելով մի քանի խօսքով նախորդ նամակների բովանդակութիւնը, ես կարող էի ասել հետեւեալը.

Բոլոր ժողովրդին հարկաւոր է ազատութիւն և գիտութեան լոյս: Բանւորներին հարկաւոր են օրէնքներ, որոնք պաշտպանէին նրանց՝ գործատէրերի բռնութեան ու կամայականութեան դէմ: Գիւղացիներին հարկաւոր է հող:

Սակայն այդ բոլոր կարիքների գոհացումը չի կարող տալ պատշաճաւոր արդիւնք, եթէ արմատապէս չը փոխեն այն հիմունքները, որոնց վրայ կառուցւած է այսօր մեր պետական տնտեսութիւնը (Ֆիւնանսական սիստէմը և քաղաքականութիւնը):

Իւրաքանչիւր պետութիւն ունի իր ընդարձակ ու բարդ անտեսութիւնը, իր եկամուտներն ու ծախքերը, որոնք գնում են գոհացում տալու երկրի բազմատեսակ կարիքներին (գործադիր, օրէնսդիր ու դատաստանական իշխանութեան կազմակերպում, զօրք, լուսաւորութիւն, հաղորդակցութեան ճանապարհներ և այլն):

Մեզ մօտ Ռուսաստանում պետական գանձարանի գլխաւոր հարկատուն հանդիսանում է հարկեր միլիո-

նաւոր գիւղացիութիւնը—«գիւղը»—մեր ամբողջ պետութեան այդ շտեմարանն ու սնուցանողը:

Իսկ գիւղի կարիքների համար՝ այդ գանձարանից յետ են տրւում միմիայն ողորմելի փշրանքներ, օրինակ, ներկայ տարում «գիւղի» կարիքների համար (հողային կարգաւորման ու հողագործութեան գլխաւոր վարչութիւն), երկու ու կէս միլիարդ ռուբլի բիւդջէից սահմանւած է ընդամենը 35 միլիոն միայն:

Եւ ընդհակառակը, «քաղաքը» վայելում է մեր կառավարութեան կողմից ամեն տեսակ ուշադրութիւն: Գործարանային—հանքային արդիւնագործութեան համար ծախսւում են ահագին միջոցներ: Այդտեղ գանձարանը չափազանց առատաձեռն է և այդ առատաձեռնութեանը վերջ չի նախատեսւում:

Չը կարծէք, սակայն, թէ «քաղաքի» մասին հոգաւով, կառավարութիւնը օգնութեան է գալիս ամբողջ քաղաքային ազգաբնակչութեանը: Եւ չը կարծէք նոյնպէս, թէ «գիւղից» ձեռք վերցնելով, նա անուշադրութեան է մատնում այն բոլորին, որոնք ապրում են հողի աշխարհում: Այն, իհարկէ, «Գիւղի» մէջ այն եղը, որից եօթը մօթի են մաշկում,—աշխատաւոր գիւղացիութիւնն է: Իսկ «քաղաքում» նոյնպիսի մի վիճակ բաժին է ընկած գործարանահանքային բանւորներին և առհասարակ ամբողջ քաղաքային խեղճութեանը:

Եւ նոյն «գիւղում» սիրաժպիտ հորթը, որ միանգամից ծծում է երկու մայրերի—պօմէշէիկներն են

(կալաճատէր) ընդհանրապէս և ազնւականների «սըխ-
րագործ դասը» մասնաւորապէս: Նոյն «քաղաքում»,
իշխանութիւնների բարձր հովանաւորութեան տակ բար-
գաւաճում են պ. պ. կապիտալիստները՝ գործարանա-
տէրեր, հանքատէրեր, «անւանի» վաճառականներ, բան-
կիրներ և այլն:

Հետեւաբար՝

Մոռացութեան է ենթարկւած աշխատաւոր
ժողովուրդը, իսկ շնորհներ են վայելում ճեր-
մակ ոսկրի ուսե խղճի տէր մարդիկ:

Այդ տեսակ պետական տնտեսութիւնից ու ֆինան-
սական քաղաքականութիւնից օգտակար ոչինչ չի դուրս
գալ: Մեր պետական ծախքերը աճում են տարեց-տարի:
Այդ ծախքերի համապատասխան պէտք է, ի հարկէ,
աճի և գանձարանի մուտքը: Այդպէս, ներկայ տարում
ազգաբնակչութիւնը, ինչպէս արդէն ասացի, պարտաւոր է
գանձարան մտցնել երկու ու կէս միլիարդ ռուբլի: Եւ
ի հարկէ, նա կը մտցնի այս կամ այն եղանակով: Բայց
մի՛ մոռացէք, որ մեր ծախքերի աճումը վկայում է ոչ
թէ ժողովրդական բարօրութեան աճման մասին, այլ
ժողովրդի աւերման մասին: Իւրաքանչիւր մի աւե-
լորդ ռուբլի, որ մտնում է գանձարան, բերում է իր
հետ նոր տանջանքներ, նոր թշուառութիւն: Այդ ռուբլին
շորթութեամբ է խեղճից, չքաւորից: Նա վաստակւում է
անհնարին գնով—սովի, ցրտի, հիւանդութիւնների, վա-
ղաժամ մահւան գնով...

Պետական տնտեսութեան վարումը մի մասն է այն
բարդ աշխատանքի, որ կատարում է ռուս կառավարու-
թիւնը և այդ մասը գտնւում է կատարեալ համաձայ-
նութեան մէջ բովանդակ աշխատանքի հետ: Դէպի ուր
մղւում է բովանդակ աշխատանքը, դէպի այնտեղ
թեքւում է և նրա մասը—խիստ կարեւոր մասը, որով-
հետեւ առանց նրան՝ կառավարական մեխանիզմը միւս-
նոյն է թէ՛ շոգեմեքենան առանց վառելիքի:

Պետական գանձարանի եկամուտները հաւաքւում են
նրանցից, ումից որ աւելի ձեռնտու է կառավարութեան
համար: Եւ այդ գանձարանի ծախքերը գործադրւում
են այնպիսի ձեռնարկների համար, որոնք շահաւէտ են
դարձեալ կառավարութեանը: Ուստի և պետական առն-
տեսութիւնը — ֆինանսական քաղաքական-
ութիւնը—արտացոլում է իր մէջ, որպէս
հայեցիւմ, կառավարութեան բոլոր գործերը,
նրա ընդհանուր քաղաքականութիւնը,
այսինքն ցոյց է տալիս, թէ ինչ նպատակի է ձգտում նա:

Եւ յիշաւի, ի՞նչ բանի է ձգտում կառավարութիւնը և
ի՞նչ է նրա նպատակը:

Նա ձգտում է ամրացնել իր իշխանու-
թիւնը: Նպատակը պարզ է—կառավարել ժողո-
վուրդը ինքնակամ ու անկօնտրօլ, յաւիտեանս յա-
ւիտենից:

Ի հարկէ, կառավարութիւնը իր այդ ցանկութիւնների
մասին ուղիղ ու պարզ կերպով չի խօսում: Ամօթխա-
ծութեամբ նա վարագուրում է այդ ցանկութիւնները

գեղեցիկ ճառերով՝ «պետութեան կարիքների» մասին, «հայրենասիրութեան», «Ժողովրդի մեծութեան» և լին: Բայց դժար չէ հասկանալ այդ տեսակ ճառերի իսկական միտքը: «Պետական կարիքները» այդ ճառերի մէջ նշանակում են չինոյնիկների, պոմէշիկների ու արդիւնաբերողների կարիքներ: «հայրենիքի սէրը» նմանեցւում է սէրին դէպի գաւառապետը: Իսկ «Ժողովրդի մեծութիւնը» պէտք է հասկանալ գեներալ-նահանգապետ Կառլաբարսի, պոմէշիկ Բօբրինսկու և վաճառական Մօրօզովի մեծութիւնը: Պահպանել անդորրութիւնը և աճեցնել բարօրութիւնը այդ «սրբազան երրեակ դաշնակցութեան» — այդ է ռուսաց կառավարութեան ճշմարիտ նպատակը: Ուրիշ ձգտում նա երբէք չի ունեցել և չունի մինչև այժմ:

Եւ հէնց այդ նպատակը իրագործելու համար ծառայել է ու ծառայում է մեր ամբողջ պետական տընտեսութիւնը: Դրա իրագործման համար է, որ նետել են աշխատաւոր Ժողովրդի ուսերի վրայ ուղղակի ու անուղղակի հարկերի ամբողջ բեռը, դրա համար է գլխաւորապէս, որ պահպանւում են միլիոնաչափ զօրքը և նաւատորմիդը, ու մղւում են պատերազմները: Դրա համար է, որ հովանաւորւում են արդիւնաբերողներն ու խոշոր կալաժառանգները, կառուցւում են երկաթուղիներ, սահմանւում է բարձր մաքս՝ դրսից ներմուծող առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ունեցող ապրանքների համար, ապա նաև մրցանակներ ու ահագին նպաստներ են տրւում շաքարի, նաւթի և բազմատեսակ հանքերի

արդիւնաբերողներին: Կոյն նպատակի համար է, որ կերակրւում է ոստիկանների, ժանդարմների, լրտեսների ամբողջ բանակը. նրա համար են շինւում բանտերն ու կախաղանները, կազմակերպւում են «պատժական վաշտերը» և հիմնւում ղինւորական-դաշտային դատարանները, նրա համար է, միմիայն նրա համար, որ սահմանւում է 2 ու կէս միլիարդի տարեկան բիւջէ և պարտք է առնւում օտար պետութիւններից ու բանկիրներից — իննը միլիարդ ռուբլի...

Հարկ կա՞յ արդեօք տսելու, որ վաղուց ժամանակ է վերջ դնել այդ խենդութեան, որ տանւում է մեր երկիրը դէպի բայթայում ու սնանկութիւն բոլոր կողմերից: Բայց ի՞նչ անել:

Անել պէտք է շատ բան: Եւ այդ «շատ բաների» մէջ ոչ-վերջին տեղերից մէկը բռնւում են այն բարենորոգումները, որոնք վերաբերում են պետական տնտեսութեան: Պէտք է արմատից փոփոխել այն հիմունքները, որոնց վրայ կանգնած է այսօր այդ տնտեսութիւնը: Եւ նոր ֆինանսական կազմակերպութեան իբրև հիմք պէտք է դնել հետեւեալ կանոնը.

Պ ե տ ու թ ե ա ն կ ա ռ ի ք ն ե ռ ը — դ ա ա շ խ ա տ ա լ ո Ր Ժ ո ղ ո վ Ր դ ի կ ա ռ ի ք ն ե ռ ն: Պ ե տ ու թ ե ա ն շ ա հ ե ռ ը — ա շ խ ա տ ա լ ո Ր դ ա ս ա կ ա ռ գ ե ռ ի շ ա հ ե ռ ն ե ն: Պ ե տ ու թ ե ա ն բ ա Ր Օ Ր Ո Ւ Թ ի լ ն ը — ն Ր ա ա մ բ ո ղ ջ ա զ գ ա բ ն ա կ ու թ ե ա ն բ ա Ր Օ Ր Ո Ւ Թ ի լ ն ն է: Ա պ ա ու Ր ե մ ն, պ ե տ ա կ ա ն տ ն տ ե ս ու թ ի լ ն ը պ է տ ք

է կառավարելի յօգուտ ամբողջ ժողովրդի և ոչ հասարակութեան վրայ իշխող, նրան հրամայող դասակարգերի:

Այդ կանոնը կարող է գէթ մասամբ իրագործուել միայն այն ժամանակ, երբ նոր ընտրովի իշխանութիւնը կը մտցնէ մեր կեանքում հետեւեալ նորմուծութիւնները.

1) Վերացնել տուրքերը (ակցիզ, մաքս) առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ունեցող առարկաներից:

2) Սահմանել պրօգրէսսիվ տուրք եկամուտների ու ժառանգութիւնների վրայ:

3) Սահմանել տուրքեր պերճանքի առարկաների վրայ: Դրանք, եթէ լաւ էք յիշում, այն պահանջներն են ֆինանսական քաղաքականութեան վերաբերեալ որոնք արձանագրուած են մեր նւագագոյն ծրագրի մէջ: Սակայն ահա թէ բանը ինչումն է: Պետական տնտեսութեան մէջ, ինչպէս առ հասարակ ամեն մի տնտեսութեան մէջ, կայ երկու հանգամանք—եկամուտներ ու ծախքեր: Թէ որտեղից պիտի հաւաքեն եկամուտները—ես արդէն ասացի: Իսկ այժմ կ'աւելացնեմ երկու խօսք այն մասին, թէ համաձայն ի՞նչ սկզբունքի պիտի կատարեն պետական ծախքերը:

Պետական գանձարէնը ժողովրդական գանձարան է: Ուստի կառավարութիւնը չի կարող նայել նրա վրայ, իբրեւ իր սեփականութեան վրայ և չի կարող ծախսել նրան սեփական հայեցողութեամբ, ծախսել ինչի վրայ կ'ուզէ և ինչպէս կ'ուզէ,

ոչ դրի հաշիւ չը տալով իր գործողութիւնների մասին:

Տէրը հէնց նրա համար էլ տէր է, որ իրաւունք ունի ուզած ժամանակ իր մօտ կանչել կառավարչին կամ գործակատարին և հարցնել ի՞նչ եկամուտներ են սպասուում այս տարի, որտեղից պէտք է վերցնել նրանց և ինչի՞ վրայ պիտի ծախսւին: Տէրը պետութեան մէջ—գա ինքը ժողովուրդն է կամ նրա հաւատարմատարները, ընտրեալները: Տիրոջ (ժողովրդի) գործակատարներն են մինիստրները: Հետեւապէս դրանց էլ պէտք է պատասխանատուութեան կոչել ֆինանսական հարցերում: Միմիայն այնտեղ, ուր պետական տնտեսութեան «նշմտից մատենը» գտնուում է ժողովրդի ճշմարիտ ընտրեալների տրօրինութեան տակ,—այնտեղ միայն հնարաւոր է այդ ժողովրդի բարգաւաճումը: Այս մէկը պէտք է լաւ յիշել..

Այստեղ ես կը փորձեմ բացատրել, թէ ինչո՞ւ մեր կուսակցութիւնը բացասական դիրք է բռնում դէպի անուղղակի տուրքերը, իսկ յաջորդ նամակում արդէն կը խօսենք պրօգրէսսիվ տուրքի մասին, որ պիտի դուր եկամուտների, ժառանգութիւնների ու պերճանքի առարկաների վրայ:

Պետական գանձարանը, ինչպէս և յցարի դրամարկղը՝ լցւում է այն հարկերով կամ տուրքերով, որ վճարում է ազգաբնակչութիւնը: Այդ տուրքերը երկու տեսակ են՝ ուղղակի և անուղղակի:

Երբ, դիցուք, գիւղացին ամեն տարի գանձարան է

մտցնում 8—12 բուլբուլի իր ունեցած հողի համար,— դա ուղղակի տուրք է: Իսկ երբ նա մի վեդրո գինու համար վճարում է գինեվաճառին ամբողջ 7 ռ. 60 կոպ., փոխանակ 1 ռ. 60 կոպեկի (որ շուկայի գինն է) — այդ աւելորդ 6 բուլբուլին, որ ակցիզի անւան տակ գնում է պետական գանձարան, արդէն կոչւում է անուղղակի տուրք:

Հատ յաճախ է այդպիսի «աւելորդներ» վճարում գիւղացին կամ քաղաքացին նաև ուրիշ ապրանքների համար, որոնք ապրուստի ամենատարրական, ամենաանհրաժեշտ միջոցներն են. օրինակ՝ նաւթ, լուցկի, շաքար, ապա և ծխախոտ, չիթ, մահուդ և այլն: Վաճառականը գանձարան է մտցնում բոլոր այդ տեսակ ապրանքների համար կամ ակցիզ, կամ մաքս և ապա այդ տուրքերը նա բարդում է փոքրիկ չափերով իր գնողներին վրայ. — այդտեղից և անունը՝ «անուղղակի տուրք»:

Անուղղակի տուրքերը հարկային սիրւած ձևն են պետութեան համար: Օրինակ, ռուս կառավարութիւնը հաշւել է, որ ներկայ տարում նա եկամուտ պիտի ունենայ աւելի քան 2 միլիարդ: Բայց իմացէք, որ այդ հսկայական գումարի մեծագոյն մասը կազմում են անուղղակի տուրքերը: Մեր երկրում իւրաքանչիւր մարդու վրայ միջին թւով ամենադեմօկրատիկ հաշւով, այսինքն առանց խտրութեան դասակարգի, գոյբի, սեռի ու նոյնիսկ հասակի — ընկնում է այսօր տարեկան 8 բուլբուլի անուղ-

ղակի տուրք: Ինչ մեծ փող է 8 ռուբլին, կ'ասէք դուք: Բայց վերցրէք թէկուզ միջին գիւղացիական մի ընտանիք, բաղկացած 5—6 հոգուց և դուք կունենաք 40—48 բուլբուլի ծախք... Ո՞րտեղից գտնեն այդքան փող այն թշուառները, որոնք աշխատում են առանց մէջքները շտկելու և այնուամենայնիւ հազիւ հազ են շնչում և կամ ուղղակի մեռնում են սովից...

Դուք հարց կը տաք. ինչո՞ւ կառավարութիւնը այդպէս մի առանձին հակումն ունի դէպի անուղղակի տուրքերը: Պատճառները շատ են: Ես ցոյց կը տամ միայն երկու կարևորագոյնները:

Նախ՝ կառավարութեան համար շատ կարևոր է ունենալ ըստ կարելւոյն մեծ թւով վճարողներ: Որքան շատ լինեն նրանք — այնքան շատ կը լինի և եկամուտը: Եթէ նշանակես ուղղակի տուրք — քիչ կը գտնեն վճարել կամեցողներ, մանաւանդ եթէ ժողովուրդը աղքատացել է: Ուրիշ բան է անուղղակի տուրքերը, որոնք դրւում են առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ունեցող ապրանքների վրայ: Ամեն մէկին հարկաւոր են այդ ապրանքները (նաւթ, շաքար, լուցկի և այլն), ամեն մէկը պէտք է կամայականաւ կաշից դուրս գայ և գնէ գէթ փոքր քանակութեամբ այդ առարկաներից: Իսկ երբ նա գնում է նրանցից, դրանով իսկ տուրք է մտցնում պետական գանձարանը յիշեալ առարկաների համար: Կեսնքի փորձը ցոյց է տւել, որ ուղղակի հարկ չը վճարողները մեռնում

եւն այնուամենայնիւ անուղղակի հարկ վճարողներ: Գիւղացին, պատած պարտքերի ցանցով, այնուամենայնիւ առնում է այն ապրանքները, որոնց վրայ դրած է ակցիզ կամ մաքս. առնում է, որովհետեւ դրանք ամենաանհրաժեշտ ապրանքներն են...

Երկրորդ: Առավարութեան համար կարեւոր է և այն՝ որ ժողովուրդը ապրէ նրա հետ խաղաղութեամբ, որ նա չը տրտնջայ «ուժերից վեր» տուրքերի առթիւ: Իսկ այդ ցանկութիւնը աւելի աջողութեամբ կատարուում է անուղղակի տուրքերի սխտէմի մէջ, քան ուղղակի: Ժողովրդից տուրքեր հաւաքելը — ձանձրալի գործ է, մանաւանդ երբ ժողովրդական տնտեսութիւնը քայքայւած է լինում: Հարկ է դառնում մեծ մասամբ դուրս կորզել զօռով ու սպառնալիքով: Այլ բան է անուղղակի տուրքը: Գիւղացին կամ քաղաքացին վճարում է այն ինքնաբերաբար յօժարակամ, մինչև իսկ չը նկատելով, որ իր կօպէկներով հարստացնում է պետական գանձարանը և ցարի բսակը, վճարում է և բնաւ մրտաքովն էլ չի անցնում տրտնջալ իշխանութեան դէմ: Նա միայն կ'ասէ. «Ո՛հ ծանր է դառնում կեանքը. ահա շաբարը նորից թանգացաւ, իսկ թէյին ու նաւթին մօտենալ էլ չի լինի»: Բնաւ չի մտածում, որ այդ ապրանքների գինը բարձրանում է հէնց իշխանութեան կամքով, որը աւելի է մեծացրել նրանց վրայ դրած տուրքը:

Պարզ է ուրեմն, թէ ինչու մեր կառավարութիւնը

այնքան սիրում է անուղղակի տուրքերի սխտէմը: Այդ տուրքերը հանդիսանում են իբրև յուսալի և համեմատաբար դիւրին աղբիւր պետական եկամուտների, շատ աւելի դիւրին և յուսալի, քան ուղղակի տուրքերը...

* * *

Գեռ Ադամ Սմիտը — անգլիացի տնտեսագէտ — պնդում էր, որ ազգաբնակչութիւնից հարկ հաւաքելու ժամանակ պէտք է յարգել որոշ կանոններ, առանց որոնց՝ պետական գանձարանի համար հաւաքւող տուրքերը կարող են խիստ ծանրաբեռնել ժողովրդին և տանել նրան դէպի աւերում:

Ահաւասիկ այդ կանոնները.

- 1) Իւրաքանչիւր քաղաքացի պէտք է վճարէ պետական կարիքների համար, համաձայն իր ունեցածի:
- 2) Հարկերը պէտք է հաւաքւեն այնպիսի մի ժամանակ, որը ամենից աւելի յարմար է վճարողի համար:
- 3) Հարկերը պէտք է հաւաքւեն այնպիսի մի ձևով, որ վճարողը չը ծախսէ աւելի քան այն գումարը, որը անմիջապէս գնում է պետութեան կարիքներին գոհացում տալու:

Հարց ենք տալիս: Յտրգւում են մեզ մօտ այդ կանոնները: Ոչ, և ոչ մէկը նրանցից չի յարգւում: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ անուղղակի հարկերի սխտէմի մէջ յարգել այդ կանոնները անհնարին է: Դատեցէք ինքներդ:

Անուղղակի տուրք վճարում է ամեն մէկը, որ գնում է ակցիզով ու մաքսով ծանրաբեռնւած ապրանքներ,

այսինքն ընդհանուր անհրաժեշտ գործածութեան առարկաներ, և վճարում է, ի հարկէ, ոչ «կարողութեան համեմատ», այլ նայած թէ առարկանները ի՞նչ բանակով է նա գործածում: Կարող ենք սակայն ասել, թէ այն մարդը, որ տարեկան 10,000 ռուբլի եկամուտ ունի, հարկւր անգամ աւելի է թէյ, շաքար, նաւթ, լուցկի ու մահուդ գործածում, քան այն մարդը, որ ունի տարեկան միայն 100 ռուբլի եկամուտ: Ի հարկէ ոչ. ասել մի այդպիսի բան, նշանակում է ամենամեծ յիմարութիւն գործել: Աւելի ճիշտ կը լինէր ասել, որ ահագին մեծամասնութիւնը վճարում է պետական գանձարանին անուղղակի տուրքերի մօտաւորապէս նոյն (հաւասար) տարեկան գումարը: Իսկ քանի որ այդ մեծամասնութիւնը—ամբողջ տասնեակ միլիոններ — կազմած է ոչ հարուստներից, որոնք ստանում են հազարներով եկամուտ, այլ չքաւորներից, որոնք տարեկան վաստակում են 150—300 ռուբլի, ուրեմն դուրս է գալիս, որ անուղղակի հարկերը բնաւ չեն վճարում «ըստ կարողութեան», այլ նրանք ընկնում են իրենց ամբողջ ծանրութեամբ ազգաբնակչութեան ամենաթշուառ դասի վրայ...

Անիրագործելի է անուղղակի տուրքերի սխտէմում և այն կանոնը, որ պահանջում է հաւաքել տուրքերը այն ժամանակ, երբ դա յարմար է վճարողներին: Արդարեւ ի՞նչէ մարդ ծայրայեղ կարիք ունի մահուդի կամ նաւթի, նա ի հարկէ կերթայ և կը գնէ: Քիչ հող ունենալով, նա ի հարկէ կ'ուզէր և՛ մահուդի և՛ նաւթի

համար վճարել որքան կարելի է քիչ, գոնէ շուկայի գնի համեմատ: Բայց գնողի այդ օրինակը ցանկութիւնը անիրագործելի է մնում: Տալով ծախողին փող մահուդի և նաւթի համար՝ նա այդտեղիսկ հարկադրւած է վճարել և տուրք այդ ապրանքների համար, այն տուրքը, որ աւելացւած է նրանց շուկայական գնի վրայ: Այդ է անուղղակի հարկի էութիւնը. ուզես—չ ուզես՝ պէտք է վճարես այդ հարկը, որ ու վհետ և եթէ չը վճարես, չես էլ ստանա այդ քեզ պէտք եղած ապրանքը...

Անուղղակի հարկերը չեն ենթարկւում և չեն էլ կարող ենթարկւել այն կանոնին, որ ասում է, թէ հասարակութեան անդամը (գիւղացի թէ բաղաբացի) չը պէտք է վճարէ մի աւելորդ բան, բացի սահմանած հարկից: Այդ միտքը կարելի է ամենից լաւ պարզաբանել մի մասնաւոր օրինակի վրայ:

Հասարակ թէյի մի փութը 2ինաստանում կարելի է առնել 12 ռուբլով: Աւելացնենք դրան ճանապարհածախքը (1 ռուբլի փութի համար) և վաճառականական շահը (25 տոկոս)—այդ կանէ 16 ռուբլի (մի փութի արժէքը): Բայց մեզ մօտ այդ տեսակ թէյի համար վճարում է մաքս—փութին 16 ռուբլի: Այստեղից հետեւում է, որ Ռուսաստանում մենք պէտք է գնէինք այդ թէյը 32 ռուբլով փութը: Այո, «պէտք է այդ պէս գնէինք»... Սակայն իրօք մենք գնում ենք նոյն թէյը ոչ թէ 32, այլ 36 ռուբլով փութը: Իւրեւնիք իւրաքանչիւր փութի համար

Մաքսատնում վաճառականը վճարում է իր գրպա-
նից 16 ռուբլի մաքս: Բայց չէ որ այդ մաքսը պիտի
վճարէ ոչ թէ վաճառականը, այլ գնողը: Նա միայն
պէտք է մտցնէ այդ տուրքը մաս առ մաս, ժամանակ
առ ժամանակ, ամեն անգամ, երբ թէյ պիտի գնէ: Իսկ
վաճառականը այդ տուրքը մտցնում է նախօրօք, միան-
գամից ու ամբողջապէս պետական գանձարանը, գնողի
փոխարէն: Բայց նա մտցնում է. ի հարկէ, ոչ ձրիաբար,
նա այդ «ծառայութեան» համար պէտք է ստանայ
տոկոսներ: Նա տրամաբանում է այսպէս. «մաքս
վճարեցի 16 ռուբլի, եթէ այդ 16 ռուբլին գործի մէջ
գնէի, կըստանայի 4 ռուբլի օգուտ (շահ), հաշուելով
25 տոկոսով: Այժմ տալով այդ փողը գնողի փոխարէն
գանձարանին, ես պէտք է հէնց այդ գնողից էլ գան-
ձեմ իմ 4 ռուբլի շահը: Իսկ գանձելը դժուար չէ. հար-
կաւոր է միայն թէյի գնին աւելացնել այդ 4 ռուբլին»:
Վաճառականի համար միանգամայն ճիշտ դատողու-
թիւն: Ասածը արւած է: Թէյի փութը կը ծախուի ար-
դէն ոչ 32, այլ 36 ռուբլով: Այդպէս է անուղղակի
տուրքի յատկութիւնը. նրա անունով գիւղացին ու քա-
ղաքացին թալանւում են կրկնապատիկ. թալանւում է
նրանց պետական գանձարանը և թալանւում է վաճա-
ռականը...

Այդպէս ուրեմն, մենք իմացանք, որ անուղղակի հար-
կերը, դրւած առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ունե-
ցող ապրանքների վրայ՝ ըստ ամենայնի անարդար են:

Նրանք իրենց բոլոր ծանրութեամբ ճնշում են աշ-

խատաւոր ու չքաւոր ժողովուրդին և շատ թոյլ են
զարկում հարուստների գրպաններին:

Մարդիկ վճարում են նրանց կարծես հարկադրւած,
ամեն անգամ, երբ գնում են անհրաժեշտ ապրանքներ
և ոչ այն ժամանակ, երբ այդ յարմար է իրեն, գնողին:

Նրանք, վերջապէս, գանձարան մտցւում են այնպիսի
մի ձևով, որ գնող ու սպառող քաղաքացիները հարկա-
դրւած են լինում վճարել նրանց համար որոշ տոկոս՝
վաճառականին:

Այդ բոլորը միասին առած՝ ցոյց է տալիս, որ հար-
կաւոր է արմատից ոչնչացնել այն տուրքերը, որոնք
դրւած են առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ունեցող
ապրանքների վրայ: Այլապէս ժողովրդական թշւառու-
թիւններին երբէք վերջ չի լինի...

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՆԱՄԱԿ

Անցեալ նամակում ես ցոյց տւի, որ պետութեան եկամուտների մեծ մասը կազմւում է անուղղակի հարկերից, ցոյց տւի և այն, որ այդ տեսակ հարկատուութիւնը պէտք է վերացւի, քանի որ նա աւերիչ է աշխատաւոր լայն զանգւածների համար, ապա ուրեմն և անարդար է:

Սակայն, վերացնելով անուղղակի հարկերը, պէտք է նրանց փոխարինել մի այլ բանով, այլապէս որտեղ գումարներ միջոցներ՝ գոհացում տալու համար պետութեան բարդ կարիքներին:

Ինչպէս արդէն ասած է, մեր կուսակցութիւնը առաջարկում է անուղղակի հարկերի տեղ մտցնել կեանքի մէջ պրօգրէսսիվ տուրք եկամուտների ու ժառանգութիւնների վրայ:

Ինչ է նշանակում այդ: Ինչո՞ւ չենք ասում. պարզապէս եկամտային տուրք, այլ պրօգրէսսիվ — եկամտային: Ինչ տարբերութիւն կայ այդտեղ: Փորձեմ բացատրել:

Ենթադրենք, թէ կառավարութիւնը հրատարակում

է մի օրէնք, որ յայտարարում է, օրինակ, հետևեալը:

»Ամեն մի քաղաքացի պարտաւոր է իւրաքանչիւր տարի հատուցանել պետութեան կարիքների համար՝ իր տարեկան եկամտի (կամ հասոյթի) երեք տոկոսը⁴: Դա նշանակում է, տարեկան 500 ռուբլի վաստակողը պէտք է վճարէ պետական գանձարանին 15 ռուբլի, 5000 վաստակողը 150 ռուբլի, 50,000 վաստակողը — 1500 ռուբլի ևլն: Դա է պարզ, եկամտային տուրքը:

Առաջին անգամից կարող է թւալ, որ այդ տեսակ հարկը միանգամայն արդար է, և որ աւելի լաւ ձև անկարելի է հնարել: Բայց այդպէս է արդեօք: Մտածեցէք — արդեօք այդ տեսակ եկամտային հարկը ծանր ու ճնշող չէ՞ քաղաքացիների ահագին մեծամասնութեան համար, և միւս կողմից՝ դատարկ բան չէ՞ նա հարուստ ու ապահով մարդկանց համար: Մի փոքրիկ դատողութիւն օգը կը ցնդեցնէ այդ տեսակ հարկատուութեան կարծեցեալ արդարութիւնը:

Համեմատենք թէկուզ առաջին անգամ երկու քաղաքացիների դրութիւնը, որոնցից մէկն ունի տարեկան եկամուտ 500 ռուբլի, միւսը 5,000 ռ.: Առաջինը իր 500 ռուբլով հազիւ է կարողանում ծայրը ծայրին հասցնել. այդ գումարը հազիւ հազ բաւականանում է նրա տարրական կարիքների համար — բնակարանի, սնունդի, հագուստի ևլն: Իր այդ 500 ռուբլուց 15 ռուբլին տալով գանձարանին, նա անպատճառ կտրոււմ, կրճատում է իր առանց այն էլ կրճատած կարիքները: Այլ է երկրորդ քաղաքացու դրութիւնը: Նրա տարե-

կան եկամուտը 5000 ռուբլի է: Եթէ նոյնիսկ ենթադրենք, թէ նրա մօտ և՛ բնակարանը և՛ անունդը և՛ հագուստը հինգ անգամ աւելի լաւ են, քան առաջինի մօտ, — այնուամենայնիւ առաջնակարգ անհրաժեշտ առարկաների վրայ նա կը ծախսէ միայն տարեկան 2500 ռուբլի: Ուրեմն նրա մօտ դեռ կը մնայ 2500 ռ., որից և մի մասը կը վճարէ գանձարանին: Եւ ի՞նչ մասը... Ընդամենը 150 ռուբլի... Մնում է ուրեմն նրա գրպանում, ուրիշ կենսական յարմարութիւնների ու հաճոյքների համար՝ ամբողջ 2350 ռուբլի: Պարզ չէ՞ արդեօք, որ նրա գրութիւնը հարկերի դիմաց անհամեմատ աւելի լաւ է այն մարդու վիճակից, որի տարեկան եկամուտն է 500 ռուբլի:

Պարզ եկամտային հարկի կարծեցեալ «արդարութիւնը» աւելի ևս յստակօրէն երևան կը գայ, եթէ մենք ինկատի առնենք նաև դրութիւնը այն հարուստի, որի տարեկան եկամուտն է 50,000 ռուբլի: Ենթադրենք, թէ այդ վերջինը ծախսում է մարդկային ամենանհրաժեշտ կարիքների համար տասն անգամ աւելի քան այն մարդը, որ տարեկան ունի միայն 500 ռուբլի: Ենթադրենք, թէ այդպէս է հէնց նրա սովորութիւնը, թէ նա իր բնակարանի, ապրուստի, զգեստի և այլ պիտոյքների վրայ պիտի ծախսէ ոչ պակաս քան 5000 ռ. տարեկան: Թող այդպէս լինի: Բայց այնուամենայնիւ, դուրս է գալիս, որ նրա մօտ մնում է կեանքի ամեն տեսակ հաճոյքների և բնահաճոյքների համար դեռ ամբողջ 45,000 ռ.: Եւ ահա այդ — ամբողջ 45,000

ռուբլուց է, որ նա պիտի վճարէ գանձարանին ընդամենը 1,500 ռ. իր տարեկան տուրքը:

Ահաւասիկ, ուրեմն, համառօտ հաշիւը.

Տարեկան 500 ռ. վաստակողը տալիս է գանձարանին 15 ռ., զրկելով իրեն որևէ անպայման անհրաժեշտ բանից: 5000 ռ. վաստակողը հագնւում է, ուտում, ապրում հինգ անգամ լաւ առաջինից և տալիս է գանձարանին 150 ռուբլի, այսինքն տասնեօթերորդ մասը այն 2500-ի, որ մնում է նրա գրպանում՝ երկրորդական ու երրորդական կարիքների համար: Վերջապէս տարեկան 50,000 ռուբլի ստացողը հագնւում է, ուտում, խմում տասն անգամ լաւ առաջինից և տալիս է գանձարանին միայն երեսներորդ բաժինը ($45,000 : 1500 = 30$) այն հսկայական գումարի, որ մնում է նրա մօտ՝ այլ և այլ հաճոյքների ու կապրիզների համար:

Ճիշտ չէ՞ արդեօք, որ պարզ եկամտային հարկը արմատից անարդար է: Նա խլում է չունեորից մի մասը այն խղճուկ միջոցների, որոնցով նա պիտի պահպանէ իր գոյութիւնը: Նա դնում է միջին կարողութեան տէր մարդուն աւելի աննպաստ պայմաններում, քան հարստին: Նա, վերջապէս, առնում է հարստի արքայական եկամտի համեմատաբար չնչին մասը: Ո՞րտեղ է արդարութիւնը...

Արդարութիւնը մենք գտնում ենք եկամտային

Հարկի այն ձևի մեջ, որ յայտնի է ֆինանսական գիտու-
թեան մեջ պրօգրէսսիվ տուրք անունով:

Տեսնենք ինչ տեսակ հարկ է դա: Նախ պէտք է
ասել, որ ազգաբնակչութեան մեծ մասը, առաւելագէս
նւազ ապահով մասը, պէտք է միանգամայն ազատւի
եկամտային տուրքից: Ի՞նչ կարելի է վերցնել, յիշուի,
այն մարդկանցից, որոնց տարեկան հասոյթը չի անցնում
250—300 ռուբլուց: 2է որ այդտեղ իւրաքանչիւր կօ-
պէկը հաշւած է, նշանակւած այս կամ այն անյետա-
ձգելի կարիքի համար: Ահա թէ ինչու հարկային բեռը
պէտք է ծանրանայ միմիայն նրանց վրայ, որոնց տա-
րեկան եկամուտը պակաս է 400 ռուբլուց: Եւ
այդտեղ էլ հարկը պիտի լինի չնչին, ասենք 0,5 տո-
կոս, այսինքն 50 կօպէկ տարեկան եկամտի ամեն մի
100 ռուբլուց:

Յետոյ—հարկային տոկոսը հետզհետէ
աճում է, եկամտի աճման հետ: Այսինքն՝
իւրաքանչիւրը, որ ստանում է դիցուք տարեկան 600
ռուբլի, պիտի վճարէ գանձարանին արդէն ոչ 0,5 տո-
կոս, այլ 1 տոկոս իր եկամտից, իսկ նա, որ ստանում
է տարեկան 800 ռ., պիտի տայ գանձարանին աւելի ևս
մեծ տոկոս, օրինակ 1 ռ. 50 կ. տարեկան եկամտի
100-ական ռուբլուց, ևայլն, համաձայն, դիցուք, հե-
տևեալ ցանկին՝

Տարեկան եկամուտ	Հարկային %	Ամբողջ հարկ
Մինչև 300 ռուբլի	Ոչինչ	Ոչինչ
„ 400 „	0,50/0	2 ռուբ.

Մինչև 600 ռուբլի	1 ⁰ / ₀	6 ռուբլի
„ 800 „	1,5 ⁰ / ₀	12 „
„ 1000 „	2 ⁰ / ₀	20 „
„ 2000 „	4 ⁰ / ₀	80 „
„ 3000 „	5 ⁰ / ₀	150 „
„ 4000 „	7 ⁰ / ₀	280 „
„ 5000 „	10 ⁰ / ₀	500 „
„ 10000 „	15 ⁰ / ₀	1500 „
„ 20000 „	20 ⁰ / ₀	4000 „
„ 50000 „	30 ⁰ / ₀	15000 „

ևայլն:

Ահա այդ է պրօգրէսսիվ եկամտային
հարկը: Տարբերութիւնը նրա և միւսի (պարզ եկա-
մտայինի) միջև, ինչպէս տեսնում էք, հագին է: Պարզ-
եկամտային հարկի դէպքում գանձարան մտնող տոկոսը
նոյնն է թէ քիչ-ապահով մարդկանց և թէ հարուստ-
ների համար: Իսկ պրօգրէսսիվ հարկի ժամանակ այդ
տոկոսը արագ-արագ բարձրանում է, եկամուտների
աճման հետ միասին: Առաջին դէպքում հարկային ծան-
րութիւնը ընկնում է չունեւորների վրայ, իսկ վերջին
դէպքում (պրօգրէսսիվ տուրքի ժամանակ) այդ ծան-
րութիւնը ընկնում է հարուստների վրայ, մի բան, որ
ի հարկէ, միանգամայն արդար է:

Այդպէս ուրեմն, երբ մեր երկրում կը մտցուի պրօգ-
րէսսիվ-եկամտային տուրքը, այն ժամանակ պետական
գանձարանը լցնողները կը լինեն խոշոր հողատէրերը,

գործարանատէրերը, խոշոր առևտրականները, բանկիրները, չինովնիկները, որոնք ստանում են ահագին ռոճիկ, փաստաբաններն ու բժիշկները, որոնք վաստակում են տարեկան մի քանի տասնեակ հազարներ, ապա և ամեն տեսակ անգործներ, ձրիակերներ, որոնք բախտի բերմամբ օժտւել են մեծ կարողութիւններով: Այդ վերջինների թւում են բոլոր նրանք, որ ոչ ոք ապրում են այն գոյքերի կամ գրամագլխի եկամտով, որ ստացել են իւրեւ ժառանգութիւն:

Ի դէպի իրաւունք ունի՞ արդեօք մի մարդ, որ երբեք մատը մատին չի խփել մի քանի բուբլի վաստակելու համար.— իրաւունք ունի՞ մի այդպիսի մարդ պերճ ու շռալ կեանք վարելու այն փողերով, որոնք ընկել են նրա ձեռքը միայն այն պատճառով, որ իր պապը, հայրը կամ առասպելական «հօրեղբայրը Ամերիկալում» ամբարել են այդ փողերը ամեն տեսակ միջոցներով... Հարկ չը կայ ասել, որ բարոյական իրաւունքի մասին այստեղ խօսք անգամ չի կարող լինել: Ինչ վերաբերում է ձեական, իրաւական իրաւունքի մասին, ես արդէն մի անգամ ցոյց եմ տւել այդ տեսակ իրաւունքների ճշմարիտ արժէքը: Նրանք բոլորը միայն սրբագործում են իրերի փաստական վիճակը: Ապա ուրեմն, այնտեղ, ուր հարկաւոր է արմատական վերաշինման ենթարկել «իրերի ամբողջ փաստական վիճակը», այնտեղ, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, պէտք է խորտակեն և այն «իրաւունքները», որոնք համապատաս-

խանում են իրերի մի այդպիսի վիճակի: Այդ տեսակ «իրաւունքների» թւին է պատկանում և գոյք ժառանգելու իրաւունքը: Ոչնչացնել այն՝ ամբողջապէս բուրժուա-կապիտալիստական սիստեմի շրջանակներում՝ աներևակայելի է: Պէտք է ուրեմն, գէթ սահմանափակել այդ «իրաւունքը» որքան հնարաւոր է: Այդ սահմանափակումը կարող է կատարւել հետեւեալ կերպով:

Օրէնքը խստօրէն սահմանում է այն չափը կամ այն գումարը, որից աւելի ոչ ոք իրաւունք չունի թողնել կամ ստանալ ժառանգութիւն: Ինչ որ աւելորդ կը մնայ այդ օրէնքով սահմանած գումարից դուրս՝ կը մտնի գանձարանը, ծախսւելու համար ընդհանուր պետական կարիքների վրայ:

Ապա նոյն օրէնքը գնում է իւրաքանչիւր ժառանգութեան վրայ հարկ, և անպայման պրօգրէսսիվ հարկ: Այդպիսով պետական գանձարանը կ'ունենայ հարուստների ժառանգութիւններից կրկնակի եկամուտ— նախ այդ ժառանգութիւնների մի մասը ուղղակի կ'անցնի գանձարան, իսկ միւս «օրինականացած» մասը կը բերէ համապատասխան տուրք:

* *

Սակայն բանը ահա թէ ինչու՞մն է: Հարց է առաջ գալիս՝ արդեօք պետութիւնը այդ միջոցներով, որնա պիտի ստանայ պրօգրէսսիվ հարկի ձեռով եկամուտներից ու ժառանգութիւններից, կը կարողանայ ծածկել իր ծախքերը:

Պէտք է ենթադրել, որ կը կարողանայ, եթէ, ի հարկէ, կը ծախսէ ազնիւ ու խելացի կերպով և ոչ այնպէս,

ինչպէս անում են մեր օրերում: Յետոյ մի մոռացէք, որ ամեն պետութիւն կարող է ունենալ եկամտի մի ուրիշ յուսալի և միևնոյն ժամանակ բոլորովին արգար աղբիւր, դա պէրճանքի հարկն է, այն հարկը, որ դրում է պերճանքի առարկաների վրայ: Այդ վերջինը ևս յիշատակած է մեր կուսակցութեան նւազագոյն ծրագրի մէջ:

Առաջին հարցը, որ ծագում է այդ տեսակ հարկերի քննութեան միջոցին, սովորաբար հետեւեալն է. ի՞նչ է պերճանքի առարկան. ի՞նչպէս զանազանել այն՝ առաջին անհրաժեշտութեան առարկաներից և մանաւանդ այն առարկաներից, որոնք հայթայթում են մարդկանց որոշ կարգի յարմարութիւններ:

Տարբերութիւնը պերճանքի և առաջին անհրաժեշտութեան առարկաների միջև այնքան ակներև է, որ կարիք չը կայ երկար ծանրանալու նրա վրայ: Առաջին անհրաժեշտութեան առարկաներ նրանք են, որոնք հաւասարապէս պէտք են և՛ հարստին, և՛ միջին կարողութեան տէր մարդուն, և՛ աշխատաւոր-չքաւորին: Դրանք այն ապրանքներն են, որոնք ըստ պառկում են աշխատաւոր ժողովրդի լայն մասսաների մէջ:

Փոքր ինչ դժւար է տարբերութիւն սահմանել պերճանքի առարկաների և այն առարկաների միջև, որոնք յայտնի յարաբերութիւններ կամ յայտնի հաճոյք են մատակարարում մարդկանց: Սակայն այդ էլ վերջի վերջոյ հնարաւոր է:

Մենք, ի հարկէ, կողմնակից չենք ոչ միայն ասկետիկ, ձգնաւորական իդէալների, այլ նոյն իսկ շատ թէ քիչ րիգորիստական, խստաբարոյ աշխարհաստեայցի: Մենք ձգտում ենք այնպիսի կարգերի, ուր կեանքի ամենատեսակ յարմարութիւններն ու խելացի հաճոյքները կը դառնան սեփականութիւն բոլոր մարդկանց համար: Մենք ուզում ենք, որ անհատի կեանքը աւելի և աւելի հարստանայ, լցւի բազմօրինակ, գունաւոր ու պայծառ բովանդակութեամբ: Հետեւապէս, մենք ոչ մի կերպ չենք կարող պաշտպանել այնպիսի հարկեր, որոնց շնորհիւ պիտի աւելանայ այն ապրանքների արժէքը, որոնք տալիս են մարդկանց անհրաժեշտ յարմարութիւն կամ խելացի հաճոյք:

Կայ յարմարութիւն և յարմարութիւն, և ամեն մի հաճոյք արժանի չէ խրախուսանքի:

Մկկը, օրինակ, գոհանում է առողջ ու կուշտ ճաշով, միւրը պահանջում է անպայման նուրբ ու համեղ կերակուրներ և ամենաթանկ գինիներ: Մէկը հագնւում է վայելուչ կերպով, սիրուն ու մաքուր, միւսը անպատճառ թաղում է մետաքսի, մախմուրի ու թանկագին քարերի մէջ: Մէկի բնակարանը—պարզ, յարմար, ճաշակաւոր, միւսինը—չքեղ, փայլուն մի պալատ: Տարբերութիւնը, ինչպէս տեսնում էք, ահագին է: Մէկը ունի ինչ որ հարկաւոր է, իսկ միւսի մօտ կան չափազանց շատ աւելորդ բաներ, որ և անւանում ենք պերճանք, շռայլութիւն: Առաջինը հոգում է միայն յարմարութիւնների մասին, իսկ երկրորդին այդ յարմարութիւն-

ները հերիք չեն. նա ուզում է դեռ փայլել ուրիշների առջև իր հարստութեամբ, ուզում է ցոյց տալ որ իր ունեցածը ամեն անգամ ինչ, ամեն անգամ — այն ամենը, ինչ որ չը կայ ուրիշների մօտ. նա ուզում է գոհացում տալ մարդկային ամենադատարկ, ամենասին զգացումներից մէկին — սնափառութեան: Եւ շատ լաւ: Թող միթաւրի սնափառ հոգին, բայց թող նա դրա համար տուրք վճարի հասարակութեանը: Նա թանկ բաներ է փնտրում. կառավարութիւնը սիրով կը մատակարարէ նրան այդ հաճութեւնը, բայց նա հարկ կը դնէ շռայլութեան, պերճանքի բոլոր ապրանքների վրայ: Կառավարութիւնը կ'ասէ նրան. «Ի՞նչ ուզում ես պտոյտներ անել անպատճառ բոսփական կառքով և ամենաընտիր ձիաները լծել, տո՛ւր հարկ և՛ կառքի և ձիաների համար: Քեզ պէտք են մարգարիտներ, ադամանդներ, ամեն տեսակ պսպղուն բարեր — ես այդ բոլորի վրայ հարկ կը դնեմ, քեզ համար էլ հէնց որքան աւելի թանկ է ապրանքը, այնքան աւելի արժեքաւոր է: Եւ թանգ գնելով, դու կարող ես միայն պարծենալ ուրիշների առջև, կարող ես բաւարարութիւն տալ քո սնափառութեան»...

Աւելացնեմ հետեւելը: Պերճանքի առարկաների վրայ դրւող հարկը կարող է լինել ուղղակի կամ անուղղակի և կամ երկուսը միասին: Աստա՛հ կարելի է լինել, որ այդ հարկերը բաւական խոշոր հասոյթ կը բերեն պետական գանձարանին, և որ գլխաւորն է, կ'օգնեն աղ-

քատ դասակարգերին՝ աղատելու իրենց ծանր բեռից, այն տուրքերից, որ նրանք վճարում են առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ունեցող ապրանքները ձեռք բերելու համար...

Մեր նւագագոյն ծրագիրը պահանջում է, ի միջի այլոց, վերացնել մաքսը արտասահմանից ներմուծւող ապրանքներից: Այդ պահանջը կարելի է առաջադրել միայն մի քանի սահմանափակումներով ու պայմաններով, որոնց մասին կ'ասեմ երկու խօսք: Մէկը այդ սահմանափակումներից արդէն յայտնի է ձեզ. մեր ծրագրի շէ վերացնում մաքսը ներմուծւող պերճանքի ապրանքներից: Միւս սահմանափակումը բղխում է հետեւալ դատողութիւնից:

Ենթադրենք, որ նոր օրէնքը վերացնում է մաքսը արտասահմանից եկող այն ապրանքներից, որոնք առաջնակարգ անհրաժեշտութեան բնոյթ ունին. օրինակ՝ երկաթէ կամ չուգունի շինւածքներ, բրդի կամ բամբակի հիւսւածքներ ևայլն: Օրէնքը «կարծես» լաւ է: Այո «կարծես», որովհետեւ նա լաւ է ոչ միշտ և ոչ ամեն տեսակ պայմաններում: Երգարեւ: Մինչև վերոյիշեալ մաքսը ոչնչացնելը, մենք օգտւում էինք մեր սեփական երկրի համապատասխան ապրանքներից, քանի որ արտասահմանեանները մաքսի պատճառով մատչելի էին միայն քչերին: Բայց ահա մաքսը վերացաւ: Բրդի, բամբակի, թղթի, երկաթի և այլ ապրանքները յորձանք տւին արտասահմանից և լցրին մեր «հայրենական»

շուկան: Մեր գործարանատէրերը զգուժ են իսկոյն, որ իրենց բանը բուրգ է: Սեփական ապրանքը նրանք չեն կարող վաճառ հանել նոյն գնով, որով ծախուում է եկուր, արտասահմանեան ապրանքը: Եւ գնողներ էլ շատ քիչ կը գտնւին: Մեծամասնութիւնը նախապատուութիւն է տալիս արտասահմանին: Ի՞նչ անել: Մնում է մէկ բան, փակել զաւօղների ու գործարանների մի մասը: Իսկ փակում են, իսկ հազարաւոր բանւորներ, գրաշնորհիւ մնում են առանց վաստակի, նետուում են փողոց:

Այդ դեռ քիչ է: Նոր օրէնքը, որ վերացնում է մաքսը արտասահմանեան ապրանքներից, կարող է վատթարացնել նոյնիսկ այն բանւորների վիճակը, որոնք դեռ մնում են գործարաններում: Հասկանալի է ինչու: Տեսնելով, որ առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցող շատ ապրանքների գինը ընկել է, որ կեանքը էժանացել է (շնորհիւ մաքսի վերացելուն ներմուծող ապրանքներից), մեր գործարանները բնականաբար կը պակսեցնեն իրենց բանւորների օրավարձը: Դուրս է գալիս ուրեմն, որ արտասահմանեան ապրանքներից մաքսի վերացումը (մեր խօսքը ի հարկէ պերճանքի առարկաների մասին չէ) ձեռնտու է աշխատաւոր մասսաներին ոչ բոլոր հանգամանքներում:

Երեւակայեցէք սակայն պայմանների մի այլ զուգորդում, որ և նախատեսնած է մեր ծրագրի մէջ: Երեւակայեցէք, որ արտասահմանեան ապրանքներից մաքսը վերացնելու հետ միաժամանակ հրատարակում են երկու

ուրիշ օրէնք: Նրանցից մէկը ձայնում է՝ բոլոր հողերը դրուում են մշակողներին տրամադրուած տակ (հողի համայնացում): Իսկ միւս դրութեան տակ (հողի համայնացում): Իսկ մի օրէնքի համեմատ՝ ոչ մի գործարանատէր իրաւունք չունի վճարելու բանւորներին օրէնքով սահմանւած օրավարձից պակաս (նազագոյն օրավարձի օրէնք): Այդտեղ արդէն կաս (նազագոյն օրավարձի օրէնք): Այդտեղ արդէն գործը բոլորովին այլ կերպարանք է առնում: Առանց աշխատանքի մնացած բանւորները վերադառնում են հողի գիրկը, իսկ գործարաններում մնացածները չեն տուժի մաքսի վերացումից (արտասահմ. ապրանքներից), քանի որ գործարանատէրերը չեն համարձակւի իջեցնել նրանց օրավարձը:

Ահա թէ ինչու, ի միջի այլոց, մենք, դաշնակցականներս, ծանրանում ենք ոչ թէ մէկ որեւէ բարենորոգումների, այլ բազմազան բարենորոգութիւնների մի ամբողջ շարքի վրայ, որոնք միմեանց պայմանաւորում ու լրացնում են: Չէ՞ որ պետական կեանքը նման է մի բարդ հսկայական մեքենայի, որի մէջ մի անիւ պինդ բռնած է միւսին, մի լծակ շարժման մէջ է գնում մի ուրիշին: Եւ կարելի հին ժանգոտած մեքենայի վրայ ամրացնել մի լաւ, նորակառոյց մեքենայի անիւ: Պէտք է ուղղակի մի խորտակել նրան և գործի դնել մի նոր մեքենայ, որի մէջ ամեն բան նոր է—անիւները, լծակները և ամեն բան կանոնաւոր ու ներդաշնակ:

Մեր կեանքը պէտք է շուտ տալ միանգամից և մի քանի բեկումներից...

Վ Ե Ր Ջ Ի Ն Ն Ա Մ Ա Կ

Վ'ուղէի իմ յօգւածների վերջում կանգ առնել այն քաղաքական պահանջների վրայ, որ առաջագրում է մեր կուսակցութիւնը:

Մենք անհաշտ հակառակորդներ ենք կամայական պետութեան: Մենք ջերմ կողմնակիցներ ենք իրաւական պետութեան:

Բայց ի՞նչ են կամայական պետական կարգերը և ինչո՞վ են տարբերում նրանք իրաւական կարգերից:

Իրերը յաճախ սքանչելի կերպով ըմբռնելի են համեմատութեամբ: Փորձենք ուրեմն կիրառել ուսումնասիրութեան համեմատական մեթոդը — եզրակացութիւնները կը գան արդէն իրենք իրենց:

„Պետութիւնը — ես եմ!“ ասել է մի անգամ Ֆրանսիական միահեծան թագաւոր Լուդովիկոս XIV: Եւ նոյնը կարող էին ու կարող են ասել իրենց մասին բոլոր երկրների ու ժողովուրդների միահեծան հրամանատարները — թագաւորներ, կայսրներ, սուլթաններ, բողոքիստներ ևլն:

Միահեծան պետը ինքն է՝ օրէնք է, և՛ իշխանութիւն, և՛ դատաւոր:

Նա կանգնած է օրէնքից դուրս, քանի որ նա ինքն է հրատարակում և կենքի մէջ մտցնում օրէնքները: Օրէնքը — դա նրա սեփական կամքն է, սեփական քմահաճոյքը, յաճախ անմիտ ու յանցաւոր քմահաճոյքը:

Նա չի ենթարկւում ոչ մի իշխանութեան, քանի որ նա ինքն է գերագոյն, ոչնչով չը սահմանափակած պետական իշխանութիւնը. բոլոր միւս իշխանութիւնները բղխում են նրանից, բոլորը հնազանդ են նրա հրամաններին, բոլորը կատարում են նրա „սուրբ կամքը“:

Նա չի ենթարկւում ոչ մի դատաստանի, որովհետեւ նա ինքն է երկրի բարձրագոյն դատաւորը: Դատաստանական կանոններն ու օրէնքները — նրա անձնական կամքի ստեղծագործութիւններն են, իսկ դատաւորները՝ կամ նրա սեփական ընտրեալներն են կամ նրա ընտրեալների ընտրեալները:

Ուստի ուրեմն, անսահման միապետի համար գոյութիւն չունի ոչ մի անփոփոխ, սուրբ պարտականութիւն. իսկ այդպիսի մի միապետի „հպատակները“ չունին ոչ մի իրաւունք, անխախտելի ու սուրբ իրաւունք:

Այդ — առաջինը: Իսկ յետոյ՝ ահա թէ ինչ: Անսահման միապետը, ինչպէս արդէն տեսաք, ամփոփում է իր անձնաւորութեան մէջ երեք տեսակ իշխանութիւն.

օրէնսդիր, գործադիր և դատաստանա-
կան:

Այդ բոլորը, սակայն—խօսքով միայն: Իսկ իրօք «Թա-
գաւորական ծառաներն են» կամ չինօֆիկները, որոնք
թէ օրէնքներ են ստեղծում, թէ երկիրը կառավարում,
և թէ դատ ու դատաստան անում:

Ամեն մի չինօֆիկ, սկսած գեներալ-նահանգապետից
մինչև յետին ոստիկանը, գործում է իր տեղում միա-
պետի անունից և գործում է իբրև ինքնիշխան,
անսահման պետ, մի փոքրիկ ցար՝ իր շրջանում: Դրանք
բոլորը «Աստուծոյ ողորմութեամբ» փոքրիկ ինքնա-
կալներ են, և նրանց «բարձր կամքի» առջև պէտք է
խոնարհւին նրանց իշխանութեան տակ գտնուող նա-
հանգների, գաւառների ու շրջանների «Հպատակները»:
Դրանք բոլորը «Արարչի կամքով» փոքրիկ միապետ-
ներ են, ուստի և նրանց անսահման իշխանութիւնը
հանդիսանում է իբրև մի մասնիկ այն բարձրագոյն իշ-
խանութեան, որի կրողն է «Մեծ», անսահման միա-
պետը:

Այդպիսով միապետ ինքնակալութիւնը իրօք փոխա-
րինում է չինօֆիկների ինքնակալութեամբ, որոնք կազ-
մում են իսկական կառավարութիւնը. այդպիսով
անսահման միապետութիւնը վերածւում է կամա-
յական, ոստիկանական պետութեան, ուր թէ իշխա-
նութիւնը և թէ օրէնքը գտնւում են բիւրօկրա-
տիայի, այսինքն չինօֆիկների, կազմակերպւած վոհ-
մակի ձեռքում:

Վամայական պետութեան մէջ ամբողջ ազգաբնակու-
թիւնը բաժանւում է երկու բանակների, անհաւասար
իրենց թւով ու դիրքով: Մի կողմը «Լիազօր իշխանու-
թեամբ» օժտւած բիւրօկրատիան է, գլուխ ունենալով
միապետին, միւս կողմը—իրաւագուրկ ժողովուրդը, մէկ
բանակում—օրէնսդիրները, կառավարիչներն ու դատա-
ւորները, միւսում—հաւատարիմ հպատակները, որոնց
ստիպում են հնազանդել և պատժում են անհնազան-
դութեան համար: Մի կողմում—«աստուածային մատով»
նշանակւած «հովիւները», միւսում—հլու մարդկային
հօտը...

* * *

«Պետութիւնը—դա ամբողջ ժողովուրդն է: Օրէնքը—
ամբողջ ժողովրդի կամքն է: Պետութեան գերագոյն
իշխանութիւնը—ամբողջ ժողովրդի իշխանութիւնն է»:
Այդպէս յայտարարում են ոչ թագաւորները, կայսր-
ները, սուլթանները, բողոքիսանները, ոչ էլ նրանց ստը-
կամիտ համախոհները. այդպէս յայտարարում է ժողո-
վուրդների բարձրագոյն իմաստութիւնը—գիտութիւնը:
Այդ է, որ պէտք է դրւի իբրև հիմք, խարիսխ իրա-
ւական պետութեան:

Իրաւական պետութեան մէջ օրէնս-
դրում է ինքը ժողովուրդը, նա անում է
այդ՝ կամ ուղղակի, ձայն տալով յօգուտ կամ դէմ
որեւէ օրէնքի *), կամ թէ անուղղակի, իր ընտրեալ-

*) Տե՛ս յետոյ:

ն ե ռ ի մ ի ջ ո ց ո վ: Սովորաբար գործադրում է օրէնսդրութեան վերջին ձևը: Դուք երևի գիտէք արդէն, ինչու՞մ է կայանում նա:

Պետութեան տարիքաւոր ազգաբնակչութիւնը քւէարկութեամբ ընտրում է երկրի յլաւագոյն մարդկանց՝ կամ պատգամաւորներին, որոնց յանձնում է իր իրաւունքը՝ օրէնքներ մշակելու: Ժողովրդական այդ ընտրեալները կամ ն ե ռ կ ա յ ա ց ու ց ի չ ն ե ռ ը բոլորը միասին կազմում են այն ժողովը, որ զանազան երկրներում զանազան անուններ ունի. մի տեղ նա կոչւում է պարլամենտ, մի այլ տեղ՝ րայխստագ, Ռուսաստանում—Պետական Դումա: Պատգամաւորներ ի ա յ դ ժ ո ղ ո վ ը կ ա մ պ ա ղ ա մ ե ն տ ը հ ա ն դ ի ս ա ն ու մ է օրէնսդրի իշխանութիւն՝ իրաւական պետութեան մէջ:

Այդ է յիշեալ պետութեան ամենաբնորոշ յատկութիւններից մէկը: Ահա մի ուրիշը.

Իրաւական պետութեան մէջ ոչ միայն քաղաքացիները, այլև կառավարութիւնը (գործադիր իշխանութիւնը) և արդարագատութիւնը (գատաստանական իշխանութիւնը) պարտաւոր են հնազանդել այն օրէնքներին, որոնք հրատարակւում են պարլամենտի կողմից, պարտաւոր են գործել համաձայն այդ օրէնքներին, ուրիշ խօսքով՝ ա յ դ տ ե ղ գ ո Ր ծ ա դ ի Ր և դ ա տ ա ս տ ա ն ա կ ա ն ի շ խ ա ն ու թ իւ լ ն ն ե ռ ը ե ն թ ա ղ կ ա ծ են օրէնսդրի իշխանութեան:

Այդ է լաւագոյն միջոցը՝ ապահովելու քաղաքացի-

ներին թէ կառավարութեան և թէ դատաւորների կամայկանութիւնից:

Ոչ մէկը իրաւական պետութեան չինօքիկներից,— լինի դա թէկուզ առաջին մինիստրը, իրաւունք չունի անցնել օրէնքով իրեն տրւած իշխանութեան սահմաններից, ոչ մէկը իրաւունք չունի գործել օրէնքի հակառակ. նրանք բոլորը, ամենաստորին պաշտօնիայից մինչև մինիստրները, պարտաւոր են պատասխան տալ պարլամենտի առջև, բոլորն էլ կարող են դատի ենթարկւել և հեռացւել պաշտօնից օրէնսդիր իշխանութեան, այսինքն պատգամաւորական ժողովի կամքով:

Փոքր ինչ տարբեր հանգամանք ունի դատաստանական իշխանութիւնը: Դատավարութիւնը իրաւական պետութեան մէջ կազմակերպւում ու կատարւում է այն օրէնքների հիման վրայ, որ մշակւած են ժողովրդական ընտրեալների ձեռքով: Թոյլ չի տրւում ոչ մի շեղումն այդ օրէնքներից: Չը կայ ոչ մի արտակարգ, անօրինական դատ, ամենքն էլ ենթակայ են հաւասար դատաստանի. ամենքը դատւում են միեւնոյն օրէնքով:

Սակայն, ենթարկւելով պարլամենտի մշակած օրէնքներին, դատաստանական իշխանութիւնը (դատարանը, դատաւորները) միեւնոյն ժամանակ բոլորովին ազատ է գործադիր իշխանութեան ամեն տեսակ միջամտութիւններից: Դատաւորները չեն ենթարկւում կառավարական պաշտօնեաներին, նրանք ոչ մի կախումն չունին մինիստրներից, նահանգապետներից և չեն էլ կարող ունենալ քանի որ երբեմն հարկաւոր է լինում դատել

Հէնց այդ մինիստրներին ու նախագահներին: Իսկ անաչառօրէն դատելու համար պէտք է կատարելապէս անկախ լինել, պէտք է ականջ դնել սեփական դատողութեան ձայնին և սեփական խղճի հրահանգներին:

Ուրեմն զուգադրելով կամայական պետութիւնը իրաւականի հետ, կարող ենք ասել հետեւեալը.

Կամայական պետութեան մէջ կառավարողները հանդիսանում են միաժամանակ և օրէնսդիրներ և դատաւորներ: Իսկ իրաւականի մէջ կառավարական իշխանութիւնը զատւած է օրէնսդիր ու դատաստանական իշխանութիւններից:

Կամայական պետութեան մէջ կառավարութիւնը օրէնքից դուրս է կամ օրէնքից բարձր և ենթակայ չէ դատի, իսկ իրաւական պետութեան մէջ կառավարութիւնը գտնուում է օրէնքի տակ և կարող է իր ամբողջ կազմով նստել մեղադրեալի նստարանի վրայ, որովհետեւ նա ստորագրած է օրէնսդիր իշխանութեանը և պարտաւոր է անհրաժեշտութեան դէպքում պատասխան տալ դատաստանական իշխանութեան առջև:

Կամայական պետութեան մէջ օրէնքը — կառավարողների կամքն է, իսկ իրաւական պետութեան մէջ օրէնքը — ժողովրդի կամքն է:

Կամայական պետութեան մէջ ժողովուրդը — կառավարիչների ծառան է: Իրաւականի մէջ ընդհակառակը՝ վարիչները ժողովրդի սպասաւորներն են:

Կամայական պետութիւնը յենուում է ամբողջապէս

քմահաճութեան ու կամայականութեան վրայ, իսկ իրաւական պետութիւնը յենուում է օրէնքի և իրաւունքի վրայ:

Պարլամենտը — իրաւական պետութեան անպայման սեփականութիւնն է: Բայց արդեօք հետեւում է դրանից, որ ամեն մի պետութիւն, որ ունի պարլամենտ, իրաւական պետութիւն է: Ամենեւին:

Նախ պարլամենտները տարբեր աստիճանի են. ուստի Պետական Դուման նոյնպէս կոչւում է պարլամենտ, Ժողովրդական ներկայացուցիչների Ժողով: Սակայն, ո՞վ չը գիտէ, որ այնտեղ նստած են ոչ թէ Ժողովրդի, այլ գրեթէ միայն ազնականութեան ու վաճառականութեան ներկայացուցիչներ *):

Ապա նկատենք և հետեւեալը.

Կայ պարլամենտ, օրինակ, Գերմանիայում, բայց կայ այնտեղ և Վիլհելմ կայսրը, որ իր քիթը խոթում է գերմանական ժողովրդի բոլոր գործերի մէջ: Կան պարլամենտներ և Խալիպում և Բեկգիպում և Աւստրիայում և Նիգլիպում, բայց այդ բոլոր երկրներում, ասես իսկական կամայական պետութիւնների մէջ, բազմած են իրենց գահերի վրայ թագաւորներ, կայսրներ, որոնք ոչ միայն գլուխ են կանգնած գործադիր իշխանութեան, այլ և իրենց բաժինն ունին —

*) Զր նայած իր պարլամենտին՝ Ռուսաստանը դեռ այսօր էս մնում է տիպիկ կամայական պետութիւն:

ե ր բ ե մ ն շ ա տ մ ե ծ բ ա ժ ի ն ը—օ ր է ն ք ն ե ր ի մ շ ա կ մ ա ն գ ո Ր ծ ու մ :

Իրաւական պետութեան մէջ թագաւորներն ու կայսրները հանդիսանում են կամ արգելք ժողովրդական կեանքի կանոնաւոր ընթացքին, կամ թէ անպէտք մի զարդարանք: Գերմանիայում, օրինակ, կայսրը ուղղակի խոչընդոտ է, սնապարծ, ճշան, զզւեցուցիչ, յաճախ չարաղէտ մի խոչընդոտ: Անգլիայում թագաւորական իշխանութիւնը ուրիշ ոչինչ է, բայց եթէ խոր հնութեան մի փնտրող, վաղեմի անցեալի մի ժառանգութիւն: Մի հանգամանք—որ խիստ կարեւոր է պետութեան կառավարման գործում—գեղեցիկ կերպով կը պարզաբանէ մեզ այդ միտքը:

Գերմանիայում մինիստրները գտնուում են կայսրի հրամանատարութեան ներքեւ: Նա է ընտրում նրանց, նա է նշանակում և արձակում պաշտօնից, իր սեփական հայեցողութեամբ: Եւ նրանք էլ գործում են կայսրի անունից ու նրա հրամանով: Նրանք վերջին հաշւով կատարում են կայսրի կամքը և ոչ ժողովրդական ընտրեալներին: «Մենք նորին մեծութեան մինիստրներն ենք և ոչ ձեր»—ասել է մի անգամ հռչակաւոր Բիսմարկ, դիմելով գերմանական պարլամենտի պատգամաւորներին: Եւ նրա խօսքերի մէջ արտայայտել է կատարեալ ճշմարտութիւնը: Գերմանիայում ժողովրդական ներկայացուցիչները չունին իշխանութիւն մինիստրների վրայ: Լաւ են թէ վատ այդ մինիստրները, վարձում են նրանք իրենց յանձնաժողովները յօգուտ

թէ ի փաստ գերմանական ժողովրդի—այդ միւսն է, ժողովրդական ներկայացուցիչները պիտի հանդուրժեն նրանց, թէկուզ ատամների կրճտոցով, պիտի հանդուրժեն, քանի որ միմիայն կայսրը կարող է արձակել նրանց պաշտօնից:

Այդպէս չէ Անգլիայում: Այնտեղ մինիստրները, դիմելով թագաւորին, կարող կը լինէին համարձակ ասել նրան. «Մենք ձեր ծառաները չենք, այլ պարլամենտի»: Եւ այսպէս ասելով, նրանք միանգամայն իրաւացի կը լինէին: Արգարեւ Անգլիայում «մինիստրների կաբինետը» կազմւում է այնպիսի մարդկանցից, որոնք վստահ ու թիւն ու յարգանք են վայելում պարլամենտի անգամայն երի մեծամասնութեան կողմից: Այդտեղ մինիստրները կատարում են ոչ թէ թագաւորի կամքը, ոչ իսկ իրենց սեփական կամքը, այլ օրէնսդիրների, այսինքն ժողովրդական ընտրեալների կամքը: Եթէ նրանք որեւէ պատճառով շեղւում են իրենց պարտաւորութիւնների կատարումից, եթէ նրանք յանկարծ որոշում են իրենց քեֆով վարել երկրի ճակատագիրը, հակառակ պարլամենտին և սահմանաժողովներին, — նրանց անմիջապէս հրաւիրում են պատասխանատւութեան և ընդհարման դէպքում մինիստրները պէտք է հրաժարական տան:

Ի՞նչ է հետևում այս բոլորից: Կը պատասխանեմ կարճ կերպով: Ոչ ամեն պետութիւն, ուր կայ պարլամենտ, իսկական իրաւական պետութիւն է: «Սահմանադրական միապետութիւնների» մէջ չը կան պարլամենտ-

ներ, այդ բառի բուն իմաստով: Անգլիան հաշիւ չէ, քանի որ այնտեղ թագաւորի իշխանութիւնը գրեթէ հասցրւած է զէրօյի: Դա իսկական իշխանութիւն չէ, այլ իշխանութեան արտաքինն է միայն, երբ յայտնի է, որ Սահմանադրական միապետութիւնը, իսկապէս ասած, մի խառնուրդ է, մի ծնունդ կամայական և իրաւական պետութեան զուգորդման: Դա մի ամալգամ է՝ հին, ստրկական և նոր ազատական սկզբունքներին: Դա մի երկհիմունք պետութիւն է, որի մէջ «նորին Մեծութեան կամքը» հակադրւած է «ժողովրդի կամքին»: Իսկական իրաւական պետութիւնը—դա ժողովրդապետութիւնն է, ուր ինքը ժողովուրդն է «նորին Մեծութիւնը»...

* *

Իսկական ժողովրդապետութիւնը (նամկավարական հանրապետութիւն) դեռ ոչ մի տեղ չէ իրագործւած: Հիւսիսային Ամերիկայի, Աւստրալիայի և Շվեյցարիայի միացեալ Նահանգները մի խոշոր չափով մօտեցել են այդ ժողովրդապետութեան. սակայն, քաղաքական կարգերի այդ առաւելագէտ արդար ու խելացի ձևի իրաւաւոր իրականացումը—ապագայի գործ է:

Ինչ է նշանակում իսկապէս ժողովրդապետութիւն:

Երևակայեցէք մի երկիր, ուր ժողովուրդը իրաւունք ունենալ ասելու. «այստեղ ես տէր եմ, այստեղ ամեն բան դրօշմւած է իմ կամքի կնիքով»: Ահա մի այդպիսի երկիր մենք կատարեալ իրաւունքով կ'անանէինք

նամկավարական հանրապետութիւն (ժողովրդապետութիւն):

Իսկ ի՞նչ կը գտնէինք մենք այնտեղ:

Նախ, ի հարկէ, մի օրէնսդիր ժողով, բաղկացած ժողովրդի ճշմարիտ ընտրեալներից: Ընդգծում եմ «ճշմարիտ» բառը, որովհետեւ նամկավարական հասարակութեան մէջ պատգամաւորներին պիտի ընտրէ երկրի բովանդակ տարիքաւոր բնակչութիւնը,—ոչ միայն տղամարդիք, այլ և կանայք:

Երկրորդ, ուղարկելով իր պատգամաւորներին պարլամենտ, նամկավարական հասարակապետութեան բնակչութիւնը պիտի տայ նրանց հրահանգներ, նակագներ, ուր շեշտւած պիտի լինի այս կամ այն նոր օրէնքների մշակման անհրաժեշտութեան վրայ, այս կամ այն նոր կարգերը մտցնելու մասին: Նշանակում է դա արդեօք, որ նամկավարական հանրապետութեան պատգամաւորները չեն կարող օրէնքներ մշակել սեփական գաւաւորները չեն կարող օրէնքներ մշակել նախաձեռնութեամբ: Ի հարկէ ոչ. ոչ ոք չի կարող նրա ձեռքերը բայց ժողովրդի ընտրեալները պէտք է լաւ յիշեն իրենց տրւած հրահանգները, նրանք պէտք է ամեն կերպ աշխատեն, որպէսզի կատարէ իրենց ղրկող բնակչութեան ցանկութիւնը. ապա թէ ոչ՝ նրանք պատասխանատու են ընտրողների առջև, եթէ անհոգ ու անտարբեր գտնին դէպի բնակչութեան կարիքները, եթէ մոռանան նրանց կամ, որ ամբարձրեալ են, եթէ դաւաճանեն իրենց խոստումներին: Տալով իր ընտրեալներին իրաւունք՝ օրէնքներ մշա-

կելու, ռամկավարական հանրապետութեան բնակչու-
թիւնը իրեն և ս վերապահում է նոյն իրա-
ւունքը: Ուրիշ խօսքով՝ օրէնսդրական նախաձեռնու-
թիւնը այդտեղ պատկանում է ոչ միայն պարլամենտին,
այլ և ազգաբնակչութեանը: Եթէ բնակիչների մի որոշ
թիւ հարկ տեսնէ փոխել գոյութիւն ունեցող օրէնք-
ներից որեւէ մէկը կամ բոլորովին ոչնչացնել մի անպէտք
օրէնք, կամ թէ վերջապէս, մտցնել նոր օրէնք,—պար-
լամենտը պարտաւոր է զբաղւել այդ հարցով: Սակայն,
ուսմից էլ որ բոլոր օրէնսդրական նախաձեռնութիւնը,
ժողովրդից, թէ նրա ընտրեալներից՝ իւրաքանչիւր
մի օրէնք, մի կարևոր տնօրինութիւն,
քանի որ նա վերաբերում է ամբողջ
բնակչութեանը—պէտք է ենթարկւի այդ
վերջինի դատաստանին: Վերջին խօսքը այդտեղ
պատկանում է ժողովրդին: Նրա «այո՛» կամ «ոչն» է,
որ վճռում է վերջնականապէս՝ լինի՞ օրէնքը, թէ չը լինի:

Ուրեմն մեր ենթադրած իրաւական պետութեան մէջ
պէտք է լայնօրէն գործադրւին մի շարք հիմնական կա-
նոններ, առանց որոնց անհնարին է ճշմարիտ ժողովրդ-
դապետութիւն: Այդ կանոններն են՝

ա) Ընդհանուր ընտրողական իրաւունք, առանց սեռի
խտրութեան:

բ) Օրէնսդիր իշխանութեան առաջնութիւն (գլխա-
ւորութիւն):

գ) Գործադիր իշխանութեան պատասխանատուութիւն
օրէնսդիր իշխանութեան առջև:

դ) Դատաստանական իշխանութեան անկախութիւն:
ե) Հրահանգներ պատգամաւորներին և նրանց պա-
տասխանատուութիւնը՝ ընտրողների առջև:

զ) Ժողովրդի օրէնսդրական նախաձեռնութիւն (*Initiative populaire*):

է) Ուղղակի օրէնսդրութիւն՝ համաժողովրդական
խորհրդակցութեամբ (*Referendum*):

Ահա այդ հիմնական կանոնների կատարումով է, որ
հնարաւոր է բաղաբական և բաղաբացիական ազատու-
թիւնը:

Ժողովրդապետութիւնը—բաղձալի ապագան է: Պէտք
է դիմել նրան անյողգողդ, բայց և զգուշաւոր քայլե-
րով, որպէսզի հին շղթաների տեղ՝ նորերը չը կռենք:
Պէտք է մտցնել նրան կեանքի մէջ խելացի կերպով,
լաւ իմանալով, թէ ինչն է այժմ արդէն իրագործելի
և ինչն է յետաձգելի աւելի յարմարաւոր ապագային:

Սակայն, ինչ որ էլ լինի, յամենայն դէպս մի վայր-
կեան անգամ չը պէտք է մոռանալ, որ ժողովրդա-
պետութիւնը կառավարութեան ոչ միայն առաւելապէս
ցանկալի ձևն է, այլ և առաւելապէս նպատակայար-
մարը՝ անհատի ազատ ու ներդաշնակ զարգացման տե-
սակէտից: Թո՛ղ նա միշտ կանգնած լինի ձեր առջև
պայծառ լուսատու փարոսի պէս: Թո՛ղ նա լուսաւորէ
դժւարին ու տատակոտ ճանապարհը, որ տանում է
դէպի ճշմարտութեան ու ազատութեան թագաւորու-
թիւնը: Այդպիսի փարոսով դուք չէք մոլորւի...

Այս նամակով ես վերջացնում եմ իմ համառօտ լուսաբանութիւնը «Գաշնակցութեան նւագագոյն ծրագրի»: Կ'ուզէի, սակայն, մի բանի խօսք ևս աւելացնել, իբրև եզրակացութիւն:

Գերմանական աշխատաւոր ժողովրդի ամենականաւոր առաջնորդներից մէկը, Լասսալ, գրել է մի տեղ.

«Եթէ ես լինէի տիեզերքի ստեղծագործողը, ապա այնպէս կը սահմանէի, որ նրա մէջ իրաւունքը բայլէր Ուժի առջևից... Տարաբախտաբար, իրականութեան մէջ, Ուժն է միշտ գնում իրաւունքի առջևից, գնում է մինչև այն ժամանակ, երբ իրաւունքը ամբարելով իր մէջ բաւականաչափ ուժ՝ օգը կը ցնդեցնէ անիրաւութեան ուժը»:

Այդ սքանչելի խօսքերը պէտք է նշանաբան լինին ամեն մի յեղափոխականի: Պէտք է համախմբել ուժերը այն նոր իրաւունքի շուրջը, որով աշխարհ է գալիս սօցիալիզմը: Պէտք է պայքարել այդ նոր իրաւունքի համար:

*Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
Der täglich sie erobern muss!*

«Միմիայն մա է արժանի ազատութեան ու կեանքի,
Որ ամեն օր պէտք է ուժով մտնէ այն»...

Այսպէս է ասում մեծ Գետտէն և մենք պատրաստ ենք ձայնակցել նրան:

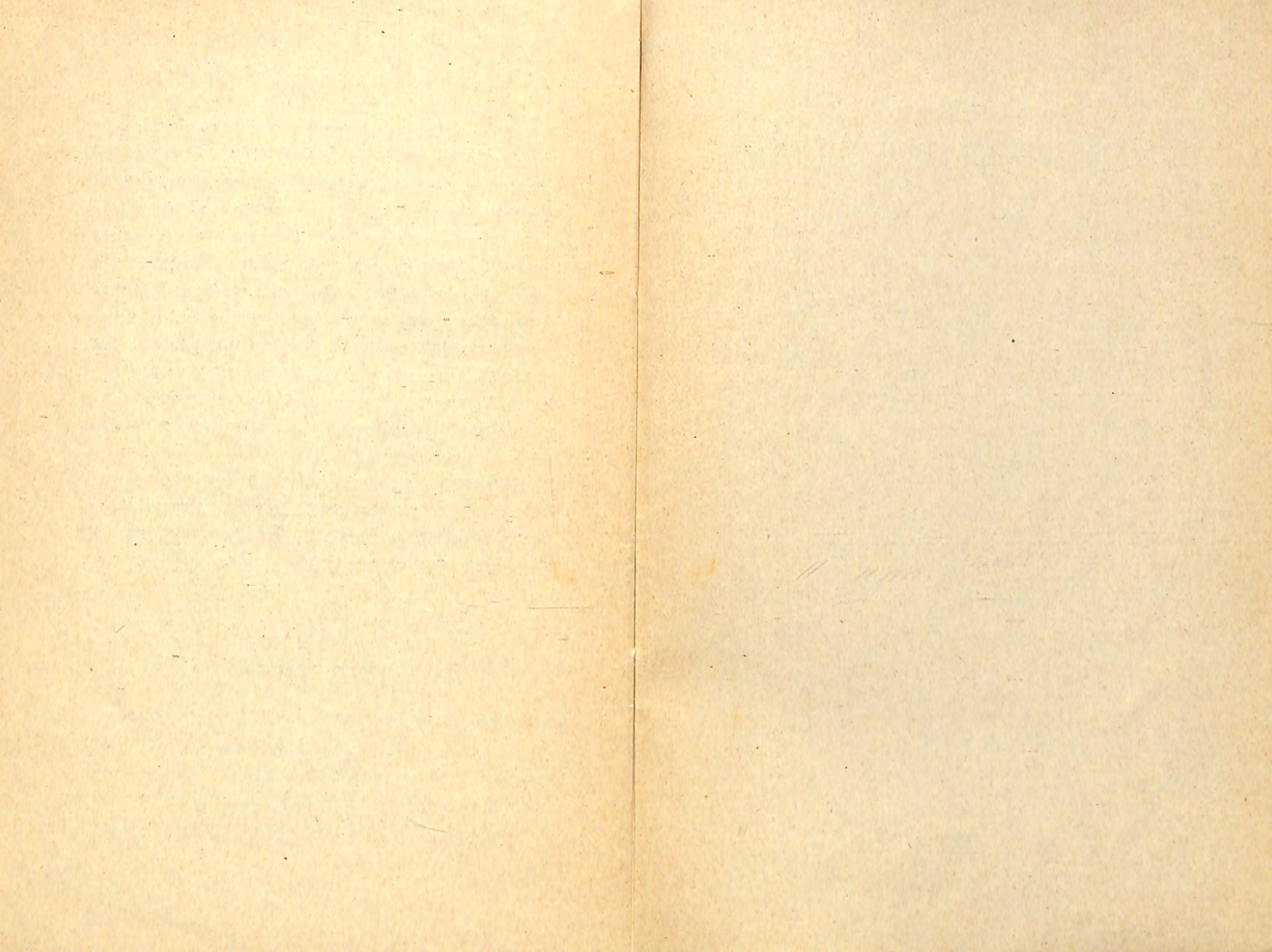
Այո՛, միայն անդուլ կռւի միջոցով է որ աշխատաւոր ժողովուրդը բաց կ'անէ ճանապարհը դէպի լաւագոյն ապագան, կը մաքրէ, կը լայնացնէ և կը գայ վերջ

ի վերջոյ «աշխատանքի ազատութեան» այն աշխարհը, որի մասին ես խօսել եմ իմ առաջին նամակում:

Բայց որպէսզի այդ կռիւը լինի ազգու, արգասաւոր — միանգամ ևս շեշտում եմ — կռուողներին անհրաժեշտ է դառնալ Ուժ, որովհետև այն ժամանակ միայն նրանք կարող են արմատից ոչնչացնել անիրաւութիւնը և վերաստեղծել նոր, արդար իրաւունքը — իրաւունք բոլոր մարդկանց համար՝ զգալու իրենց որպէս մարդ, մտածելու ազատօրէն և գործելու ազատօրէն: Իսկ Ուժը մի ուժ եման մէջ է, Ուժը — գիտութեան մէջ է, բարոյական մաքրութեան մէջ, զւարթութեան, վճռականութեան, անվերհերքութեան մէջ:

«Աշխատանքի ու ազատութեան» գալոց աշխարհում՝ և՛ ուժը, և՛ իրաւունքը պիտի լինին աշխատանքի ու գիտութեան մարդկանց կողմը: Այդ աշխարհը գալու է՝ նա լինելու է: Իսկ առ այժմ... պէտք է կռւել:

2013

«Ազգային գրադարան»

2012

NL0039954

ՀԱՅ ՅԵՂ-ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Ապառւածները հաււած են ցանկից)

	Ճր. ս.
5. Հայ Յեղ. Դաւանակցութեան ծրագիր. (Դ. սպար.)	—
18. Կազմակերպական կանոններ (Բ. սպար.)	—
21. Նախագիծ Կովկասեան գործունէութեան (Բ. սպ.)	—
42. Կանոնագիր Հ. Յ. Դաւանակցութեան (1907)	—
43. Չորրորդ Բնդհանուր ժողովի որոշումները (1907)	—
44. Հ. Յ. Դաւանակցութեան „Ծրագիր“ (1907)	—
45. Programme-minimum, Հ. Յ. Դ.	—
46. Rapport—Ներկայացրած Միջազգային սօցիալիստական կոնգրէին (Շուտցարս)	—
48. Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman	—
50. Յայտարարագիր Օսմանեան կայսրութեան ընդդիմադիր տարրերու կոնգրէին	—
51. Հայ Յեղ. Դաւանակցութեան „Ծրագիր“ (Ռուսերէն)	—

15. Հայաստան եւ Մակեդոնիա	50
22. Подвиги царизма, В. Апаратский	50
24. Յեղախոխական դաւն	20
26. Կոչ Մահմետականներին (քուրբերէն)	10
27. Les Plâtes du Caucase, E. AKNOUNI	2—
28. Ազատութեան համապարհին, ՂԱՐԻՔ, Դ. գրեյի	40
29. Մեծ մարդապանի դէմ (Դոսալարութիւն)	50
30. Վիսօժի բազէն, ՎՏԱՐԱՆԻԻ	50
31. Յեղախոխականի մեքեր, ԳՐ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ	1—
32. Հայորդիները, ՍԻԱՄԱՆԹՕ	50
33. Սասուն-Մուշի կռիւները	50
34. Հայկական ամբշնմէն. եւ Ներսիսեան, ԲԵՐՆԵՏԱՅՆ	50
35. Մարտական երեսանգներ, ԱՆԴՐԱՆԻԿ	1—
36. Միսգէ՛՛, կոչ Թիւրքիայի բոլոր ազգերին (քուրբերէն)	10
37. Թիւրքական բանակը, ՄԱՐ.	25
38. Դադարական կուսակց. Ռուսաստ., ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ	50
39. Հայաստանը եւ Ներսիսեան, Դ. ԲԱՆԴԷԱՆ	20
40. Ազգիւր-Սերը (Կենսագրական), Ս. Մ.	25
41. Ներսիսեանի կարծիք	30
47. Գերդ Չալուս	20
49. Le Criminel sur le Trône, E. AKNOUNI	10
52. Սօցիալիստի համակները, ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ	1—